

TÖVE SKUTNABB-KANGAS

A kisebbségi oktatás fejlődésének szakaszai*

Fogyatékos gyermekek vagy fogyatékos iskolák és társadalmak?

Ez a szöveg a kisebbségi gyermekek gyenge iskolai eredményeire adott magyarázatok stádiumait vizsgálja. Ki tehető felelőssé, ha a különböző intézkedéseket eredményező elemzések alapján ítélünk? Ki lehet a hibás abban, hogy a kisebbségi gyermekek számára nehézséget jelent az iskola? A gyermek „fogyatékos” vagy az iskolát működtető társadalom lingvisticista és rasszista?

Először a világ legtöbb államának oktatáspolitikája szegregálja a kisebbségeket, vagyis vagy be sem engedi őket iskoláiba, vagy nem teszi kötelezővé az iskoláztatást. Ezt néha földrajzi vagy demográfiai okokkal magyarázzák: a kisebbségek alacsony népességű, „periférikus” területeken élnek (melyek természetesen csak a hatóságok, s nem a kisebbségek szempontjából periférikusak). De persze nem ez a fő ok, ami abból is látszik, hogy amint az asszimiláció - többnyire gazdasági (a közelben talált természeti kincsek kiaknázása) vagy politikai (állambiztonsági) érdekek miatt - fontossá válik, rögtön épülnek bentlakásos iskolák, vagy a diákokat viszik távoli kollégiumokba.

A kisebbségi gyermekek beiskolázásával az első reakció gyakran a közömbösség és a mellőzés volt: a többségi nyelven tanították őket, mintha az nekik is anyanyelvük lett volna, nem törődve azzal, hogy ez idegen nyelv volt a számukra. Azokban az esetekben, amikor misszionáriusok tanítottak őshonos kisebbségi gyermekeket saját iskoláikban, rasszista-romantikus magyarázatot találtak: a nemes vadat a természetben kell tartani, és nem szabad civilizálni.¹ Táblázatos összehasonlításunk azon a ponton kezdődik, amikor az oktatási szervek az első intézkedéseket tették a kisebbségi gyermekek súlyos iskolai kudarcainak megfékezésére.

Mikor a kisebbségi gyermek iskolai problémákkal találja szembe magát, ennek okát - nyíltan vagy burkoltan - elemzik. Azután a probléma csökkentésére intézkedéseket ajánlanak és hoznak. Az intézkedések háttérében gyakran a kisebbségek jövője is felsejlik: meg fogják-e (meg tudják-e) tartani nyelvüket és kultúrájukat, vagy gyorsan, esetleg lassabban, néhány generáció alatt, el fognak tűnni, beleolvadva a többségbe. Ha nem olvadnak be rögtön, ezt a társadalom jó, pozitív, vagy rossz, megosztáshoz vezető jelenségként értékeli? Nyugati „szakértők” a fejlődő országokban tapasztalt kudarcok elemzésére is alkalmazták bizonyos változtatásokkal e magyarázatok, sőt az intézkedési tervek egy részét, bár annak jövőszemlélete nélkül. Ennek ellenére ezek az intézkedések az új szituációba még kevésbé illenek.

A legtöbb fejlett ország kisebbségi oktatásában végbement fejlődés első négy fokozata hiányelméletekre épül. Ezek az elméletek abból a feltevésből indulnak ki, hogy valami nincs rendben 1) a kisebbségi gyermekkel - az idegen/második nyelvvel kapcsolatos hátrány: a gyermek nem ismeri elég jól a többségi nyelvet; 2) a kisebbségi szülővel - társadalmi hátrány: a szülők munkások vagy parasztok; 3) az egész kisebbségi csoporttal - kulturális hátrány: a gyermek kulturális háttere „eltérő”; 4) ezek együttese - az anyanyelvvel kapcsolatos hátrány: a gyermek nem ismeri elég jól saját nyelvét és kultúráját, ezért nem tudja mire építeni az újonnan elsajátítandó nyelvet, és önbizalomhiányban szenved. Bizonyos mértékig azt is elismerik, hogy gond lehet a többségek, kortársak és tanárok (de nem a rendszer) körül: a megfelelő kisebbségi információ hiánya esetükben diszkriminációhoz vezethet.

Ebben a négy szakaszban a kisebbség gyors többségi beszélővé válását tűzik ki célul. De amíg a gyermek eredeti anyanyelvét beszéli, az iskolának segítséget kell nyújtania abban, hogy megbecsülje azt. A fő intézkedéseket az befolyásolja, hogy a gyermeket a hatóságok szerint melyik hátrány sújtja. A korábbi fázisban hozott intézkedéseket a következő szakaszba lépő iskolarendszer valószínűleg örökölni fogja.

Úgy tűnik, az egyes európai országok egymástól valamelyest különböző fejlődési utakat jártak be. A skandináv országok, és különösen Svédország, a nyelvi hátrányokra helyezi a hangsúlyt. Ennek elsősorban az az oka, hogy Svédországban a finnek a legnagyobb bevándorló csoport. A finnek svédkéhez hasonló társadalmi struktúrája és kulturális sajátosságai részben a 650 évig tartó svéd gyarmatosítás következményei, melynek során Svédország rájuk kényszerítene hatalmi struktúráját, kultúráját és normáit. A két nyelv között viszont nagy a különbség (a svéd indoeurópai, a finn viszont finnugor nyelv), ezért a nyelvi kérdések már korán főszerepet kaptak. Az Egyesült Királyság a második nyelvi hátrány mellett elsősorban a kulturális különbségekre helyezi a hangsúlyt, az anyanyelv elvesztésével kapcsolatos viták még alig kezdődtek el. Nyugat-Németország a kulturális és második nyelvvel kapcsolatos hátrányok mellett főleg a társadalmi hátrányt hangsúlyozza, különösen az ott élő legnagyobb kisebbségi csoport, a törökök vonatkozásában.

Összeurópai szinten napjainkban több figyelmet szentelnek a kulturális hiányosságokkal érvelő, a fejlődés későbbi szakaszaira jellemző intézkedéseknek. Fontos elemeznünk a kormányintézkedésekben és a jellegzetes európai tanári továbbképző kurzusokban és tantervekben megjelenő kultúrák közötti megközelítést, (interkulturalizmust), mert ezekben még mindig a hiány-modellek valamelyike van jelen, még akkor is, ha háttérük - az etnicizmus és lingvicizmus - sokkal vonzóbbnak tűnik, mint a régi, biológiai alapú faji megkülönböztetés.

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a probléma különféle magyarázatain alapuló intézkedések nagy részére bizonyos szempontból szükség lehet. A kisebbségi gyermek számára az idegen vagy második nyelv emelt óraszámú tanítása, vagy saját kultúrájának jobb megismerése igen hasznos, akárcsak az, ha a többségi diákok és tanárok ismerik meg valamennyire a kisebbségi kultúrát. A kisebbségi gyermek számára az a leglényegesebb, hogy anyanyelvét anyanyelvi oktatási program segítségével fejleszthesse. De az intézkedések alapjaikban hibásak, ugyanis mindegyikük azon alapul, az anyanyelv elvesztésével érvelő modellt is beleértve, hogy a gyermek valamiben hiányt szenved, és ezeket a „hiányosságokat” akarja valamiképp kompenzálni azzal, hogy a gyermeket, szüleit, csoportját és kultúráját változásra bírja, hogy az megfeleljen az iskolának. Az európai iskolákban még mindig fogyatékosnak számít, ha valakinek a többségtől eltérő anyanyelve és kultúrája van és ha az illető nem középosztálybeli (és nem fiú).

Ezek a hiányelméletek a faji előítéleteket kizárólag információs problémának látják (amennyire egyáltalán elismerik a létezését), az integrációt pedig a kisebbség feladatának tekintik, s nem olyan kapcsolatnak, melyben mind a kisebbségnek, mind a többségnek alkalmazkodnia kell a másikkal.

A kisebbségi oktatás fejlődési fokai

A PROBLÉMÁK OKAI	INTÉZKEDÉS	CÉL
<i>Hiányelméletek</i>		
1. INy-függő hátrány, tanulási fogyatékos (a gyermek nem sajátította el)	A TNy intenzívebb oktatása (kiegészítő oktatás, angol második nyelv, bevezető)	A kisebbség minél gyorsabban sajátítsa el a TNy-t.

<p>megteelő szinten az INy-t) 2. Társadalmi hátrány, társadalom-függő tanulási fogyatékoság (a gyermek az alsóbb osztályokból származik)</p>	<p>tantárgy, stb.); kompenzációs. Több társadalmi és pedagógiai segítség (segédanyagok, korrepetálás, pszichológusok, társadalmi munkások, pályaválasztási tanácsadók, stb.); az 1. intézkedésen kívül; kompenzációs.</p>	<p>Mint 1.</p>
<p>3. Kulturális hátrány, kultúra-függő tanulási fogyatékoság (a gyermek kulturális háttere „eltérő”; önbizalma csekély; diszkriminációban szenved)</p>	<p>Tájékoztatás: a kisebbségi gyermeket a többségi kultúráról/saját kultúrájáról; minden gyermeket a kisebbségi kultúráról. Kultúráközi oktatási programok indítása; a diszkrimináció/rasszizmus kizárása a tananyagból; hozzáállás-fejlesztő tanári tanfolyamok; az 1. és 2. intézkedésen kívül; kompenzációs.</p>	<p>A KNy megőrzése a családban 1-2 generáción keresztül; a kisebbségi gyermeknek segítségre van szüksége, hogy becsülje kultúráját (amíg TNy-i beszélővé válik).</p>
<p>4. ANy-függő hátrány, tanulási fogyatékoság az ANy elvesztése miatt (a gyermek nem ismeri elég jól ANy-ét, ezért nincs megalapozva az INy- tanulás) (az INy-tanulás közben a tananyag egy részét a gyermek nem érti meg)</p>	<p>Az ANy tantárgyi oktatása; elemi oktatás az ANy-en, majd a lehető leggyorsabb váltás az INy-re. A KNy-nek nincs valós, csak terápiás értéke; kompenzációs (önbizalom- fejlesztés, együttműködés a szülőkkel, a TNy-tanulás megalapozása; az INy-tanulás idején segít a tananyag zavartalan átadásában); az 1. és 3. intézkedésen kívül.</p>	<p>Mint 3.</p>
<p><i>Gyarapodás-elméletek</i> 5. A magas szintű kétnyelvűség hasznos az egyén számára, de nehéz megvalósítani, sok munkát és energiát igényel. Elsődleges cél a TNy alapos elsajátítása; ez az egyenlő esélyek előfeltétele</p>	<p>Éveken át folyó KNy-oktatás többségi iskolákban; a TNy kötelező tantárgy; középfokú szinttől kezdve TNy-oktatás szükségszerű; amíg demográfiai alapjai megvannak, diglosszikus helyzetben a KNy fennmaradhat.</p>	<p>A KNy fenntartása a magánszférában megengedett; a kétnyelvűség.</p>
<p>6. A kétnyelvűség elősegíti a fejlődést. Ha problémák merülnek föl, azok hasonlóak az egynyelvű gyermekeihez; bizonyos problémák a rasszizmus/diszkrimináció következményei.</p>	<p>Önálló, azonos iskolarendszer a kisebbségi és többségi gyermekek számára, ahol az ANy az oktatás nyelve, a másik nyelv oktatása kötelező (vagy választható) mindkét fél számára. Gazdasági szempontból pozitív diszkrimináció a kisebbség javára (kisebb osztályok lehetségesek).</p>	<p>A kisebbségek léte az egész társadalmat gyarapítja. A KNy (legalábbis bizonyos fokig) hivatalos státuszt kap, használatát támogatják, a TNy-ű gyermekek esetében is.</p>
<p>ANy = anyanyelv; INy = idegen nyelv; KNy = kisebbségi nyelv; TNy = többségi nyelv</p>		

A gyarapodás-elméletek abból az elvből indulnak ki, hogy az iskolának kell a gyermekhez alkalmazkodni és nem fordítva. Az iskolának a gyermek anyanyelvét és kulturális-társadalmi hátterét pozitív kiindulási pontként kell kezelnie. A kisebbségek létét költséges, de a társadalmat gazdagító, a kétnyelvűséget és két kultúrába illeszkedést hasznos és a gyermeket ösztönző jelenségnek tekinti. Ha a kisebbségi

gyermeknek iskolai gondjai támadnak, ezt vagy a többletmunkának tulajdonítják, illetve az utolsó szinten, vagy az egynyelvű gyermekkel közös problémának, vagy ez utóbbi és a faji megkülönböztetés, a lingvicizmus és a diszkrimináció együttes következményének. Jelentésünk az utópisztikus 7., 8. stb. szintet képviseli. A szerző az 5. szint érvelésének egy részét tarthatatlannak véli, amely a kétnyelvűvé váláshoz szükséges erőfeszítéseket eltúlozza, a gazdasági élvek pedig még mindig az egynyelvűségből mint a gazdasági szempontból ideális helyzetből indulnak ki.

A szerző véleménye szerint a Svédországban élő finnek az egyetlen gazdasági okokból bevándorló kisebbség, amely elérte az első gyarapodáselméleti szintet. Az Egyesült Államokban élő spanyol anyanyelvűek már régen elérhették volna, de legfejlettebb programjaik sem jutottak túl az anyanyelvvesztési szinten, és oktatásuk nagy része még mindig a hiányelméletek első három szintjének valamelyikénél tart. Állításunknál nem vettük figyelembe sem az ideiglenesen áttelepülő eliteket: NATO-tiszteket, diplomatákat, olajszakértőket, nemzetközi üzletembereket és köztisztviselőket, stb.,² sem a gazdasági okokból bevándorlók saját költségén működő, a fogadó ország pénzügyi támogatását nem élvező saját iskoláit. (Anna Obura szerint „a fejlődő országok kisebbségi elitjeit kiszolgáló magánoktatás éppolyan gyenge, mint a kisebbségi oktatás általában”.³) Állításunk tehát csak az államilag támogatott oktatási rendszerekben megszokott oktatásra vonatkozik.

Igen kevés kisebbségi csoport jutott el a 6. szinthez, még ha a számarány, és nem a hatalom szerinti kisebbségeket tekintjük is. Nem véletlen, hogy a számszerű kisebbségek közül a korábbi vagy jelenlegi, hatalommal felruházott kisebbségeknek (napjainkban például a fehér dél-afrikaiaknak, korábban a Finnországban élő svédeknek, a gyarmatosítók leszármazottainak) vannak a leginkább védett oktatási jogai. A politikai tényezők fontosságát jelzi tehát, hogy mind a mai napig kevés ország tekinti a kisebbségek létét a társadalmat gazdagító jelenségnek, kivéve, ha az adott kisebbségnek megvolt vagy megvan a hatalma, hogy megteremtse ennek a szemléletnek a feltételeit.

Néhány olyan helyzetben, ahol egy határ két oldalán azonos számú kisebbség él (dániai németek és németországi dánok), sikerült elérni a 6. szintet. Az egykori szocialista országok egyes kisebbségeinek is sikerült ezt megvalósítani. Néhány ország, például Jugoszlávia, úgy szervezték meg a kisebbségi oktatást, hogy abból sok más ország is tanulhatna⁴. A fejlődő országok némely kisebbsége is hosszú utat tett meg, pl. Indiában.⁵ Megfelelő körülmények esetén a jól szervezett vendégmunkás-kisebbségek egy része is sikert arathat. Bőséges nemzetközi tapasztalat áll rendelkezésre, mivel a lingvicizmus mindenütt egyforma.

Anyanyelvi írás-olvasás és az egyetemes elemi oktatás

„Az gondotam hogy megjavul a hejesírásom és az óvasásom. Naggyon érdekes vót egy csomó ember elöt kelet beszégetnünk ami asziszem naggyon fontos.” A fentieket az Ausztráliában működő Felnőtt Írás-Olvasási és Alapoktatási Egység a munkahelyen, munkaidőben útépitők számára tartott tanfolyamának egyik résztvevője írta hat héttel a tanfolyam kezdete után. A programot ismertető cikk nem közli a résztvevők anyanyelvét,⁶ de a cikkhez mellékelt fényképen látható legtöbb résztvevő Baja sötét, és külsejüket tekintve nem feltétlenül angol anyanyelvűek. A fenti részlet pontos metanyelvi fonológiai tudásról árulkodik - ennek ellenére szerzője bizonyos kritériumok alapján funkcionális analfabétának tekinthető. A felnőtt ausztrálok mintegy 10%-ának „okoznak súlyos nehézséget az olvasás, az írás és a számolás alapjai”, „kezdve azokkal, akik a címkéket, utcaneveket, buszmegeállók tábláit vagy

rövid történeteket sem tudnak gyermeküknek felolvasni, egészen azokig, akik ugyan tudnak írni-olvasni - némi nehézséggel bármit elolvasnak az újságban, és egyszerű mondatok leírására is képesek -, de bizonytalanok lévén, kerülnek ezeket az elfoglaltságokat”.⁷ Ausztrália lakosságának majdnem 4%-át hivatalosan is funkcionális analfabétának tekintik,” de ez esetben sem tudjuk, mekkora körökben a nem angol anyanyelvűek aránya.

Az abszolút és a funkcionális írástudatlanság globális számadatai egyrészt közismerten megbízhatatlanok, másrészt igen nehezen értelmezhetőek. Az általános kép szerint az analfabéták aránya a legtöbb országban lassú csökkenést mutat, ugyanakkor az abszolút szám növekszik. Az UNESCO 1988-as Statisztikai Évkönyve a 207 ország és terület közül csak 137 adatait ismerteti. A hiányzók közül sok országban (Csád, Gambia, Namíbia, Nigéria, stb.) köztudottan magas az írástudatlanok aránya, míg másokban ez igen alacsony (például csak tíz európai országban jelez analfabétákat). Az írástudatlanság sok hiányzó országban, például Svédországban, Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban, Franciaországban, Nyugat-Németországban gyorsan nő, részben a háború óta bevándorolt alul- vagy rosszul képzett népesség miatt. Az UNESCO-adatok egy része majdnem 20 éves. Legnagyobb része a 15 évnél idősebb lakosságra vonatkozik, de számos ország (Mauritánia, a Dominikai Köztársaság, Afganisztán, Irán) az öt vagy hat évnél idősebb, mások a tíz évesnél idősebb lakosság adatot adja meg, néhány ország (Szudán, Kuba, Irán, a Szovjetunió, Suriname) pedig felső határt is szab, tehát a 45, 49 vagy 59 évesnél idősebb lakosság adatait nem köze. A világ analfabétáinak nagy része nő.

Az UNESCO Statisztikai Évkönyvében az írástudatlanok nyelvvel kapcsolatos egyetlen konkrét információ az, hogy Tanzániánál a szuahéli nyelvű írástudatlanok számát adja meg (ami azt jelenti, hogy ott bármely egyébként írástudó analfabétának számít, ha nem tanul meg szuahéli nyelven). Közvetve az úgynevezett „törzsi”, „nomád” vagy „indián” lakosság öt ország adataiból való kizárása is nyelvvel kapcsolatos információnak számít. Ebből következően a világ analfabétáinak anyanyelvvel kapcsolatos elemi információknak is híján vagyunk. Az írástudatlanság okait kutató számos elemzés és program szól arról, hogy mi a teendő, és milyen intézkedések történnek. De arról nincs statisztikai információ, hogy a világ analfabétáinak hány százaléka tartozik olyan népességhez, akik második vagy idegen oktatási nyelven kényszerülnének tanulni, ha iskolába vagy tanfolyamokra járhatnának, és mekkora azoknak a száma, akik azért abszolút vagy főképpen funkcionális analfabéták, mert második vagy idegen nyelven oktatták őket.⁸

De még így is meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, az írástudatlanságnak szerte a világon a hibás oktatási-nyelvtervezési politikában gyökerező idegen nyelvű oktatás az egyik fő pedagógiai oka. Ebből következően főleg a funkcionális írástudatlanság nem szűnik meg addig, amíg a világ legtöbb anyanyelvét legalább részben nem fejlesztjük írásbeliséggel rendelkező nyelvvé. Ez hatalmas, de elkerülhetetlen feladat. A továbbiakban megemlítünk néhány alapvető okot, hogy vajon ez idáig miért nem valósulhatott meg, bár a kérdés rendkívül komplex, és ezért, valamint más fontos okok miatt, rövid jelentésünkben nincs lehetőség tárgyalására.

Amikor a korábbi európai gyarmatok elnyerték függetlenségüket, az egyik legfontosabb oktatási cél az Egyetemes Elemi Oktatás (EEO) lehető leggyorsabb elérése volt. Sokan remélték, hogy a gyarmatosítók által okozott kár gyorsan helyrehozható.⁹ India 1947-es alkotmánya például általános nyolc éves tankötelezettséget irányoz elő 1960-ra. Azokban az országokban, ahol az EEO még nem létezett, az UNESCO kezdeményezésére a 60-as években miniszteri találkozók

fogalmazták meg a célokat: Ázsiában az 1960-as karachi, Afrikában az 1961-es Addis Abeba-i, Latin-Amerikában az 1962-es santiagoói, az arab világban az 1966-os tripoli találkozón. A legtöbb terv az EEO elérését 1980-ra, Latin-Amerikában 1970-re tűzte ki. Az EEO-t emberi jognak tekintették, melyet már az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 26. cikkelye is megfogalmaz, lényegében mindenki számára biztosítva az ingyenes és kötelező alapfokú oktatást.

De a Nyilatkozat nem említi, hogy az oktatás milyen nyelvű legyen. Mint ahogy a jelentések nagy része sem. Afrika esetében például, az Addis Abeba-i jelentés fő részében szó sem esik a nyelvről. Az országokra bontott afrikai oktatási jelentések „vagy teljesen mellőzték a nyelvi kérdést, vagy beérték néhány, az angol nyelv tanításának fejlesztéséről szóló sablonos utalással”.¹⁰ Az 1960-as malawi” (a 360 oldalból három szól a nyelvről),¹¹ az 1963-as ugandai¹² (83-ból három), az 1967-es ghánai¹³ (160-ból egy), az 1960-as nigériai jelentés¹⁴ (8000 sorból öt) egyike sem említi a mintegy 1000 őshonos afrikai anyanyelvet. Az 1964-65-ös kenyai jelentés¹⁵ (az 531 bekezdésből 4 szól a nyelvről) néhány anyanyelvről szóló megjegyzésének hozzáállása „negatív, és a fordulat csak 1976-ban érkezett el. A kenyai nyelvpolitika egyik magyarázata a sok közül az, hogy a benyújtott szakvélemények nagy részét betelepült, 1964-65-ben az oktatási rendszerben és döntéshozói pozíciókban foglalkoztatott (a jelentés végén felsorolt) szakértők nyújtottak be.”¹⁶ Ennek ellenére nyilvánvaló lehetett számukra, hogy „az afrikai iskolákban a sok kimaradás és bukás forrása az oktatási nyelv problémakörének nem megfelelő kezelése”, mutat rá Gilbert Ansre egy cikkében, amelyben bebizonyítja, hogy hamisak azok az érvek, melyek Afrikában az európai nyelvek oktatási nyelvként való fennmaradását támogatják.¹⁷

Úgy tűnik, még az írni-olvasni tudás kérdéseiben jártas szakértők nagy részének is elég ködös ismeretei vannak a nyelvproblémáról. Az UNESCO egyik fő szakértője, H. S. Bholá professzor az 1984-ben megjelent *Campaigning for literacy* (Harc az írni-olvasni tudásért) című könyvében¹⁸ azt írja, hogy „a nemzeti nyelvtől eltérő nyelven írók-olvasók korlátolt, patriarchális, marginális létbe kényszerülnek”. Amikor azt állítja, hogy „az egynyelvű írásbeliség hozzájárult például a burmai, kínai, kubai, tanzániai és szomáliai analfabétizmus elleni kampány hatalmas sikeréhez”,¹⁹ azon kevés országok közül választ példát, ahol vagy kevés a nyelvi kisebbség, vagy létezik egy szinte mindenki által ismert közös nyelv, ún. *lingua franca*, elfelejtve, hogy ez a világ nagyobbik részére egyáltalán nem érvényes. Az egynyelvű írásbeliség többnyelvű közegben általában katasztrofális. Véleménye szerint Indiában „mintegy 14 nyelvet beszélnek..., mindegyiket emberek milliói”, vagyis az 1961-es népszámláláskor összeírt 1654 nyelv alig 1%-át ismeri el. Ezt a számot az Indiai Nyelvek Központi Intézete „valamivel több, mint 400 nyelv, számtalan dialektus, szociolektus, zsargon és stílusréteg”²⁰ elismerésére redukálta. Ezek közül ötvennyolcat használnak az oktatásban.²¹ Az anyanyelv döntő szerepének elismerése és az általános nyelvi kérdések szakszerűbb megítélése nélkül aligha érjük el az EEO és a funkcionális írni-olvasni tudás céljait. Az ezzel összefüggő nehézségek a legtöbb, írni-olvasni tudással foglalkozó könyvben nyomon követhetők.²²

Az EEO háttérben a nemzetalkotással és a fejlődés szolgálatába állított oktatással kapcsolatos két alapelv ismerhető fel.²³ Az EEO célja az volt hogy segítse kifejleszteni az egy nemzethez tartozás tudatát az inkább a közvetlen környezetükhöz vagy térségükhöz kötődő népek körében, akiket az európai gyarmatosításnak köszönhetően egyszer csak közös államhatár kerített körül. Emellett az EEO-nak az is célja volt, hogy kifejlesszen egy alapeszközt a nemzeti egység gyakorlására: olyan közös nyelvet, melynek segítségével a különböző anyanyelvű lakosság kommunikálni

tud. Az EEO céljai közé az ország (egyik) hivatalos nyelvének megtanulását is be kellene építeni.

A fejlődés szolgálatába állított oktatás modernizációs paradigmája szerint az oktatás a „modernizáció” (a tradicionális munkastílus elvetése, növekvő teljesítmény-motiváltság, hosszú távú tervezés, a működés alapjául szolgáló ésszerű költségelemzés), s így a gazdasági növekedés egyik előfeltétele, melyet a harmadik világban minden bajok orvoslójának tartottak. Bár a modernizációs paradigma mint közgazdasági elmélet támadások keresztüzébe került, érvrendszerét az oktatástervezésben továbbra is felhasználták (az UNESCO és a Világbank).²⁴ Mivel a „modernizáció” eszméjéhez hozzátartozott az új technológia és ideológiák gyors terjedése az oktatáson és a tömegkommunikáción keresztül, a közös nyelv szükségyszerűnek látszott.

Mindez azt jelenti, hogy az EEO mindkét alapelve a helyi és regionális anyanyelvek ellenében hatott, mert mind a nemzetalkotás, mind a fejlődés szolgálatába állított oktatás az elterjedtebb közös nyelvek használatát „követelte meg” (bár ezt a jelentésekben nem fejtették ki, valószínűleg magától értődőnek tekintették). Ez annál is érthetőbb, mert a legtöbb vezető és szakember részben a nyugati világban folytatott tanulmányai során magáévá tette a korábbi gyarmatosítók nyelvének felsőbbrendűségébe vetett hitet. A ghánai nyelvész, Ansre szerint *„A nyelvi imperializmus finom, ravasz módon gyúrja át még a társadalom legnemesebb tagjainak agyát, hozzáállását és törekvéseit is, s megakadályozza őket az őshonos nyelvek lehetőségeinek felismerésében és megbecsülésében. Áldozatai gyakran meg vannak győződve róla, hogy még ekkor is, ha a társadalom nagy része nem beszéli az adott idegen nyelvet, az hasznos az ország számára...”*²⁵

Debi Pattanayak, az Indiai Nyelvek Központi Intézetének korábbi igazgatója így ír erről: *„Bármilyen is meg az elitet a nyelvi kérdéssel kapcsolatban, az angol nyelvnek való behódolás egyesíti őket... A magasan képzett elidegenedett elit kisebbség a kisebbség nevében azzal a szent meggyőződéssel támogatja továbbra is az angol nyelvet, hogy az angol nyelvű oktatás egyenlő a modernizációval. Valójában azonban csak azt a célt szolgálja, hogy segítségével tartsák fenn ellenőrzésüket az államapparátus és a tömegkommunikáció fölött.”*²⁶

Ugyanakkor maga az UNESCO, illetve szakértő csoportjai magától értődőnek tekintették, hogy az anyanyelv a legjobb oktatási közeg, legalábbis az elemi oktatás szintjén.²⁷ Az UNESCO-szakértők nyelvészeti, pszichológiai, pedagógiai és szociológiai érvekkel bizonyították, hogy miért az anyanyelvet kell e célra használni. Az UNESCO-javaslat bírálói viszont naivitással vádolták a javaslatot, és elsősorban politikai és gazdasági érvekkel éltek²⁸ vagyis így visszatekintve a nemzetalkotás és a fejlődés szolgálatába állított oktatás foszladozó Védőszárnyai alá bújtak.

Az EEO napjainkban még mindig csak álom, és nem valóság. 1980-ban a 6-11 éves korosztályban az elemi iskolákba beiratkozottak nettó aránya Afrikában 63%, Ázsiában 66%, Latin-Amerikában 81% volt.²⁹ Ugyanabban az évben az összes beiratkozottak aránya (ami az osztályoknak megfelelő életkorok eltérései miatt akár 15-20%-kal is magasabb lehet a nettó beiratkozási aránynál) 15 (főleg afrikai) országban 50%, 35 országban 80% alatt maradt.³⁰

Az iskolába sosem járó gyermekeken kívül az elemi oktatás befejeződése előtt kimaradók is csökkentik az (abszolút vagy funkcionális) írástudatlanság megszüntetésének esélyeit. Becslések szerint a tartósan megmaradó minimális írni-olvasni tudás eléréséhez legalább négy osztály elvégzése szükséges. Ezt valójában tapasztalatból tudhatták már az ötvenes években is, amikor a Nuffield Alapítvány és Gyarmati Iroda a nyugat- és kelet-afrikai oktatási politikát és gyakorlatot áttekintő

hatalmas elemzésében úgy ítélte meg, hogy „a négy évnél kevesebb osztályt végző gyermekek írni-olvasni tudása a jelek szerint nem tartós, és az iskoláról szerzett tapasztalataik pszichológiai károkat is okozhatnak”.³¹

UNESCO-statisztikák szerint a 4. osztály előtt kimaradók aránya 12 országban 50% fölött, 32 országban 25-50% között volt.³² Ennek ellenére nincs pontos megfelelés egyrészt a kimaradók aránya, másrészt az összes beiratkozók száma és a nemzeti össztermék (GNP) között.³³ A számok még aggasztóbbakká válnak, ha a funkcionális írni-olvasni tudást - a jelenlegi leggyakoribb definíció szerint - hat osztály elvégzéséhez kötjük, bár egyes javaslatok akár 12 iskolaévhöz is kötnék.³⁴

E jelentés szerzője kijelenti, hogy az EEO és az egyetemes írni-olvasni tudás általános sikertelenségének a lingviciista oktatáspolitikai a fő oka, amelynek alapján, a „nemzetalkotás” és a „modernizáció” politikai és gazdasági érvei nevében, egy sor pedagógiai, pszichológiai, nyelvészeti és szociológiai érv ellenében, a legtöbb tanuló számára idegen nyelv közegében kísérlik meg az oktatást. Paradox módon az UNESCO tehát olyan oktatáspolitikát támogat, melynek alkalmatlanságát saját szakértő csoportjai már az ötvenes években megállapították. A szernő véleménye szerint az anyanyelven folyó oktatás ellen felhasznált politikai és gazdasági érvek ma már naivabbnak látszanak, mint az anyanyelven folyó oktatás mellett elhangzott „naiv”, „romantikus” és „utópisztikus” nyelvészeti, pszichológiai, pedagógiai és szociológiai érvek.

Már sok kutató lerántotta a leplet „a nemzeti egység egy nyelvet követel” hamis mítoszáról. Hans Dua rámutat, hogy sok fejlődő ország nyelvpolitikája a „szélesebb körű kommunikációban használt gyarmati nyelveket” támogatja, és „azzal, hogy a nemzeti egység kedvéért az egynyelvű oktatáspolitikát erőlteti, nem veszi figyelembe a nyelvileg heterogén fejlődő országok többnyelvűségének realitását. Pedig ez azt diktálná, hogy a fejlődő országok oktatási nyelvpolitikájukban az egység alapjául szolgáló sokféleséget tűzzék ki célul, ahelyett, hogy e sokféleséget az uniformizálással és az egynyelvűsítés akadályainak gyengítésével igyekeznek legyőzni.”³⁵

Debi Pattanayak egyik cikkében válaszol arra a kérdésre, hogy vajon egy többnyelvű országot nem fenyeget-e mindig a széthullás veszélye: „De igen. Ugyanarról van szó, mint ahogy a plurális világot is állandóan fenyegeti a széthullás. Se többről, se kevesebből. Ha ebből valaki azt a következtetést vonja le, hogy akkor a világ összes nyelvét egy nyelvvel kéne felváltani, az összes vallásnak egyetlenegybe kéne összeolvadnia és az összes népnek is egyé kellene válnia, akkor a redukcionizmus mellett érvel, ami szomorú következményeivel az emberiség túlélését fenyegetné. Az ökológia bebizonyította, hogy a formák sokfélesége a biológiai túlélés előfeltétele. A monokultúrák sérülékenyek, könnyen elpusztíthatók. A humán ökológiára ugyanígy érvényes a pluralizmus. Egyetlen nyelv nem hozza el az igazságosságot és harmóniát egy nemzet tagjai vagy közösségei számára.”³⁶

Enriquez és Protacio-Marcelino szerint „az angol nyelv és vele együtt az Amerika-orientált tanrend nem szűnő befolyása pszichológiai és politikai szempontból kedvezőtlen a filippínók nemzeti és demokratikus törekvései szempontjából... a regionalizmust segíti elő, és gátolja a nemzeti egység megteremtését”.³⁷

Főleg a fejlődő országokat képviselő elemzők körében (de másutt is) növekszik a kiábrándulás nemcsak a modernizációs paradigmából, hanem más közgazdasági fejlődési elméletekből is. Johan Galtung, norvég béke- és fejlődéskutató a következő kritikával él: „*A fejlődésről szóló tanulmányokban... a fejlődést a 'gazdasági növekedésre' szűkítették le; a gazdasági növekedést azután tovább szűkítették az egy*

főre eső nemzeti össztermék (GDP) növelésére, ami egyenlő az ország iparosításával és a fejlett nyugati kapitalista országok utánzásával. Voltak persze akadályok: az ezzel össze nem egyeztethető társadalmi struktúrák a 'tradicionális', bármiféle ellenzés az 'ellenállás' bélyegét kapták, és szociológusokhoz, szociálanropológusokhoz és pszichológusokhoz fordultak, hogy szálljanak szembe ezekkel az akadályokkal, ezzel segítsék a növekedés közgazdaságtani tanulmányozását.”³⁸

A fejlődő országokban meglévő „akadályok” és „hátrányok” közé sorolták „tradicionális” nyelveiket is, amelyeket mind a termékék, mind az információ (oktatáson és a tömegkommunikáció csatornáin való) szabad áramlását gátló tényezőnek tekintettek, a nemzeti egység érdekében pedig tekintettel kellett lenni a fejlődéshez szükséges központosított tervezésre (csökönnyös parasztok nélkül persze, akik ragaszkodnának a „szeretet gazdaságához”, ahogy egy, a növekedésnek elkötelezett svéd közgazdász nevezte).³⁹

Készülnek alternatív elméletek is. Ezek egy része megkérdőjelezi egyrészt azt, hogy a fejlődéshez az iskolai oktatáson keresztül vezetne az út, másrészt, hogy a könyvek és az irodalom csak az írni-olvasni tudós segítségével válna hozzáférhetővé. Hanf és társai⁴⁰ úgy vélik, „a modern nemzetek kialakulásában az iskolai oktatásnak tulajdonított pozitív szerep megkérdőjelezhető, tekintettel az oktatásnak a politikai befolyásolásban, szocializációban és integrációban betöltött szerepére”, valamint „jelenlegi formájában az afrikai és ázsiai iskolai oktatás inkább akadályozza a gazdasági növekedést, és a politikai bizonytalanságot segíti elő, röviden: a mai afrikai és ázsiai oktatás a fejlődés gátja”.⁴¹ Ivan Illich Debi Pattanayak *Multilingualism and mother tongue education* (Többnyelvűség és anyanyelvi oktatás) című könyve elé írt hosszú bevezetőjében a csöndes olvasás fejlődését tárgyalja, amely valójában új találmány. Azelőtt a természetes szóbeliségnek megfelelően a könyveket felolvasták, gyakran nagy létszámú hallgatóság előtt. „India legtöbb nyelvében az 'olvas' igejelentése igen közel áll a 'hangzik' igejelentéséhez. Ugyanazzal az igével hangzik fel a könyv szava és a *vina* nevű hangszer zenéje. Az olvasás és a hangszeres zenélés hasonló tevékenységet jelent. Az írásbeliség jelenleg nemzetközileg elfogadott leegyszerűsített meghatározása: 'könyv - nyomtatás - olvasás' elhomályosítja az alternatív értelmezéseket. Ha az olvasást elsősorban mint közösségi tevékenységet tekintenénk, mint például a gitározást, a könyvek, az irodalom kevesebb olvasó ellenére is sokkal több ember számára válna hozzáférhetővé.”⁴²

Más, alternatív elméletek, például a fejlődéspolitikai céljaként a „gazdasági növekedést” az „emberi alapszükségletek kielégítésével” felváltani szándékozó elmélet⁴³ egyesek számára ugyanolyan naivnak és utópisztikusnak tűnhet, mint az UNESCO szakértő-csoportjának az anyanyelvről mint az alapvetően legjobb oktatási közegről kiadott ajánlása tünt kritikusaiknak annak idején - de talán éppen ebben reménykedhetünk. Hosszú távon éppen az utópia lehet a túlélés legvalóságosabb alternatívája.

Galtung felsorolja az emberi alapszükségleteket és ellentéteiket az alapvető problémák (kielégítésük akadályainak típusai) összefüggésében (ld. 6. táblázat). A nyelv nélkülözhetetlen az identitáshoz. Ennek értelmében a fejlődéshez szükséges emberi alapszükségletek kielégítéséhez az egyén anyanyelvéhez/anyanyelveihez, a vele/velük való azonosulás lehetőségéhez, alapos elsajátításához/elsajátításukhoz, a hivatalos életben való használatához/használatukhoz való alapvető emberi jogis hozzátartozik. Az egyetemes írni-olvasni tudást és az egyetemes elemi oktatást célzó fejlesztési stratégiáját úgy kell tehát átalakítani, hogy az a gazdasági fejlődés helyett az emberi alapszükségleteket állítsa középpontjába. Ez pedig a világszerte siralmas

eredményekkel járó oktatási nyelvpolitika alapos újragondolásának szükségességét jelenti.

Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy az EEO nemzetalkotással és a fejlődés szolgálatába állított oktatással kapcsolatos alapelvei olyan ökonomista, újgyarmatosító nyelvpolitika szolgálatába léptek, amely megakadályozta a fejlődést, a nemzeti egység és az írni-olvasni tudás megvalósulását. Mindemellett az EEO alapelve valószínűleg nincs minden részletében olyan alaposággal kidolgozva, mint ahogy hinni szeretnénk.

Jegyzetek

- * Részlet a szegőnek a Regio-könyvek sorozatban közeljövőben megjelenő *Nyelv, oktatás és a kisebbségek* címe munkájából.
- 1 Lásd Churchill, S. (1984): *The education of linguistic and cultural minorities in the OECD countries*. Multilingual Matters 13.
 - 2 Lásd például a brüsszeli nemzetközi iskoláról: Baetens Beardsmore, H. (1990): *Bilingualism in education: Theory and practice*. Brussels Preprints in Linguistics 11. Brussels/Bruxelles: Vrije Universiteit & Université Libre.
 - 3 Anna Obura személyes közlése (*European Council for International Schools Journal*, 1984. alapján).
 - 4 A ljubljanoi Etnikai Kutatások Intézete „Some Yugoslav experiences in the achievement of the equality of the nations and nationalities in the field of education” címmel rendezte a Multikulturális Társadalmak Oktatásának Nemzeti Szemináriumát Ljubljánában, 1985. október 15-17-én.
 - 5 Ekka, F. (1984): ‘Status of minority languages in the schools of India’. *International Education Journal* 1: 1-19. Pattanayak, D. (1981): *Language and social issues*. Mysore: Mysore University Printing Press.
 - 6 Compton, E. (1989): ‘Taking Basic education to work’ . *Vox. The Journal of Australian Advisory Council on Languages and Multicultural Education* 2: 7-9.
 - 7 Compton *i. m.* 7.
 - 8 Lo Bianco, J. (1987): *National policy on languages*, Commonwealth Department of Education. Canberra: Australian Government Publishing Service.
 - 9 Íme egy példa az Algériában okozott károokra. A francia kormánytól származó információk szerint a francia „civilizátorok” Algériába érkezése idején a városokban 40 százalékos volt az írni-olvasni tudók száma, jóval magasabb, mint az akkori Franciaországban. Amikor a franciák 130 évi uralom után távoztak, az algériaiak 10-15 százaléka tudott írni-olvasni. Colonna, F. (1975): *Instituteurs algériens: 1883-1939*. Algeria: Office des publications universitaires. .
 - 10 Cawson, F. (1975): ‘The international activities of the Center for Applied Linguistics’. Lt: Fox, M.: *Language and development: A retrospective survey of Ford Foundation language projects* (Volume 1: Report; Volume 2: Case studies). New York: Ford Foundation, 412. oldal. Ez a fejlődő országokban a nyelv és oktatás területének segélyezéséről a Ford Alapítvány számára készített legteljesebb összefoglalás.
 - 11 UNESCO, Malawi jelentés, 1960.
 - 12 UNESCO, Ugandai jelentés, 1963.
 - 13 UNESCO, Ghánai jelentés, 1967.
 - 14 UNESCO, Nigériai jelentés, 1960.
 - 15 UNESCO, Kenyai jelentés, 1964.
 - 16 Anna Obura személyes közlése.
 - 17 Ansre, G.: Four rationalisations for maintaining European languages in education in Africa. *African Languages/Langues Africaines*. 1979. 5. 13.
 - 18 Bhola, Professor; H. S. *Campaigning for literacy. Eight national experiences of the twentieth century*, a döntéshozóknak szánt memorandummal, Paris: UNESCO 1984. Egyetlen oldalt szentel a nyelvnek.
 - 19 Bhola *i. m.*
 - 20 Pattanayak, D. *Education for the minority children*. Mysore: Central Institute for Indian Languages. 1976. Kézirat.
 - 21 Pattanayak, D. *Multilingualism and mother tongue education*. Delhi: Oxford University Press, 1981. 8.
 - 22 Lásd például Coulmas, F. *Linguistic minorities and literacy. Language policy issues in developing countries*. Berlin Mouton. 1984. 89.

- 23 Takala, T. *Kehitysmäiden koulutusongelmia* (Oktatási problémák a fejlődő országokban). Helsinki: Gaudeamus. 1989.
- 24 Lásd például a Világbank jelentését: *Education in Sub-Saharan Africa* (1988).
- 25 Ansre *i. m.* 13.
- 26 Pattanayak *i. m.* 13. és 8.
- 27 UNESCO, *The use of vernacular languages in education. Monographs on fundamental education VIII.* Paris: UNESCO, 1953: 6.
- 28 Bull, W. E. (1955): '*Review of UNESCO 1953*'. *International Journal of American Linguistics* 21: 288-294.
- 29 Coombs, P. *The world crisis in education. The view from the eighties.* New York: 1985. Oxford University Press, 80.
- 30 UNESCO, *Trends and projections of enrolment by level of education and by age, 1960-2000.* Paris: UNESCO Office of Statistics, 1983.
- 31 Simmons, I. *The education dilemma.* New York: Pergamon Press, 1980 44-45.; Nuffield Foundation and Colonial Office, *African education: A study of educational policy and practice in British tropical Africa.* Oxford: Oxford University Press, 1953: 77.
- 32 UNESCO, *Wastage in primary and secondary education: A statistical study of trends and patterns in repetition and drop-out.* Paris: UNESCO Office of Statistics, 1980.
- 33 *Wastage in primary education from 1970 to 1980.* Prospects XIV: 3 , 1984: 327-367. World Bank Education Sector Policy Paper, Washington DC, 1980.
- 34 Lásd az UNESCO hamburgi Oktatási Intézete gondozásában '*PostLiteracy and Continuing Education*' címmel megjelent sorozatot.
- 35 Ikra, H. *Languageplanning in India.* New Delhi: Haman, 1985: 177.
- 36 Pattanyak, D. *i. m.* 380.
- 37 Enriquez, V. G. - Protacio-Marcelino, E. *Neo-colonial policies and the language struggle in the Philippines.* Quezon City: Philippines Psychology Research and Training House, 1984: 3.
- 38 Galtung, J. *Methodology and development. Essays in methodology. Vol. III.* Copenhagen 1988: 143-144.
- 39 Hyden, G. *No shortcuts to progress. African development management in perspective.* London: Heineman. 1983.
- 40 Hanf, T. - Anunann, K. - Dias, P. V. - Fremery, M. - Weiland, H. (1975): '*Education: an obstacle to development? Some remarks about the political functions of education in Asia and Africa*'. *Comparative Education Review* 19: 68-87., 76.
- 41 Hanf et al. 1975: 68.
- 42 Illich, I. (1981): '*Taught mother language and vernacular tongue*'. In: Pattanayak 1981: 1-39.
- 43 Galtung *i. m.*
- 44 Galtung *i. m.* 147.

TOVESKUTNABB-KANGAS

THE PHASES MINORITY EDUCATION

This essay is a part of the volume in process entitled: *Language, Education and Minorities*. It describes the consequences of two kinds of theories influencing minority education policy: the so called deficit-theories and enrichment theories.

While the practical experience basing on the former theories serves a linguistic and cultural assimilation of the children belonging to ethnic minorities, the latter approach is respecting and developing the cultural values of the minority, trying to realize an equitability between the minority and majority language, and to balance their relationship.

The second part of the study presents the internal contradictions, the unclarified conceptual and theoretical aspects of the international strives for ensuring an universal primary school education.

SOŇA GABZDILOVÁ - MÁRIA HOMIŠINOVÁ

Az iskolaügy a szlovákiai magyar politikai pártok és mozgalmak tevékenységében

Amikor az 1990-es év folyamán, április és október között a pozsonyi Társadalmi Problémák Kutatási Centrumának munkatársai egy felmérés keretében többek között azt vizsgálták, hogy a megkérdezettek véleménye szerint Szlovákiában mely társadalmi kérdések megoldása volna elsőrendű fontosságú, érdekes válaszokat kaptak. Áprilisban a megkérdezettek többsége az ökológiai (18,6 százalék) és a gazdasági (15,6 százalék) kérdéseket, októberben már a nemzetiségi problémákat tették első helyre (26,8 százalék). Ezt követte a gazdaság (15,3 százalék), a munkanélküliség (10,8 százalék), a társadalombiztosítás (8,7 százalék) stb.¹

Bár az említett időszakban a „nemzetiségi problémák” fogalomkörébe a cseh-szlovák kapcsolatok is beletartoztak, nyilvánvaló, hogy jelentős részben a magyar és a szlovák lakosság közötti viszonyokról volt szó.

Ez a korlátozott kiterjedésű társadalmi szondázás is tanúsítja a magyarszlovák kapcsolatok fontosságát, időszerűségét s egyszersmind bonyolultságát. Napjaink viszonyait a történelem és a vele való kiegyezés befolyásolja leginkább. A szlovák közvélemény egy része napjainkban is fokozott érzékenységet tanúsít a történelmi Magyarországon folyt magyarosítás, Magyarországnak a nemzetiségekkel szemben 1918 után folytatott politikája s a trianoni egyezmény kérdésessé tételére irányuló törekvések iránt. Másfelől a magyarok nem indokolatlanul mutatnak rá Cseh-Szlovákiának a második világháború utáni politikájára, kivált a reszlovakizációra, a magyar lakosok Csehországba való áttelepítésére s a Cseh-Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság közötti lakosságcsereére.

A magyar-szlovák kapcsolatok csupán tézisszerűen felvázolt bonyodalmai is azt mutatják, hogy a történelmi tapasztalatokat ma sem ignorálhatjuk. Nyilvánvaló módon vetülnek a mai magyar-szlovák viszonyokra, mégpedig különböző szinteken.

A legutóbbi, 1991-es népszámlálás szerint a Szlovák Köztársaság területén 567296 magyar él (10,75 százalék).² Települési területük Dél-Szlovákia 13 járását foglalja magába, közülük kettőben többséget alkotnak (a dunaszerdahelyi és komáromi járásban), a többiben az arányuk 7 százaléktól (nyitrai és Pozsony-vidéki járás) 47 százalékgig (rimaszombati járás) terjed.

A világ bármely táján élő etnikai közösséghez hasonlóan a Szlovák Köztársaság területén lakó magyarokat is közös lélektani és kulturális sajátosságok s egyazon nyelv jellemzi. A nyelv az etnikai identitás megőrzésének meghatározó jegyei közé tartozik, másfelől azonban az etnikai elkülönülést jeleníti meg. Létezése az emberi kapcsolatok elengedhetetlen feltétele a társadalmi élet valamennyi területén. Az irodalmi nyelv elsajátítása mindenekelőtt az iskolának köszönhető, amely a nemzeti öntudatot is formálja, s megismerteti a diákokat a nemzet kulturális örökségeivel. E tekintetben valamennyi etnikum létezésének és további fejlődésének lehetőségeit biztosítja. Ezért az anyanyelvi oktatás fejlődésének alapvető feltételei közé tartozik. Ez fokozottan érvényes, ha az adott etnikai közösség kisebbségként él egy többségi társadalmon belül. Ha a kisebbség gyermekeinek és ifjúságának nem teszik lehetővé, hogy anyanyelvén művelődjék, a fejlődése is veszélybe kerül.

Ez a tény a Szlovák Köztársaság magyar kisebbségét képviselő politikai szubjektumok programjában és tevékenységében is kifejeződik, s ennek következményeként a művelődés kérdése e programok legfontosabb részei közt található.

A politikai rendszer 1989 novemberében bekövetkezett változása és a törvényhozó s kormányzervek azt követő rekonstrukciója után a magyar politikai tényezők képvisellett

rendelkeznek a CSSZSZK Szövetségi Gyűlésében, a Szlovák Nemzeti Tanácsban és a Szlovák Köztársaság kormányában. A Szlovák Nemzeti Tanács alelnökének és a Szlovák Köztársaság miniszterelnök helyettesének tisztségét a Független Magyar Kezdeményezés egy-egy képviselője töltötte be. A magyar pártok a későbbiekben, az 1990-es és 1992-es választások eredményei alapján voltak jelen mindkét parlamentben. A Független Magyar Kezdeményezés az 1990-es választásokon a kormánypártok koalíciós partnereként vett részt, 1992-ben pedig, immár Magyar Polgári Párt néven önálló szubjektumként; jelenleg parlamenten kívüli pártként tevékenykedik. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés az 1990-es választásokon koalíciós partnerként indultak, akárcsak 1992-ben, ekkor már a Magyar Néppárttal együtt (a Szövetségi Gyűlés mandátumaiért); a parlamentben az ellenzékhez tartoztak.

Általánosságban leszögezhető, hogy az említett politikai mozgalmak mindegyike a szlovákiai magyar lakosság jogainak és érdekeinek védelmét legfőbb célkitűzései egyikének tekintette. A magyar kisebbség problémái megoldásának kiindulópontja szerintük egy demokratikus elveken alapuló politikai rendszer, valamint a nemzetek és etnikai kisebbségek kollektív jogai, illetve az azokat védő hatékonyan működő szerveződések.³

A magyar politikai tényezők programjában fontos helyet foglal el a magyar nemzetiségű gyerekek és fiatalok anyanyelvi művelődésének széles problémaköre. E területet illetően az alapvető kérdésekben azonos álláspontot képviselnek, csupán néhány részletkérdésben tapasztalható bizonyos eltérés. Mindannyian egybehangzóan követelik a magyar nyelvű iskoláztatási rendszer kiépítését, az óvodától a főiskoláig. Egyetértenek abban, hogy a magyar nyelvű iskolák autonóm igazgatására van szükség. Azt követelik, hogy az úgynevezett vegyes iskolákban a szlovák osztályok mellett fennálló magyar osztályokat különítsék el, s ezek a továbbiakban önálló iskolát alkossanak.

1989 novembere után a totalitárius rendszer időszakából megmaradt deformációk megszüntetését helyezték előtérbe, rámutatva a tényre, hogy 1970 óta számos magyar tannyelvű iskolát felszámoltak. Ebben az összefüggésben rá kell mutatni arra, hogy a bezárások nem csupán a magyar, de az ukrán és a szlovák iskolákat is érintették.

A hetvenes évek elejétől Szlovákiában, illetve Cseh-Szlovákiában folyamatban volt az iskolák úgynevezett integrációja, melynek következtében az általános iskolák hálózata lényeges változásokon ment keresztül. A folyamat keretében a kisebb falvak kevés osztállyal rendelkező iskoláit bezárták, s a diákokat és a tanárokat a nagyobb községek teljes szervezetszerű általános iskoláiban helyezték el. Ily módon 1526 kevés osztályból álló kis iskolát csatoltak a nagyobbakhoz.⁴

Az említett folyamat nagy károkat okozott mind a szlovák, mind a magyar és az ukrán iskolaügynek. Míg az 1970-71-es tanévben 3299 szlovák tanítási nyelvű iskola állt fenn, 1990. szeptember 15-én már csak 2082 (a csökkenés 36 százalékos). A számbeli változások természetesen a magyar és az ukrán tannyelvű iskolákat is érintették. Az 1970-71-es tanévben 490 magyar általános iskola működött, 1990 szeptemberében pedig 257 (a csökkenés 47,6 százalékos). Ugyanebben az időszakban az ukrán iskolák száma 43-ról 17-re csökkent (60,47 százalék).⁵

Az iskola felszámolása valamennyi érintett községben lehetetlenné tette, hogy a tanárok és a diákok közötti szükséges kapcsolat a tanításon kívüli időben s a gyakorlati életben fennmaradjon. Ezen túl a falusi iskola felszámolása minden esetben pótolhatatlan veszteséget jelentett a helyi kultúra számára. A magyar nemzetiségű polgárok esetében ennek következtében a kulturális életre gyakorolt kedvezőtlen hatás hatványozottan érvényesült. Feltételezésünk szerint ezt a hátrányt az iskolák anyagi feltételeinek esetleges javítása vagy az oktatás színvonalának növelése sem tudta ellensúlyozni.

Az iskolák integrációja a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken megbontotta az általános iskolák hálózatát, ami a szülők és a közvélemény bírálatát vonta maga után, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Az integráció következményei a nemzetiségileg vegyes lakosságú járásokban gyakran felfokozott nemzeti érzelmeket váltanak ki. Az Iskolaügyi Minisztérium még 1989 októberében határozatot fogadott el, hogy az egyes, akkor még járási nemzeti bizottságok „értékeljék át a kisközségi iskolák integrációját, kiváltképp a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken, s vizsgálják felül reintegrációjuk lehetőségeit a demográfiai fejlődés és a gazdasági s a személyi feltételek figyelembevételével”.⁶

Mi a helyzet ma? Az 1992-93-as tanévben Szlovákiában 268 magyar tannyelvű állami általános iskola működött 2125 osztállyal és 47347 tanulóval.⁷ Ezenkívül 29 olyan iskola is volt, amelyekben a szlovák osztályok mellett magyar tannyelvűek is voltak. A magyar általános iskolák hálózata 1989 óta kibővült. Az 1988-89-es tanévben 243 magyar iskola létezett, tehát 10,28 százalékos növekedés tapasztalható. Az összehasonlítás végett: az 1988-89-es tanévben 2035 szlovák tannyelvű iskola volt, 1992-93-ban pedig 2116, a növekedés tehát 3,98 százalékos. Az ukrán iskolák száma 1988-89-ben 17 volt, 1992-93-ban pedig 13, itt tehát 23,53 százalékos csökkenés mutatható ki.⁸

1993 júniusában a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 11 szlovák-magyar lakosságú járásban felmérést végzett, amely 623 szlovák és 564 magyar személyre terjedt ki. A két nemzetiséget képviselő megkérdezettek szerint 1990 óta Dél-Szlovákia vegyes lakosságú járaisaiban javult a helyzet, mégpedig abban a tekintetben, hogy a gyerekek lakóhelyükön is az anyanyelvükön oktató iskolát látogathatják. A pozitív válaszok aránya a magyaroknál az 1990-es 77 százalékról 85 százalékra, a szlovákoknál 90 százalékról 92 százalékra növekedett.⁹

A következő oktatásügyi probléma, amellyel kapcsolatban a magyar pártok és mozgalmak gyakran véleményt nyilvánítanak, a Szlovák Köztársaság Iskola- és Tudományügyi Minisztériumának az úgynevezett alternatív iskolák létrehozására vonatkozó javaslata. Mindannyian egyértelműen elutasító álláspontot foglalnak el vele kapcsolatban, arra hivatkozva, hogy a javaslat életbe léptetése a magyar iskolák fokozatos leépítésének a kezdete volna.

Az alternatív, illetve kétnyelvű iskolákban a humán tantárgyakat magyarul, a természettudományiakat szlovákul oktatnák. A Szlovák Köztársaság Iskola- és Tudományügyi minisztériuma szerint az alternatív iskolák egy új iskolatípust képviselnének, s a magyar tannyelvű iskolák mellett léteznének, amelyekben minden tantárgyat magyarul oktatnak. A minisztérium érveit, melyek szerint nem diszkriminációról, hanem a szülők azon jogáról van szó, hogy a tantárgyak némelyikét szlovákul is oktató iskolát választhassanak, a magyar politikai pártok és mozgalmak képviselői s a magyar pedagógusok is visszautasítják, rámutatva arra, hogy az alternatív iskolák diszkriminatívak, s azokban az országokban, ahol bevezették őket, az asszimiláció eszközévé váltak.¹⁰

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának említett felmérése az alternatív iskolák bevezetésével kapcsolatos nézeteket is feltérképezte. A megkérdezett magyarok többsége - 41 százaléka - szerint az effajta iskolák fölöslegesek; 36 százalékuk úgy vélte, bevezetésük helyes volna, a magyar nemzetiségű diákok kibővíthetnék szlovák nyelvi ismereteiket, jobban érvényesülhetnének a gyakorlatban; 18 százalékuk azt válaszolta, hogy a kérdést nem tudja megítélni.¹¹

A megkérdezett szlovákok 59 százaléka arra hajlott, hogy ezen iskolák létrehozása helyes volna, 27 százalékuk fölöslegesnek tartotta őket, 12 százalékuk pedig nem tudott véleményt nyilvánítani a kérdésben.¹²

A magyar kisebbség politikai képviselői arra a komoly problémára is figyelmeztetnek, hogy a Szlovák Köztársaság felsőoktatási intézményeiben már 1945 óta alacsony a magyar

hallgatók létszáma. Erre a tényre az *MKDM memoranduma a Szlovák Köztársaságban élő magyar kisebbség néhány időszakos problémájáról* című dokumentumban is rámutatták, amelyet az MKDM képviselője 1993 februárjában adott át az Európa Parlamentnek. Az 1992-93-as tanévben a felsőoktatási intézményeknek 2548 magyar hallgatója volt, ami az összlétszám 4,58 százaléka. Magyar tannyelvű oktatás a nyitrai Pedagógiai Kar Magyar Tagozatán és a Komenský Egyetem Bölcsészkarának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén folyt. A szóban forgó tanévben a felsőoktatási intézmények hallgatói közül 307 volt ukrán nemzetiségű (0,55 százalék), 50549 pedig szlovák (90,97 százalék). Az 1991-es népszámlálás adatai szerint Szlovákia lakosságának 10,75 százalékát magyarok, 0,57 százalékát ukránok, 85,68 százalékát pedig szlovákok alkotják.

A fentiekkel függ össze a magyar kisebbség műveltségi struktúrája, amely a Szlovák Köztársaság más etnikumaival összevetve alacsonyabb szintet jelent. A nagyobb áttekinthetőség érdekében ismertetjük az 1980. és az 1991. évi népszámlálás adatait.

Szlovákia lakosságának műveltségi szerkezete¹³

A legmagasabb iskolai végzettség százalékban kifejezve	Nemzetiség			
	magyar	szlovák	ukrán, rutén	átlag
1980-ban általános iskolai	63,55	50,41	54,05	51,74
középiskolai	13,49	20,87	21,90	20,15
felsőfokú	2,22	5,50	9,35	5,30
1991-ben általános iskolai	49,66	36,45	37,90	38,19
középiskolai	21,21	28,14	30,19	27,11
felsőfokú	3,63	8,16	13,31	7,74

Az adatokból is látható, hogy a Szlovák Köztársaságban az ukrán és a rutén nemzetiségű lakosok rendelkeznek a legmagasabb, a magyarok a legalacsonyabb szintű műveltségi struktúrával. A legmarkánsabb különbségek épp a felsőfokú végzettség tekintetében mutatkoznak. Az 1980-ban fennállt különbségek tizenegy év alatt megnövekedtek. A felsőfokú végzettséget szerzett szlovákok száma 2,66 százalékkal, az ukránok és a ruténok száma 3,96 százalékkal, a magyaroké 1,41 százalékkal nőtt.

A magyar lakosság politikai képviselete feltételezi, hogy ezek a problémák megoldhatók lennének egy önálló felsőoktatási intézmény, illetve kar létrehozásával, ahol magyar nyelven folyna az oktatás. E tekintetben egyetértenek, ám a felsőfokú műveltség jellegét illetően bizonyos nézetkülönbségek vannak közöttük a besorolás, a kiterjedés és a diákok választási lehetősége tekintetében.

Az Együttélés és az MKDM képviselői már 1990 februárjában törvényjavaslatot terjesztettek elő a Szövetségi Gyűlésben a komáromi Jókai Mór Egyetem megalapítására. A Független Magyar Kezdeményezés akkor az úgynevezett Közép-Európa Egyetem létrehozása mellett kötelezte el magát, melynek tevékenységében a magyar felsőoktatás kérdésének reális megoldási lehetőségét látta. A Szlovákiai Magyar Diákszövetség (amely már 1989. november 24-én megalakult) és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (amelyet 1989. december 13-án alakítottak meg) a Nyitrán létrehozandó önálló magyar pedagógiai kar elképzelését támogatta.

1992 februárjában a Szlovák Nemzeti Tanács törvényt fogadott el a Nyitrai Egyetemről. Az Együttélés és az MKDM képviselői arra törekedtek, hogy az egyetem keretében önálló magyar pedagógiai kart állítsanak fel. A Magyar Polgári Párt a Nemzetiségi és Etnikai Kultúrák Karának létrehozását javasolta, ahol a Szlovák Köztársaság egyes nemzetiségeinek pedagógusai, kulturális dolgozói és népművelői tanulnának.

A Nyitrai Pedagógiai Főiskola Akadémiai Szenátusa illetékességi körén belül 1993 februárjában jóváhagyta a Nemzetiségi és Etnikai Kultúrák Karának elképzelését. Előkészítő bizottságot hoztak létre, de a koncepció kialakulatlanlansága miatt a kar 1993. szeptember 1-jén nem kezdte meg tevékenységét.¹⁴

Ez a megoldás nem kapta meg a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés támogatását, amelyek ragaszkodtak az önálló magyar pedagógiai kar felállításához, azzal érvelve, hogy a leginkább kiépült magyar iskolaügy igényli a legtöbb pedagógust, s az ő megfelelő szintű oktatásukat csak egy önálló kar révén lehet biztosítani.¹⁵ A Magyar Pedagógusok Szövetsége és a Magyar Tudományos Társaság is ezt az álláspontot támogatta.¹⁶

A magyar kisebbség képviselői az önálló felsőoktatási intézmény megteremtésére irányuló igyekezetükben s abból a helyzetből kiindulva, hogy a Szlovák Köztársaság Iskola- és Tudományügyi Minisztériuma még nem szánta el magát a követeléseikre adott pozitív válasza, saját - kompromisszumos jellegű - megoldásokhoz folyamodtak. 1992 végén megalakult a Komáromi Városi Egyetem, később pedig, 1993 őszén a királyhelmecei.

A Szlovák Köztársaság főiskoláinak és egyetemeinek helyzetét a mind ez idáig érvényben lévő 1990/172. számú főiskolai törvény szabályozza, amely azonban a magánszemély és a jogi személy által alapított felsőoktatási intézmények tekintetében nem nyújt útmutatást. A városi egyetemek alapítói az alapításokra általában vonatkozó törvény értelmezéséből indultak ki, miszerint az önkormányzatoknak joguk van intézmények létrehozására. Az Iskola és a Tudományügyi Minisztérium álláspontja szerint a városi egyetemeken végzetek bizonyítványt kaphatnak, oklevelet azonban nem, s ezzel többé-kevésbé a magyarok képviselői is egyetértenek.

A szlovákiai magyar iskolaügy problémakörének összetettsége túlnő e tanulmány keretein és lehetőségein, ezen túl pedig az itt felsorolt problémák a magyar kisebbség politikai képviselete figyelmének középpontjában állanak.

Az államnak a területén élő kisebbségekhez való viszonya a demokrácia fejlettségének s a tolerancia fokának a mutatója. Másfelől pedig, a többségi társadalommal való együttműködés minden kisebbség esetében az országhoz való pozitív viszony kifejezője. Sem az elnyomás, sem a szeparatizmus nem megfelelő eszközök a probléma kezelésére. A magyar tannyelvű iskolák időszerű kérdéseinek megoldásakor is elsősorban kölcsönös jóindulatra van szükség.

Fordította: G. Kovács László

Jegyzetek

- 1 *Sociológia* 23.,1991.1-2. sz., 22. A legfőbb társadalmi problémák súlyának alakulása. A Társadalmi Problémák Kutatásának Centruma, Pozsony.
- 2 A népesség, a házak és a lakások 1991. évi összeszámlálása. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának anyagai, 155. sz. táblázat.
- 3 Mikém a magyar politikai tényezők programszerű célkitűzéseinek elemzéséből és összehasonlításából is kitűnik, az alapvető kérdésekben nem volt közöttük lényeges különbség, csupán a hozzáállásban különböztek: az FMK-nál a liberális, az MKDM-nél a keresztény-nemzeti, az Együttélésnél a nemzeti tendencia érvényesült.
- 4 *Az iskolákban és a nemzeti bizottságok tanintézeteiben folytatott nemzetiségi politika megvalósításának értékelése.* Pozsony 1989. október. A Szlovák Szocialista Köztársaság Nemzetiségi Kormánytanácsának anyaga.
- 5 Az SZSZK 1970. évi iskolaügyi statisztikája, évszám nélkül, 63.
A Szlovák Köztársaság iskolaügyi statisztikai évkönyvének különlenyomata. Pozsony 1990. 15.
- 6 Az iskolákban és a nemzeti bizottságok tanintézeteiben...
- 7 Az SZK 1992. évi iskolaügyi statisztikai évkönyvének különlenyomata Pozsony 1993. 19-24.
- 8 Az SZSZK 1988. évi iskolaügyi statisztikai évkönyvének különlenyomata. Pozsony 1988. 15.

- 9 *Národná obroda*, 1993. szeptember 27. 8. Javulóban a magyar-szlovák kapcsolatok.
- 10 *Új Szó* 1993. január 30. 4. Tiltakozás az alternatív oktatás miatt.
- Új Szó* 1993. március 1. 1. Más politikára, más kormányra van szüksége Szlovákiának.
- 11 *Národná obroda* 1993. szeptember 27. 8. Javulóban a magyar-szlovák kapcsolatok.
- 12 Uo.
- 13 A népesség, a házak és a lakások 1980. évi összeszámlálása. Az SZSZK lakosságának ágazati, szociális és életkor szerinti összetétele, 61-69.
- A népesség, a házak és a lakások 1991. évi összeszámlálása. Az SK SH anyagai. 157/1. sz. táblázat, 24-25.
- 14 *Új Szó* 1993. december 15. 4. Tart a patthelyzet Nyitrán.
- 15 *Új Szó* 1992. február 29. 1. Ha a szenátus is jóváhagyja...
- 16 *Új Szó* 1992. február 21. 5. Egyetemi oktatást - magyar nyelven.

SOŇA GABZDILOVÁ-MÁRIA HOMIŠINOVÁ

PUBLIC EDUCATION WITHIN THE ACTIVITY OF HUNGARIAN PARTIES AND POLITICAL MOVEMENTS IN SLOVAKIA

The education of Hungarian pupils and students in their own mother tongue is a primary concern in the political program and activity of all the four Hungarian political subjects.

Apart from some minor differences, they confess the same opinion about every actual question of Hungarian public education. They unanimously request the completion of the Hungarian language educational system, from the nursery to the university. They also request the separation of Hungarian classes from Slovak ones in so-called "mixed schools" and the formation of autonomous schools for these Hungarian classes.

They refuse the proposal of the Slovak Ministry of Education and Sciences on alternative or bilingual schools, stating that they can become potential tools for assimilation of the Hungarian ethnic minority.

They emphasize the small number of Hungarian students in Slovak academies and universities, and they request an urgent solution leading to the gradual improvement of the situation. The establishment of an institution of higher education would be an acceptable solution for the political representatives of Hungarian minority.

The solution of the actual questions of the Hungarian language schools can be achieved only as a compromise between both parties, the political representatives of the Hungarian minority as well as of the state institutions of the Slovak Republic.

DOLNÍK ERZSÉBET

A szlovákiai magyar oktatásügy helyzete

Minden hatalom, mely a nemzetállam megteremtésére törekszik, elsősorban az országa határain belül élő nemzeti kisebbségek nyelvét igyekszik kiszorítani, mégpedig általában úgy, hogy megszünteti anyanyelvű iskoláikat.

Ezt a törekvést figyelhetjük meg jelenleg is a környező országokban, így Szlovákiában is. Csehszlovákia megalakulása óta többször tanúi lehettünk a magyar iskolarendszer elleni támadásnak, de önkritikusan ki kell azt is mondanunk, mi sem vagyunk vétlenek. Anélkül, hogy bűnbakot keresve végletekbe esnénk, tekintsünk végig a szlovákiai magyar oktatásügy legégetőbb problémáin.

Szlovákia nemzetiségileg vegyes járásai és két nagyváros (Pozsony, Pozsony-vidék, Dunaszerdahely, Galánta, Komárom, Érsekújvár, Nyitra, Losonc, Rimaszombat, Nagykürtös, Léva, Kassa-vidék, Rozsnyó, Tóketerebes, Kassa-város) lakosainak száma összesen 2216730, ebből szlovák 1585669 (71,53 százalék), magyar 561245 (25,32 százalék). Magyar nemzetiségű lakosok élnek a többi járásban is, számuk azonban annyira csekély, hogy az anyanyelvű iskolák szempontjából elhanyagolható.

Ezekben a járásokban, illetve tankerületekben a magyar nemzetiségű óvodás, valamint iskolaköteles gyermekek egy része nem magyar oktatási (nevelési) nyelvű intézményeket látogat. Az okokat több szempont szerint osztályozhatjuk. Az objektív okok közé sorolható: az iskola teljes hiánya, a nagy távolság a lakóhely és az iskola között, az a tény, hogy nincs lehetőség a gyermek utaztatására, valamint az anyagi okok (szülők kis keresete, munkanélküliség) stb.

Az iskolaválasztást befolyásolják azonban olyan tényezők is, mint a vegyes házasság, a szülőkre ható külső nyomás (munkatársak véleménye, félelem az esetleges sikertelenségektől, nacionalista megnyilvánulások a többségi nemzet tagjai, elsősorban a politikusok részéről), a hiányos pedagógiai és lélektani tájékozottság, a nemzeti identitástudat hiánya.

I. Magyar óvodák és iskolák Szlovákiában

A Szlovák Oktatási és Tudományügyi Minisztérium 1993/94-es tanévről kiadott elemzése (tehát hivatalos adatok) alapján a következő helyzet vázolható fel:

A Szlovákiában működő 3481 óvodából 1290 magyar nevelési nyelvű, 115 közös igazgatású, szlovák és magyar osztályokkal. A magyar nevelési nyelvű óvodai osztályokba járó gyermekek száma 12906, miközben a 184072 óvodás gyermekből 16728 magyar nemzetiségű. Ez azt jelenti, hogy 3822 magyar nemzetiségű gyermek (22,85 százalék) nem anyanyelvű nevelésben részesül. Tankerületenként a következő adatok állnak rendelkezésünkre:

Az utolsó négy évben (1990-1994) folyamatosan csökkent a magyar óvodák, óvodai osztályok és az óvodákat látogató magyar nemzetiségű gyermekek száma.

Pozitív jelenség, hogy bár az 1990/91-es tanévből nincsenek adataink a magyar nemzetiségű óvodás gyermekek számáról, de így is nyilvánvaló, hogy az 1991/92-es tanévhez viszonyítva kisebb mértékű a magyar óvodába járó gyermekek számának csökkenése (2,09), mint a magyar nemzetiségű óvodás gyermekeké (7,93).

Alapiskolák

A magyar iskolahálózat súlypontja természetesen az alapiskolák kategóriájára esik. Bár itt is csökkenő tendencia figyelhető meg az 1989 utáni években, de még mindig 22-23 százalék magyar nemzetiségű iskolaköteles gyermek jár szlovák oktatási nyelvű alapiskolába. Ebben az iskolaévben (1993/94) az egyes tankerületekben, ahol jelentősebb számú magyar él, az állami alapiskolák és a magyar nemzetiségű gyermekek számára vonatkozó adatokat a 2. sz. táblázat tartalmazza.

Az állami iskolák mellett magyar oktatási nyelvű egyházi alapiskolák is nyíltak, melyekben összesen 650 magyar gyermek tanul a következő tankerületekben: Dunaszerdahely: 2 egyházi iskolában 238 gyermek, Léva: 2 egyházi iskolában 402 gyermek, Nagykürtös: 1 egyházi iskolában 10 gyermek. A többi szlovákiai járásban is élnek szórványban magyar tanköteles gyermekek, akik természetesen szlovák iskolába járnak.

Szlovákia 2401 alapiskolájából 270 magyar oktatási nyelvű és 31 úgynevezett közös igazgatású (szlovák és magyar osztályokkal). Az elmúlt iskolaévben a Szlovák Köztársaság területén élő 664884 tanköteles gyermekből 58765 magyar nemzetiségű, de csak 46623 jár magyar iskolába, tehát 12142 magyar ajkú gyermek (20,66 százalék) nem részesül anyanyelvű oktatásban.

Az utolsó négy tanévben ugyan folyamatosan csökkent mind a magyar nemzetiségű iskolaköteles gyermekek, mind a magyar iskolába járó tanulók száma, de ebben a kategóriában is enyhe javulás tapasztalható.

A 150 állami gimnázium közül 13 magyar oktatási nyelvű, 8 pedig közös igazgatású (szlovák/magyar) gimnázium, 4529 tanulóval. Szlovákia összes gimnáziumába a 63092 tanulóból 5712 magyar nemzetiségű, így 1183 (20,71 százalék) magyar nemzetiségű diák szlovák gimnáziumban végzi tanulmányait. Létezik továbbá 1 magán- és 1 egyházi magyar gimnázium, összesen 210 tanulóval. Ezeket is figyelembe véve az összkép: az 5922 magyar ajkú gimnazista közül 4739 (80,02 százalék) tanul anyanyelvén, s további 1183 (19,98 százalék) szlovák gimnáziumba jár.

Tankerületekre bontva a magyar gimnáziumok hálózatáról a 3. sz. táblázat tájékoztat.

Mivel a tankerületek a középiskolák esetében nem egyeznek meg a közigazgatási egységekkel, feltüntettem a gimnáziumok székhelyét is. Magyar tannyelvű gimnáziumok: Pozsony, Nagymegyér, Szenc, Dunaszerdahely, Somorja, Galánta, Komárom, Ipolyság, Zselíz, Kassa, Szepsi, Galánta (magán), Gúta (egyházi). Közös igazgatású szlovák/magyar oktatási nyelvű gimnáziumok: Érsekújvár, Párkány, Fülek, Rimaszombat, Tomalja, Királyhelmec, Nagykapos, Rozsnyó.

A dél-szlovákiai járásokban jelenleg 5 magyar és 17 közös igazgatású szlovák/magyar oktatási nyelvű szakközépiskolában 4156 fiatal tanul. Ugyanakkor a Szlovákia 294 szakközépiskoláját látogató 95985 tanulóból 6576 magyar nemzetiségű, tehát 2420 magyar szakközépiskolás diák tanul szlovák nyelven, ami 36,80 százalékos részarányt jelent. A szakközépiskolák esetében további problémát jelent, hogy nem kielégítő a profiljuk. E kérdéskört a 4. sz. táblázat világítja meg.

Legrosszabb a helyzet a szakmunkásképzőkben. A 344 állami szakmunkásképzőből csak háromban oktatnak magyar nyelven, 22 intézmény közös igazgatású, szlovák-magyaroktatási nyelvű. Szlovákiában ebben a tanévben a 138465 szakmunkástanulóból 11363 magyar nemzetiségű, s csak 5431 főt képeznek szakmájára anyanyelvén, 5932 magyar fiatal (52,20 százalék) tehát szlovák képzésben

részesül. Ezt a helyzetet javítja némileg az 5 magyar oktatási nyelvű magán-szakmunkásképző intézet.

A szlovákiai magyar iskolahálózatról az 5. sz. táblázat nyújt képet.

Az óvodák és az alapiskolák kategóriájában a legrosszabb helyzet a nyitrai, losonci, nagykürtösi, rozsnyói járásban tapasztalható. Ez a tény annál veszélyesebb, mivel ezekben a járásokban a természetes szaporulat is a legalacsonyabbak közé tartozik, s ezen belül a magyar gyermekek száma igen alacsony. Ha tehát az amúgy is kis számú magyar gyermekből számottevő mennyiség nem részesül anyanyelvi oktatásban, könnyen kiszámítható, hogy itt következhet be a legnagyobb mértékű és leggyorsabb asszimiláció.

Elgondolkodtató eredményekre jutunk akkor is, ha a létező iskoláink számát összevetjük azon községek számával, melyekben jelentős számú magyarság él. A népszámlálást követő iskolaévben a vegyes lakosságú dél-szlovákiai járások 136 községében, csak magyar, 341 községben csak szlovák iskola volt, további 140 községben pedig mind szlovák, mind magyar alapiskola működött. Nézzünk a statisztika mögé. Az a 136 község, melyben csak magyar iskola volt (van), olyannyira magyar nyelvterület, hogy 56 községben a magyar nemzetiségű lakosság részaránya 80 százalék feletti, de ami lényeges, mind a 136 községben számszerű többségben él a magyarság. Ami a szlovák lakosságot illeti, csak 6 olyan községet találunk ezek között a csak iskolával rendelkező községek között, melyben 40-50 százalék közötti a szlovákok részaránya. További 8 községben 30-40 százalék, 3 községben pedig 30-30 százalék szlovák nemzetiségű polgár él.

Ezzel szemben azon községek közül, melyekben csak szlovák iskola működik, 54 községben él számottevő magyar lakosság, ebből 47-ben 20 százalék felett. 30 olyan magyar többségű község is található ezen a területen, melyben sok az iskolaköteles gyermek - tehát nem előregedett falvagról van szó -, de csak szlovák iskolába járhatnak.

Végül érdemes röviden értékelni azt a 140 községet is, amelyben mindkét oktatási nyelvű alapiskola megtalálható. A 140 községből 120-ban 50 százalék feletti a magyar részaránya, további 17-ben pedig 20 százalék és 50 százalék közötti. Figyelemre méltó, hogy a 3 település közül, melyben 20 százaléknál kevesebb magyar él és mindkét iskolatípussal rendelkezik, kettő (valaha magyar többségű) járási székhely - Léva és Losonc.

Ugyanakkor ebben a kategóriában 59 helyen alacsonyabb 20 százaléknál a szlovák lakosság részaránya, de gyermekeiknek így is lehetőségük van anyanyelvükön művelődniük. Végül jelezni kell még egy igen súlyos problémát: 143 magyar többségű községben nincs semmilyen iskola!

Táblázatba foglalva ezek az eredmények a következőképp festenek:

A magyar lakosság aránya	A községek száma a feltüntetett kategóriában	Csak szlovák iskolával rendelkező községek száma	Csak magyar iskolával rendelkező községek száma	Magyar és szlovák iskolával rendelkező községek száma	Iskolával nem rendelkező községek száma
50%-100%	429	30	136	120	143
40%-50%	31	6	0	8	17
30%-40%	25	8	0	6	11
20%-30%	18	s	0	3	12
10%-20%	19	7	0	3	9
Összesen	522	54	136	140	192

II. Magyar hallgatók a szlovákiai felsőoktatási intézményekben

A szlovákiai magyar oktatási rendszer kapcsán gyakran szembesülünk azzal a ténnyel, hogy az évtizedek folyamán kedvezőtlenül alakult e nemzeti kisebbség műveltségi szintje. A hivatalos statisztikai adatok szerint évről-évre csökken a főiskolát végzett magyar lakosok száma, s a magyar egyetemi, illetve főiskolai hallgatók részaránya állandó jelleggel mintegy 2-2,5-szer alacsonyabb, mint a szlovákiai magyarság részaránya. Példaként álljon itt néhány év kimutatása: 1957/58 4,2 %; 1959/60 5,2 %; 1960/61 6,0 %; 1968/69 4,0 %; 1970/71 3,8 %; 1991/92 4,9 %; 1993/94 4,7 %

A legutolsó (1991. évi) népszámlálás adatai szerint Szlovákia lakosságának 10,8 százaléka magyar nemzetiségű, 85,6 százaléka szlovák. Ideális esetben ezt az arányt kellene tükröznie az egyetemi hallgatók nemzetiségi összetételének is. A valóság azonban egészen mást mutat. Az 1993/94-es tanévben a szlovákiai egyetemeken és főiskolákon 23076, hallgató kezdte meg tanulmányait, ebből 1128 magyar nemzetiségű, ami a hallgatók 4,89 százalékát teszi ki. A szlovák nemzetiségű, elsőéves főiskolai hallgatók száma ezzel szemben 21576, tehát az összes hallgató 93,50 százaléka. Még nagyobb aránytalanság figyelhető meg az egyes főiskolákon, egyetemeken belül.

Megfontolandó, helyes-e nyilvánosságra hozni azokat az adatokat, melyek az oktatási tárca hivatalos kimutatásaiból származnak. A valós helyzet ugyanis ellenünk is fordítható, amennyiben rosszindulatúan kezelik. Azt hiszem helyes, ha szembenézünk a tényekkel és okulunk belőlük. A számok ugyanis mindenképp elgondolkodtatóak.

Az egyes felsőfokú intézmények első évfolyamába rendre olyan kevés magyar hallgatót vettek fel, hogy számuk messze elmarad a magyar lakosság részarányától. (Egyes főiskolákon még az 1 százalékot sem éri el.) Az még csak érthetőnek tűnik, hogy a zólyomi Műszaki Egyetemre 0,86 százalék, a Nagyszombati Egyetemre 0,89 százalék magyar nemzetiségű elsőéves főiskolás került (szlovák környezet), de mivel magyarítható, hogy a kassai Állatorvosi Egyetemre összesen 2 magyar hallgatót (1,63 százalék) vettek fel, szemben a 119 (96,75 százalék) szlovák hallgatóval, holott Szlovákia mezőgazdasága a magyarok által lakott területre összpontosul? Hasonló anomália figyelhető meg a nyitrai Mezőgazdasági Főiskolán is, ahol 76 (5,34 százalék) magyar és 1341 (94,17 százalék) szlovák hallgató kezdte meg tanulmányait.

A számok különbözőképp magyaríthatók. Bizonyára úgy is lehet - rosszindulatúan - értelmezni, hogy azért jut be a főiskolákra ilyen kevés magyar nemzetiségű diák, mivel a magyar középiskolák gyengébben készítik fel tanulóikat. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy az igényes műszaki egyetemekre viszonylag sok magyar hallgatót vettek fel. Ezt tükrözi az egyes főiskolákra, egyetemekre jelentkezők eredményessége a felvételi vizsgákon. Bár általában aránytalanul többen vettek fel a szlovák nemzetiségű diákok közül, a műszaki egyetemeken a magyar hallgatók felvételi eredményessége szembetűnően jó (kassai, pozsonyi műszaki egyetem, kassai Šafárik Egyetem, nyitrai Mezőgazdasági Főiskola stb.).

Nagyobb gondot okoz az, hogy miért jelentkeznek némely felsőoktatási intézményeinkre olyan kevesen a magyar érettségizők közül, hiszen például a fentebb említett Állatorvosi Egyetemre csak 26 magyar diák jelentkezett (ebből vettek fel kettőt), a zólyomi Műszaki Egyetemre 23 (hatan nyertek felvételt).

Az okok között bizonyára szerepel az is, hogy kevés a magyar oktatási nyelvű középiskola, s valószínűleg a szülők romló anyagi helyzete is gátolja gyermekeik

továbbtanulását. Ha pedig valaki azzal érvel, hogy a kedvezőtlen helyzet oka a magyar diákok szlovák nyelvtudása (illetve ennek hiánya), ez csupán demagógia, tudniillik azok a magyar fiatalok, akiket felvettek a főiskolára, rendszerint eredményesen be is fejezik tanulmányaikat. Éppen ezért mind sürgetőbb a magyar felsőoktatási intézmény létrehozása.

A közölt adatokból a legelkeserítőbb, hogy bár tudjuk, naponta halljuk, olvassuk, hány száz magyar pedagógus hiányzik, illetve fog hiányozni az elkövetkező időszakban a magyar iskolákból, a Nyitrai Pedagógiai Főiskolán csak 202, a Komenský Egyetem Bölcsészeti Karán 51, a Természettudományi Karon pedig 18 hallgató kezdte meg ebben az évben tanulmányait. Ha figyelembe vesszük az esetleges lomorzsolódást és azt a tényt, hogy nem mind akar tanítani, könnyen megállapítható, hogy számuk semmiképp sem elegendő.

Azt hiszem, ideje lenne nagyobb figyelmet szentelni ennek a kérdésnek is addig, amíg nem késő, míg visszafordíthatatlanná nem válik az a folyamat, mely a magyar értelmiségi réteg megszűnését eredményezheti.

III. A magyar pedagógusképzés Szlovákiában

Ha taglalni akarjuk a magyar pedagógusképzés helyzetét Szlovákiában, szükségszerű a magyar pedagógusigényt a magyar iskolák hálózatának vetületében vizsgálni.

Az 1968 utáni csehszlovákiai konszolidációs folyamat eredményeként a párthatalom annyira megerősödött, hogy elkészítette a magyar iskolák felszámolásának tervét.

Ezt tükrözik a számadatok is: 1961-ben 559 magyar alapiskola működött 76 754 tanulóval, 1968-ban 494 iskola 72948 tanulóval, 1970-ben 490 iskola 68902 tanulóval, 1980-ban 295 alapiskolában tanulhattak anyanyelvükön a magyar tanulók (50 398), 1991-ben az alapiskolák száma 257 (48 405 tanulóval).

A gimnáziumokban így alakult a magyar tanulók részaránya: 1970-ben a gimnáziumi tanulók 9,9 százaléka járt magyar iskolába, 1980-ban 7,8 százaléka, 1991-ben már csak 6,9 százaléka. A magyar főiskolai, illetve egyetemi hallgatók száma ugyan lassan növekedett, de részarányuk folyamatosan mintegy 2-2,5-szer alacsonyabb volt, mint a szlovákiai magyarság részaránya.

A magyar iskolák megszüntetésére irányuló tervzetnek szerves része volt a magyar pedagógusképzés megszüntetése is. Ennek első lépéseként Nyitrán 1975-től nem nyitottak magyar nyelven folyó tanárképző szakokat. 1980-ban megkísérelték a magyar iskolákban az oktatási nyelv szlovákra váltását, és ez megismétlődött az 1984-es oktatási törvény elfogadásakor is. Bár ezt a törekvést megghiúsították az emberjogi mozgalmak, de Nyitrán továbbra sem sikerült a magyar pedagógusképzés fejlesztését megkezdeni.

A magyar iskolákban ekkor már világossá vált az égető pedagógushiány. Az 1986-ban végzett elemzés szerint is (átlagéletkor 45 év) rosszabb volt a magyar pedagógusok korösszetétele, mint a szlovák pedagógusoké (43 év). Ez az arány évről vére rosszabb, s 2000-ig 400-500 alsó tagozatos és 900 felső tagozatos, illetve középiskolai tanárra lesz szükség.

1989-ben a kar élére új vezetés állt, s úgy tűnt, megoldódik a magyar pedagógusképzés ügye, hiszen ebben az évben 163 pedagógusjelölt iratkozott be a karra, 35 új magyar főiskolai oktató felvételét tette volna lehetővé az a közel 2 millió korona, melyet a szlovák kormány szabadított fel beralapként. Sajnos csak 18 oktatót vettek fel, mivel a pénz egy részét a kar vezetése más célra használta fel.

Az 1990-ben elfogadott 172/1990 számú főiskolai törvény a főiskolák, egyetemek alapításának jogát a Cseh Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe, az önálló karonként pedig az akadémiai tanács hatáskörébe utalja. Ennek értelmében Nyitrán „Nyitrai Egyetem” megnevezéssel megtervezték a Pedagógiai Kar és a Mezőgazdasági Főiskola egyesítését.

A terv nem sikerült, a két főiskola továbbra is önállóan működik. A Pedagógiai Kar Pedagógiai Főiskolává alakult, melyet a természettudományi, társadalomtudományi és pedagógiai kar alkot. A múlt év szeptemberétől kellett volna beindulnia a munkának a Nemzetiségi Kultúrák Karán. A kar létrehozását 1993. június 22-én jóváhagyták, de iure tehát létezik, de gyakorlatilag nem.

Az NKK-t kezdettől fogva kényszermegoldásnak tartjuk, amelynek létrejöttét sajnos kemény politikai csatározás előzte meg. A több mint félmillió szlovákiai magyar nemzeti közösségnek önálló magyar egyetemre lenne szüksége, és ez számát tekintve meg is illetné. Az égető magyar pedagógushiány azonban arra ösztökélte a magyar mozgalmakat, hogy félretéve nézetkülönbségeiket, az NKK-ból a maximumot kicsikarva - olyan intézményt hozzanak létre, mely biztosítaná a teljes magyar pedagógusképzést. Ennek érdekében a négy magyar politikai párt, illetve mozgalom egyeztető tárgyalásokat folytatott, és megegyezett a kart illető néhány alapvető tézisben. Ezekután tárgyalásokat folytattak a kar magyar tanáraival és hallgatóival. A Nyitrai Fórumon elfogadott téziseket parlamenti képviselőink is támogatták, s felhívást tettek közzé a sajtóban a kar érdekében, amit a magyar lakosság támogatott.

Közös akaratunkat figyelmen kívül hagyva, a főiskola rektora olyan tervezetet dolgozott ki, melynek értelmében csak az alapiskola 1-4. évfolyamában tanító pedagógusjelöltek képzése folya magyar nyelven - az NKK keretében. A szaktantárgyak oktatására képesített pedagógusokat a humán és természettudományi karon képeznék, ezeken azonban nincs biztosítva a magyar nyelvű oktatás.

Az NKK az 1993/94-es tanévben nem kezdett működni. A magyar hallgatók a három létező karon szétszórva tanulnak, úgynevezett magyar csoportokban. A főiskola vezetése részéről nem tapasztalható a legcsekélyebb hajlandóság sem arra, hogy figyelembe vegye a szlovákiai magyar politikai mozgalmak, az SzMPSz, valamint a magyar társadalmi és ifjúsági szervezetek által megfogalmazott igényt, miszerint egy önálló kar keretén belül kell megvalósítani a teljes magyar tanító- és tanárképzést.

Elfogadhatatlan a szlovákiai magyarság számára a főiskola vezetésének egy Nemzetiségi és Etnikai Művelődési és Kulturális Intézet létrehozására irányuló terve is, mely azonban nem lenne jogosult pedagógusokat képezni.

Nyitrán továbbra is az egyedüli megoldást az önálló, magyar pedagógusokat képző kar jelenthetné, mindaddig, amíg nem jön létre egy önálló magyar egyetem.

Ugyanakkor tovább romlik a helyzet iskoláinkon a tanítók, szaktanárok életkorát és számát illetően. Az utóbbi években a magyar és szlovák iskolákban oktató pedagógusok életkora mind nagyobb-eltérést mutat.

IV. A kétnyelvű oktatás bevezetésének veszélye

A szlovákiai magyarság életében vissza-visszatérő veszedelem az iskoláink oktatási nyelvének megváltoztatására tett kísérlet.

Ezt tapasztalhattuk a második világháborút követően, amikor a „felszabadult” Csehszlovákiában megszüntettek mindennemű magyar képzést. A következő évtizedekben a már létező magyar óvodák, iskolák felszámolására tettek többször kísérletet.

A hatalom eszközei és módszerei alkalmanként különböztek, s a hivatkozási alap is változott, a kollektív bűnösség elvének érvényesítésétől az úgynevezett racionalizáláson át egészen a nyelvtörvényre és az alkotmányra való hivatkozásig. A cél azonban mindig ugyanaz maradt: a teljes anyanyelvű oktatás leépítése. Ezt a célt szolgálta az iskolarendszer többszöri átszervezése, az integráció, a szlovák és magyar iskolák közös igazgatása, a pontatlan, legtöbbször rosszindulatú elemeket tartalmazó kimutatások, statisztikák, a magyar pedagógusképzés elsorvasztása.

Az 1989-es események hatására, úgy tűnt, a megálmodott demokráciában ez már nem ismétlődhet meg. Tévedtünk. Alig három évvel a novemberi bársonyosnak mondott forradalom után (melyet ma már nem igazán érzünk sem bársonyosnak, sem forradalomnak), az előzőekhez viszonyítva sokkal alaposabban előkészítve, az oktatási tárca ismét a kétnyelvű iskolák létrehozását tervezi.

Az iskoladráma utolsó fejezete egy látszólag primitív, ám bosszantó televíziós riportfilmmel kezdődött a múlt év őszén. A szlovák televízió *Időszerű események (Aktuality)* című műsorában a nemzetiségi oktatásüggyel foglalkozott. Megszólaltattak parlamenti képviselőt, pedagógusokat, majd felhőborító hangnemben faggatták a tanulókat, miért járnak magyar iskolába.

Bár a tudósítás sértő hangnemben tárgyalta a problémát, nem lenne érdemes foglalkozni vele, ha nem itt hangzott volna el újfent - az akkori oktatásügyi miniszter javaslatként - a kétnyelvű iskolatípus létrehozásának terve.

Az ajánlat ekkor még így hangzott: „Azokban a községekben, amelyekben magyar iskola működik, a magyar diákok számára alternatív iskolák hozhatók létre. Itt a társadalomtudományi tantárgyakat magyarul, a természettudományi tantárgyakat pedig szlovákul oktatnák. A szülőkre bíznák, hogy válasszanak a két iskola között.” (*Új Szó*: „Megkondult a lélekharang?”) A kívülállók ekkor még nem szenteltek különösebb figyelmet a dolognak, az oktatásüggyel foglalkozó szakemberek azonban nagyon jól emlékeznek néhány dokumentumra.

Ezek közül figyelmet érdemel az a jelentés, mely a Szlovák Kormány 129/1990-es rendeletéből eredő feladatok teljesítéséről számol be. Ebben az anyagban még arra szólítják fel az illetékes tanügyi szerveket, hogy a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken minden nemzetiséggel és etnikai csoporttal szemben elfogulatlan, igazságos oktatáspolitikát valósítsanak meg.

Hangsúlyozzák az anyanyelvű művelődéshez való jogot, s ugyanakkor utalnak arra, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének számára szükséges elsajátítani a többségi nemzet nyelvét. Pozitívként jelenik meg az a tény, hogy a Szlovák Oktatásügyi Minisztérium felvette a kapcsolatot a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségével is.

Ez a dokumentum viszonylag tárgyilagosan taglalja a magyar pedagógusképzés kérdéskörét. Kimondja; hogy a pedagógusok szakképzettsége lényegében azonos a magyar és a szlovák iskolákban, de a magyar pedagógusok átlagéletkora jóval magasabb az országos átlagnál. Az 1986-ban végzett felmérésből kiderül, hogy 2000-ig a magyar pedagógusok körülbelül 40-45 százaléka éri el a nyugdíjkorhatárt. A helyzetelemzés alapján, a pedagógushiány megoldása érdekében a minisztérium kezdeményezte, hogy a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatára több hallgatót vegyenek fel az 1990/91-es tanévben, s emeljék felkészítésük szakmai színvonalát.

A szlovák nyelv oktatásával kapcsolatban megállapítja, hogy a szlovák nyelv lingvisztikai szempontból idegen nyelvként kezelendő, mely nemcsak szókincsével, hanem egész szerkezetével különbözik a magyar nyelvtől. Ezt a tényt kell figyelembe venni az oktatási módszerek megválasztásánál is. Az első veszélyt rejtő mondat itt még ártatlanul hangzik. A dokumentum szerint a szlovák nyelv elsajátításának

színvonalát vizsgálva kiderült, hogy bizonyos hiányosságok mutatkoznak a kommunikációs készség terén. A különböző okok közül kiemelik azt a tényt, hogy a szlovák szakos pedagógusok munkája nem azonos minőségű, s a tanulók nyelvtudását erősen befolyásolja a nyelvi környezet.

A szlovák nyelv oktatása színvonalának emelése érdekében javasolják, hogy a Pedagógiai Kar magyar hallgatói számára új tanulmányi programot dolgozzanak ki. Ennek érdekében - főleg az alapiskolák 1-4. évfolyamaiban tanító pedagógusjelöltek esetében - intenzívebb felkészítést és államvizsgát javasolnak szlovák nyelvből. A dokumentumban lefektetett feladatok és követelmények ekkor még elég mérékeltek voltak.

Az oktatási tárca 1991 első félévére kidolgozott fő feladatai megfogalmazásánál azonban már a Szlovák Köztársaság kormányának programnyilatkozatából indul ki, mely rendkívül nagy hangsúlyt fektet a szlovák nyelv elsajátítására. Külön taglalja a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken működő szlovák és magyar iskolákban a tanulók szlovák nyelvtudását. Kimondja, hogy azokban a szlovák iskolákban, melyeket más anyanyelvű (főleg magyar) gyermekek is látogatnak, átgondolt folyamatos erőfeszítéssel monolitikus nyelvi környezetet kell teremteni. A koncepció kidolgozásának időpontját 1992. december 30-án jelölik meg; a kísérleti megvalósítás tervezett időpontja pedig az 1993/94-es tanév.

A szlovák nyelv jobb elsajátítása érdekében már 26-os osztálylétszámnál két csoportra lehet osztani a tanulókat a szlovák iskolákban is. A gimnáziumokban emelni lehet egy órával a szlovák nyelv heti óraszámát.

A magyar iskolák esetében az anyag részletesen elemzi az akkori helyzetet, s a következőket állapítja meg: a szlovák nyelv oktatásának eddig alkalmazott modellje, elsősorban a módszerek, valamint a tananyag struktúrája nem elég hatékony. A nemzetiségileg vegyesen lakott területeken a szlovák nyelv oktatásának olyan módszereit kell alkalmazni, melyek növelik a nyelv kommunikációs készséget. Ennek érdekében emelhetik az első és második évfolyamban a szlovák nyelv óraszámát heti egy órával: Lehetőség van mind az alap-, mind a középiskolákban választható vagy nem kötelező szlovák órák beiktatására. Az oktatás minőségének növelését szolgálja a pedagógusok atesztációs rendszere.

Ezekben az irányelvekben először hivatkoznak a nyelvtörvényre is. Ennek értelmében továbbra is kötelező a magyar alapiskolákban, szakközépiskolákban és szakmunkásképzőkben a természettudományokban használatos szakterminológia kétnyelvű oktatása (matematika, fizika, kémia, természetrajz). A magyar tannyelvű gimnáziumokban a nem kötelező tantárgyak közé besorolták a szlovák szakkonverzációt is, mely tartalmilag a természettudományi tantárgyakhoz kötődik. Hasonlóképpen ajánlják a tematikus egységek szlovák nyelvű összefoglalását, bár itt elismerik, hogy az ezzel kapcsolatos lélektani, nyelvi és módszertani kérdések még nem tisztázottak Hasonlóképpen nincsenek még feltárva a kétnyelvű oktatás hatásai a gyermek mentális fejlődésére, s azt sem tudják megmondani, hogy mely tantárgyak alkalmasak a szlovák nyelven való oktatásra. Ennek ellenére ilyen intézkedéseket hozott a tárca:

- elemezni a szakterminológia kétnyelvű oktatásának helyzetét és színvonalát a magyar tannyelvű alap- és középiskolákban, s meghatározni ennek folyamatosságát az alapiskolák második fokozatán és a középiskolákban;

- kidolgozni a tematikus egységek szlovák nyelven történő összefoglalásának pszicholingvisztikai nézőpontjait, illetve módszereit, kijelölve a gyakorlati megvalósítás lehetőségét;

- megfogalmazni a tantárgy (tantárgyak) szlovák nyelven történő oktatásának lehetséges módozatait a magyar oktatási nyelvű iskolákban, rámutatni ennek lehetőségére és célszerűségére, figyelembe véve az iskolák tagozódását és a tantárgyak jellegét.

A koncepció kidolgozásával egy oktatási szakemberekből, szociológusokból, pszichológusokból és gyakorló tanítókból álló szakmai csoportot bíztak meg. A javaslatnak 1992. december 31-ére kellett elkészülnie, és kísérleti megvalósítását néhány iskolában az 1993/94-es iskolaévre tervezték.

Ez az a pont, mely összekapcsolja ama televíziós műsort az oktatási minisztérium célirányos tevékenységével.

Jellemző, hogy a rendelkezések csak pszichológiai, módszertani, s főleg nyelvi aspektusokra korlátozzák a vizsgálódást, és figyelmen kívül hagyják az elfogadott nemzetközi normákat és dokumentumokat.

Az UNESCO közgyűlése 1960. november 14. és december 15. között Párizsban tartott 11. ülészakán (december 14-én) elfogadta az „Egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről” című dokumentumot. Az egyezmény 1. cikkelye többek között kimondja: „A jelen egyezmény szempontjából a megkülönböztetés kifejezésen értendő a fajon, bőrszínen, nemen, nyelven, valláson, politikai vagy egyéb véleményen, nemzetiségi vagy társadalmi származáson, vagyoni helyzeten vagy születésen alapuló minden olyan különbségtétel, kizárás, korlátozás vagy kedvezés, amelynek célja vagy következménye az oktatás terén való egyenlő elbánás megszüntetése vagy akadályozása, nevezetesen:

c) bizonyos személyek vagy csoportok részére külön oktatási rendszerek vagy intézetek létesítése vagy fenntartása...”

Az 5. cikkely 1. bekezdésének c) pontja szerint „el kell ismerni a nemzeti kisebbségek tagjainak jogát saját oktatási tevékenység folytatására, beleértve iskolák fenntartását is...”

A gyermekek oktatásához való jogával, valamint az anyanyelvű művelődéshez való jogával az ENSZ Közgyűlése által 1989. november 20-án hatályba lépett „Egyezmény a gyermekek jogairól” című dokumentum is foglalkozik.

1. sz. táblázat

Tankerület	óvodába járó gyermekek száma			magyar nevelési nyelvű óvodák száma		magyar osztályok száma	A magyar gyerekek közül magyar óvodába járók	
	összesen	szlovák	magyar	önálló magyar	szlov./ magy.		száma	%
Pozsony I	1566	1438	55	0	1	2	48	87,27%
Pozsony II	4266	4119	120	1	0	2	41	34,17%
Pozsony V	5161	5082	61	0	0	0	0	0,00%
Pozsony VIII	5391	5104	266	4	1	7	161	60,53%
Dunaszerdahely	4435	554	3821	71	16	161	3399	88,96%
Galánta	4448	2569	1850	24	9	56	1303	70,43%
Kassa I	9388	9141	122	1	0	4	82	67,21%
Kassa II	3310	2810	451	14	0	16	349	77,38%
Komárom	3519	1043	2417	31	21	86	1901	78,65%
Léva	4054	3008	977	21	13	42	812	83,11%
Losonc	2957	2313	568	7	8	19	346	60,92%
Nyitra	7090	6814	235	0	2	2	58	24,68%
Érsekújvár	4749	2907	1815	25	14	67	1448	79,78%
Rimaszombat	3438	1854	1153	33	12	51	898	77,88%
Rozsnyó	3466	2648	683	14	6	26	521	76,28%
Töketerebes	4073	2359	1548	36	9	59	1150	74,29%

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 3.sz.

Nagykürtös	1423	1060	349	8	2	11	255	73,07%
Összesen	72734	54968	16491	290	114	611	12772	77,45%

2. sz. táblázat

Tankerület	alapiskolák száma			tanulók száma		A magyar nemzetiségű tanulók közül			
	összesen	magyar	szlov./ magy.	összesen	magyar	magyar iskolába jár		szlovák iskolába jár	
						absz.	%	absz.	%
Pozsony I	9	0	0	4991	36	0	0,00%	36	100,00%
Pozsony II	21	1	0	10449	336	137	40,77%	199	59,23%
Pozsony III	14	0	0	5720	45	0	0%	45	100,00%
Pozsony IV	18	0	0	9016	90	0	0%	90	100,00%
Pozson V	24	0	0	21796	329	0	0%	329	100,00%
Pozson VI	1	1	0	331	311	311	100,00%	0	0%
Pozsony VIII	60	3	2	17719	1088	630	57,90%	458	42,10%
Dunaszerdahely	69	51	0	13804	11320	10062	88,89%	1258	11,11%
Galánta	78	30	0	17563	6237	4804	77,02%	1433	22,98%
Kassa I	50	0	0	29593	198	0	0%	198	100,00%
Kassa II	77	11	4	12549	1567	1167	74,47%	400	25,53%
Komárom	55	33	0	12523	8390	7330	87,37%	1060	12,63%
Léva	68	23	1	13116	3175	2436	76,72%	739	23,28%
Losonc	64	15	2	11790	2572	2225	86,51%	347	13,49%
Nyitra	98	2	6	25082	935	517	55,29%	418	44,71%
Érsekújvár	57	18	2	17398	6258	4639	74,13%	1619	25,87%
Rimaszombat	76	41	6	12426	6029	5211	86,43%	818	13,57%
Rozsnyó	47	10	2	10999	2450	1486	60,65%	964	39,35%
Tóketerebes	77	26	4	16239	5660	4198	74,17%	1462	25,83%
Nagykürtös	28	6	2	5654	1306	820	62,79%	486	37,21%
Összesen	991	271	31	268758	58332	45973	78,81%	12359	21,19%

3. sz. táblázat

Tankerület	Gimnáziumok száma			A tanulók száma		A magyar nemzetiségű tanulók közül			
	Összesen	magyar	szlov./ magy.	összesen	magyar	magyar gimnáziumba jár		szlovák gimnáziumba jár	
						absz.	%	absz.	%
Pozsony VI	16	1	0	9255	342	284	83,04%	58	16,96%
Pozsony VII állami	42	8	2	18247	3772	3049	80,83%	723	19,17%
Pozsony VII magán	1	1	0	118	118	118	100,00%	0	0,00%
Pozsony VII egyházi	1	1	0	92	91	91	100,00%	0	0,00%
Besztercebánya	43	0	3	17567	558	445	79,75%	113	20,25%
Kassa II	46	2	3	17831	1040	751	72,21%	289	27,79%
Összesen	149	13	8	63110	5921	4738	80,02%	1183	19,98%

4. sz. táblázat

Tankerület	Szakközépiskolák száma			A tanulók száma		A magyar nemzetiségű tanulók közül			
	Összesen	magyar	szlov./ magy.	összesen	magyar	magyar szakközépiskolába járók		szlovák szakközépiskolába járók	
						száma	%	száma	%
Pozsony VI	30	0	0	10068	365	0	0,00%	365	100,00%
Pozsony VII állami	77	4	10	28219	3823	2713	70,97%	1110	0,00%
Besztercebánya	91	0	4	28768	932	659	70,71%	273	29,29%
Kassa II	96	1	3	28930	1456	784	53,85%	672	46,15%
Összesen	294	5	17	95985	6576	4156	63,20%	2420	36,80%

5. sz. táblázat

Iskolatípus	Az iskolák száma			A tanulók száma		A magyar nemzetiségű tanulók közül			
	összesen	magyar	szlovák	összesen	magyar	magyar osztályba járók		szlovák osztályba járók	
						száma	%	száma	%
óvoda	3481	290	115	184072	16728	12906	77,15%	3822	22,85%
alapiskola	2401	271	31	664884	58765	46623	79,34%	12142	20,66%
gimnázium	147	13	8	63110	5921	4738	80,02%	1183	19,98%
szakközépiskola	294	5	17	95985	6576	4156	63,20%	2420	36,80%
szakmunkásképző	344	3	22	138465	11363	5431	47,80%	5932	52,20%

6. sz. táblázat

A magyar iskolákban oktató pedagógusok korcsoport szerinti megoszlása a szlovákiai átlaghoz viszonyítva

Korcsoport	országos átlag	magyar oktatók
30-ig	35,4%	12,0%
31-40	32,4%	7,8%
41-50	23,7%	40,0%
51-55	4,3%	33,0%
55 felett	4,2%	6,9%

ERZSÉBET DOLNÍK

THE SITUATION OF HUNGARIAN LANGUAGE EDUCATION IN SLOVAKIA

The paper "Public education in Slovakia in 1994" is a situation report on the present time of Hungarian schools of the country. In the interest of objectivity, it takes its data primarily from official statistics of the Slovakian Ministry of Education as well as from Slovakian census. The author also used additional data from the publications of Slovakian human rights movements, political parties, the Csemadok and SZMPSZ.

Chapter 1 presents the network of Hungarian nurseries and schools. It becomes obvious that, in spite of some improvements in the years following 1989, the system of Hungarian language schools is far from satisfying. The greatest lacks are shown by technical secondary schools and vocational training.

The present situation of Hungarian intellectuals in Slovakia well demonstrates the lack of Hungarian academies and universities. The question of the training of Hungarian teachers has remained unresolved. These problems are presented in Chapter 2 and 3.

Chapter 4 follows the always renewed efforts at changing the teaching language of Hungarian schools.

A short paper cannot offer a detailed analysis of every motive leading to the present unfortunate situation of Hungarian public education. However, one is sure: we have to stop the process beginning with the abolition of Hungarian teaching in Slovakia, following with change of language and leading to a complete assimilation of Hungarian ethnic community in Slovakia.

GÁBOS ANDRÁS

Adatok a romániai tanügyi törvényhez

„A parlamenti vitára bocsátott tanügyi törvény döntő fontosságú jogszabály a román társadalom számára. A romániai magyarság számára nemzeti identitásának megőrzése szempontjából ez a törvény fontossági sorrendben közvetlenül az Alkotmányt követi.”¹

„Nem könnyű a helyzetük (tudniillik az RMDSZ parlamenti képviselőcsoportjának - a szerző), de az elejtett szavakból úgy vettük ki: érzik, a választók mellettük állnak, egyetértenek azzal, amit az RMDSZ tesz azért, hogy ez a számunkra létfontosságú törvény ne fenyegetse megmaradásunkat.”²

Talán ebből a két idézetből is érzékelhető, hogy a romániai magyarság számára mekkora jelentőségű a román Képviselőház³ által július legelején elfogadott tanügyi törvény. És hátra van még ugyan a szenátusi vita, melynek során a törvény végleges formát nyer, de - véleményem szerint- nem érdektelen már most megvizsgálni a felmerült problémákat. Problémák ugyanis kétségtelenül vannak, sőt újabb interetnikus konfliktus látszik kibontakozódni a törvény kapcsán, mely jelenlegi formájában a romániai magyarság számára elfogadhatatlan.⁴

A romániai magyar oktatás történetének vázlata

1918 végén a román közigazgatás létrehozása a Kormányzó Tanácsra várt, ezen belül az oktatási rendszer átszervezése pedig az Oktatási Reszorra. Állami oktatás csak magyar iskolákban folyt, a román, illetve a német nyelvű oktatás a felekezeti iskolákba szorult. Ezek száma elég magasnak tűnik, de - legalábbis a románok esetében - nem éri el a nemzetiségi összetételnek megfelelő arányt. A teljes képhez azonban ismernünk kellene a beiskolázási arányokat is. Az Oktatási Reszort tevékenysége következtében a helyzet a „feje tetejére” állt, ami azt jelentette, hogy rohamosan csökkentették az állami magyar nyelvű iskolák arányát,⁵ növekedett viszont a felekezeti iskolák száma. Az állami oktatás annak ellenére szorult vissza rohamosan, hogy 1918. december 1-jén a gyulafehérvári nyilatkozat különböző pontjaiban benne foglaltatott az önálló anyanyelvi oktatás ígérete.⁶

A kisebbségi oktatás igazi leépítése azonban a békeszerződés ratifikálása és az ideiglenes jelleggel felállított Kormányzó Tanács tevékenységének megszűnése után kezdődött meg. A földreform, illetve egyéb más adminisztratív jellegű intézkedések révén a román állam válságossá tette az egyházi iskolák helyzetét.⁷

1924. július 26-án megszületik az elemi szintű állami oktatásról szóló törvény. Ennek 7. cikkelye kimondja: „Az elemi oktatás az állam iskoláiban román nyelven adatik elő.

A más mint román nyelvű népességű községekben a közoktatásügyi miniszter által elemi iskolák létesítendőek az illető népesség előadási nyelvével, ugyanolyan arányban, mint a román községekben. Ez iskolákban azonban a román nyelv tanítása kötelező lesz...”

A 201. cikkelyben a következők állnak: „Azon tanítóképző iskolákban, amelyekben valamely kisebbséghez tartozó tanulók legalább 20 százalék arányban vannak, ezek részére kötelezőleg anyanyelvük is előadandó úgy, hogy e nyelven előadhassanak, hasonlóképpen a vallásán is.”⁸

A kisebbségi állami iskolákkal egyidejűleg a tanítóképzés elsorvasztása is megkezdődött. A törvény következményeként az 1934/35-ös tanévben a 96809 beíratott magyar tanulóból csak 11485 tanulhatott anyanyelvén, ez a szám két évvel később 4527-re csökkent (itt a beíratottak száma nem áll rendelkezésre, de a csökkenés mindenképpen számottevő). 1933-ban a 673 állami óvodából egy sem működött magyar nyelven (14116 gyerek).

1925. december 12-én elfogadják a magánoktatásról szóló törvényt. Az ennek végrehajtásáról szóló rendelkezés kimondja, hogy a más mint az állam nyelvén működő magániskolák tannyelvét az iskola fenntartói határozzák meg, és ezekbe az iskolákba csak olyan tanulók vehetők fel, akiknek anyanyelve megegyezik az előadási nyelvvel (47. cikk). Kimondja továbbá, hogy bármilyen fokú és kategóriájú iskolákban - függetlenül annak előadási nyelvétől - a románok történelme és Románia földrajza román nyelven adandó elő harmadik elemi osztálytól kezdve; valamint azt is, hogy ezeket a tárgyakat csak képesített és a román nyelvet ismerő tanárok adhatják elő (52. cikk).⁹ E törvény révén az államnak lehetősége marad a magániskolák bizonyos fokú ellenőrzésére.

1928. május 15. az állami középiskolai oktatásról szóló törvény elfogadásának időpontja. Ennek értelmében az oktatás nyelve a román, a kisebbségek nyelve csak mint fakultatív tárgy adható elő (10. cikk). Továbbá a románok történelme és Románia földrajza, valamint alkotmánytana csak román nyelven tanítható.

A törvény keletkezésének évében is már csak négy magyar nyelvű állami iskola funkcionált, ez a szám a törvény következtében azonban nulla lett, vagyis a magyar nyelvű állami középiskolai oktatás megszűnt. Az 1938-as adatsor arra is rávilágít, hogy ezek az évek általában is a romániai magyar oktatás - első, ám sajnálatos módon nem utolsó - mélypontját jelentették, minimálisra csökkent ugyanis az egyházi- és magániskolák száma is. Magyar nyelvű felsőoktatás ekkor már nem létezett, de az 1937/38-as tanévben 878 volt a magyar nemzetiségű hallgatók száma a romániai egyetemeken.¹⁰

A bécsi döntés értelmében Magyarországhoz került észak-erdélyi területeken az új közigazgatás természetesen helyreállította a szinte teljesen megsemmisített magyar nyelvű iskolahálózatot. Az 1945 márciusában megalakult, dr. Petru Groza által vezetett első román kommunista kormány ezt érintetlenül hagyta, és megkezdődött a dél-erdélyi magyar nyelvű hálózat újjászervezése is. E korszak legnagyobb eredménye a magyar kisebbség szempontjából az önálló felsőfokú oktatás megteremtése. Az 1940 után ismét magyar nyelvűvé lett kolozsvári egyetem jogutódaként létrehozták a Bolyai Egyetemet, Marosvásárhelyen az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézetet, ugyancsak Kolozsváron a Művészeti Főiskolát és a Mezőgazdasági Intézetet. E négy felsőoktatási intézményben 1948-ban összesen 18 kar működött.

Az 1946. március 13-án született törvény értelmében a magyar tannyelvű iskolákban a tantárgyakat - beleértve a történelmet és a földrajzot is-magyar nyelven kellett előadni. Létrejött továbbá két magyar fő-tanfelügyelőség is, Kolozsváron és Brassóban.

1948-ban megkezdődött az iskolák államosítása. Az államosítással együtt járt az oktatási reform is. Ennek következményeként-többek között-megszűnt a két magyar fő-tanfelügyelőség, ismét első osztálytól kötelező lett a román nyelv tanítása, jelentősen csökkent a magyar nyelvű elméleti középiskolák száma,¹¹ helyettük vegyes, román-magyar műszaki középiskolák létesültek. A reform következtében a magyar kisebbség iskolahálózata a következőképpen módosult:

- 1947: 2071 óvoda és elemi iskola (1036 állami és 754 egyházi), 185 középfokú (97 állami, a többi egyházi)

- 1948: 383 óvoda és 1320 elemi iskola, 533 gimnázium és líceum.

Ezt követően 1989-ig a magyar nyelvű oktatás fokozatos elszorvasztása ment végbe. Csak az elemi iskolákban magyarul tanulók aránya nem zuhant drasztikusan az évek folyamán, valamint a középfokú oktatás (ezen belül különösen a líceumok) szinte a kezdetektől az asszimiláció fő célpontjává vált, majd tíz évvel az önálló magyar felsőoktatás felszámolása előtt.

Az 1989-ig tartó korszakot nyitások és „keményítések”, engedmények és ezek visszavonásának váltakozása jellemezték. Az 1956-os nyitást követően 1957-ben még 1664 magyar nyelvű iskola működött, a rövidesen - a magyarországi helyzet alakulásának

megfelelően - bekövetkezett fordulat nyomán azonban megszűnt az önálló Bolyai Egyetem, és elkezdődött más intézmények egyesítése is. Az 1968-as politikai változások nyomában enyhülés következett be, az 1971/72-es tanévtől ismét újraindult néhány önálló magyar nyelvű líceum. 1973-tól ismét kemény évek következtek, ám az erőszakos asszimiláció ekkortól már jól átgondolt és „célratörő” módszerekkel megy végbe. Ezek közé tartozott az erdélyi városok nemzetiségi összetételének gátlástalan megváltoztatása, román nyelvű osztályok létesítésének kötelezettsége akár egyetlen tanulóval is (nemzeti kisebbség nyelvén általános iskolában csak 25, középiskolában 36 fővel lehetett osztályt indítani), az álláselosztások kizárólagosan központi tétele, a különböző tannyelvű iskolák egyesítésével román vezetőség kinevezése, kötelezően románul tanítandó tárgyak bevezetése. 1985-ben megszűntek az utolsó, önálló magyar nyelvű líceumok is. Ez a folyamat vezetett az adatokból már megismert '89-es állapotokhoz, és ez az állapot várt megváltoztatásra a kommunista diktatúra bukását követően.

A romániai magyar oktatás helyzete 1990-1993 között¹²

Az 1989. decemberi eufórikus hangulatban a romániai magyar kisebbség nagy reményeket támasztott saját jövőjének alakulását illetően. A demokratikus átalakulás kezdeti eseményei erre kétségkívül fel is jogosították, hiszen ekkor úgy tűnt, létrejöhet a történelmi megbékélés a két nép között. A magyar kisebbség figyelme legelőször az oktatás felé fordult, mivel úgy érezte, a diktatúra alatt ezen a téren veszélyeztette identitását leginkább a hatalom. A közösségben először az önálló magyar felsőoktatás - ennek szimbólumaként a Bolyai Egyetem - újraindítása és a vegyes tannyelvű iskolák szétválasztása fogalmazódott meg. Garanciát jelentett ez irányban egy magyar államtitkár kinevezése a Művelődési és Oktatási Minisztérium vezetésébe. Ám elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ezek túlzott remények voltak, a hatalom nem hajlandó teljesíteni a magyar kisebbség kéréseit. Már februárban kialakul a marosvásárhelyi konfliktusgóc, előbb a Bolyai-líceum, majd az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem miatt. Közvetve ezek a konfliktusok is okai voltak a márciusi interetnikus összetűzéseknek. Az első szabad választásokat követően a kisebbség politikailag is ellenzékbe kényszerült, és ez minimálisra csökkentette az önálló iskolarendszer rövid időn belüli újjászervezésének reményét. Az eltelt három és fél évben az oktatás helyzetét kormányhatározatokkal és minisztériumi rendeletekkel szabályozták.

Most pedig nézzük, hogyan is alakult ténylegesen a romániai magyar oktatás helyzete ebben az időszakban. Először a beiskolázási adatokról szeretnék beszélni, azután a különböző oktatási szintek helyzetéről, a földrajzi sajátosságokról, és végül a magyar tannyelvű iskolák és tagozatok szerkezetéről a közép- és felsőfokú oktatásban.

Az RMDSZ által kiadott „Oktatási Memórium” külön fejezetben foglalkozik a beiskolázási számokkal.¹³ A dokumentum szerint az 1990 és 1993 között beiskolázott magyar nyelven tanulók száma a következő: 1990/91: 235912; 1991/92: 241821; 1992/93: 216917.

Eszerint az 1992/93. évi beiskolázási szám 8 százalékkal csökkent az 1990/91-es adatokhoz képest, és újabb 2,7 százalékkal az 1991/92-eshez képest. Országos viszonylatban a csökkenés 12 százalékos 1990/91-hez és 3,5 százalékos 1991/92-höz képest. A magyar nyelven tanuló gyerekek százalékos aránya országos viszonylatban a következő: 1990/91: 4,7 százalék; 1991/92: 4,9 százalék; 1992/93: 4,9 százalék.

Az 1992/93-as tanévben a magyar nemzetiségű diákok 21 százaléka tanult román nyelvű iskolákban.

A magyar nyelvű iskolák és tagozatok száma a következőképpen alakult ebben az időszakban (zárójelben az országos adatok): 1990/91: 2340; 1991/92: 2355 (27942); 1992/93: 2340 (28942).

Az elemi és gimnáziumi oktatás beiskolázási adatait, valamint a magyar nyelvű iskolák és tagozatok megyénkénti adatait a 3. sz. melléklet 1. és 2. sz. táblázatai tartalmazzák.¹⁴ Míg a magyar nyelven tanulók aránya ezen az oktatási szinten az 1990/91-es évhez képest 9,5 százalékkal csökkent, addig ez az arány országos szinten csak 5,9 százalék. 1992/93-ban a magyar nyelvű elemi iskolák első osztályaiba 16784 tanulót írtak be (4,9 százalék), az V osztályokban pedig 16951 diák tanult (5,1 százalék).

A líceumi tanulók számarányát megyékre lebontva a 2. sz. táblázata tartalmazza.

A magyar nyelvű líceumi osztályokban, 1992/93-ban a diákok száma 31196 (4,4 százalék). Ez a szám 1990/91-hez képest 24,6 százalékos, 1991/92-höz képest pedig 6,7 százalékos csökkenést mutat. Országos viszonylatban ezek az arányok 28,3, illetve 9 százalék. A gimnáziumot végzett tanulók 55 százaléka részesül líceumi képzésben országos viszonylatban, a magyar nyelven tanulók körében ez az arány mindössze 45 százalék.

1992/93-ban magyar nyelvű szakiskolai oktatásban 6707 tanuló részesült (1,9 százalék), 9173 tanuló román nyelven tanul.

A posztliceális oktatás keretében magyar nyelven tanulók száma 880 (0,4 százalék).

A felsőoktatás keretén belül a Babeş-Bolyai egyetem hallgatóinak nemzetiség szerinti százalékos összetételét az egyes karokon belül a 3. sz. táblázatban láthatjuk. Az egyetem diákjainak nemzetiségi összetételét 1958 és 1993 között az 4. sz. táblázat tartalmazza.

Ha a romániai magyar nyelvű oktatás helyzetét területi szempontból szeretnénk elemezni, azt mondhatjuk a 2., 3., és 5. számú táblázat alapján, hogy azokban a megyékben, melyekben a magyarság többen él (Hargita, Kovászna, Maros) ez a helyzet kedvező. Azokban a megyékben, ahol a magyarok szórványban élnek (Hunyad, Máramaros, Temes, Krassó-Szörény), a helyzet rossz, a többi, magyarok által lakott megyében pedig olyan a helyzet, hogy még éppen elfogadható.

A legérdekesebb adatsor az 2. sz. táblázatban rejtőzik. Ez a magyar nyelvű iskolahálózat (önálló iskolák és anyanyelvű tagozatok összessége) szerkezetét mutatja be, összehasonlítva az országos hálózat szerkezetével (az adatok az 1992/93-as tanévből valók). Ebből nagyszerűen kiolvasható a romániai magyar oktatás legnagyobb problémája, tudniillik az, hogy középfokon a magyar nyelven szándékozni tanulók az elméleti, a pedagógiai és a művészeti líceumokba, illetve egyházi iskolákba kényszerülnek, és ezt a tendenciát csak tovább erősíti az a tény, hogy a felsőfokú képzésben is ténylegesen ezeken a területeken nyílik lehetőség az anyanyelvű tanulásra.

A magyar nyelven tanulók egy „ördögi kör”-be kerülnek bele, aki pedig a körön kívül reked, szinte kizárólag román nyelven folytathatja - különösen egyetemi - tanulmányait. Ez akkor is így van, ha az említett négy típusú líceumban csak az érintett diákok fele tanul, hiszen csak a táblázatban még tízféle típus van megnevezve.

A romániai oktatási rendszer egyik kulcsfontosságú pontja a tanfelügyelőségek kérdése, mivel a tanfelügyelők számos joggal (többek közt az igazgatók kinevezésének, valamint az iskolák felügyeletének joga) rendelkeznek.

A kisebbség sérelmei

A fentieket tekintve a romániai magyarság a következőket sérelmezte a tanügyi tárvény alsóházi vitája előtt:¹⁵

1. A román közigazgatás nem biztosítja a magyar kisebbség számára az Alkotmány által szavatolt jogot az anyanyelven való tanulásra az oktatási rendszer minden szintjén. Különösen így van ez a szórványvidékeken, nem is beszélve a moldvai csángó községekről.

2. Nincsenek magyar nyelvű felsőfokú intézmények. Az '50-es években több ilyen intézményt megszüntettek. A megmaradt tagozatokon sem folyik teljes egészében anyanyelvű képzés, a magyar nyelven tanulók beiskolázási aránya mélyen a kisebbség

arányszáma alatt van, de ugyanez a helyzet, ha csupán a hallgatók nemzetiségi összetételét nézzük.

3. Egyre csökken a magyar nyelvű szakoktatás részaránya, e téren veszik figyelembe legkevésbé a kisebbség igényeit.

4. Nincs biztosítva a fogyatékos gyerekek számára az anyanyelvi oktatás, pedig ők lennének leginkább rászorulva erre.

5. A magyar kisebbség nincs megfelelően képviselve a tanfelügyelői karban, és - főleg - emiatt mindjobban kiszorul az iskolák vezetőségéből is.

6. Az anyanyelvi oktatás nem rendelkezik megfelelő számú és minőségű tankönyvvel.

7. A nemzetiségek történelmét, kultúráját és hagyományait nem tanítják tantárgyként az iskolákban.¹⁶

Bár a dokumentum nem említi, kifogásolni lehet még az oktatási rendszer túlzott centralizáltságát, és a magyar kisebbség tényleges, szakemberszükségletének figyelmen kívül hagyását (lásd: az eltorzult magyar nyelvű iskolaszervezetet).

A kisebbség igényei

A már többször is említett „Oktatási Memórium”, melyet az RMDSZ képviselői még február első hetében, a parlamenti bizottsági vita előtt átadtak a tanügyminiszternek, pontokba foglalva tartalmazza a romániai magyar kisebbség igényeit, és javaslatot is tesz a probléma megoldására. „Kötelességünk feltárni azt a megoldást, mely kiutat jelent ebből a válságból: az önrendelkezés elvén alapuló, a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatási rendszer.”¹⁷ (A dokumentumban megfogalmazott igényeket ld. a II. sz. mellékletben.)

A lista legelső pontja valóban tartalmazza az idézett megoldási javaslatot, azonban nem jut túl a deklaráció szintjén. A továbbiakban ugyanis külön-külön kitér a már felsorolt sérelmek orvoslásának eszközeire, anélkül, hogy ezeket koherens egészévé fogná össze. Annak ellenére, hogy az egyes pontokból esetleg felépíthető lenne egy önálló oktatási rendszer szerkezete, a dokumentum olyan alapvető problémákat nem tisztáz, mint például azt, hogy az államnak milyen mértékben kell lemondania az oktatás feletti szuverenitásáról a nemzeti kisebbségi közösség javára. Bár említést tesz róla, a dokumentum nem teszi egészen világossá a finanszírozás kérdését sem, különösen ami az egyházi és a magánoktatást illeti.

Sokkal egyértelműbben és világosabban fogalmazza meg a fenti problémákat egy másik dokumentum, az RMDSZ által a múlt év végén elfogadott törvénytervezet a nemzeti kisebbségekről.¹⁸ Ennek az anyanyelv használatára vonatkozó fejezetében szigorúan meg van határozva, mi az, amit az állam magára kell vállaljon a kisebbségi oktatás tekintetében, és mi az, amihez a kisebbségnek, illetve az általa fenntartott intézményeknek, valamint az egyházaknak egyértelműen joga van.

Mit mond a törvény?

Románia Parlamentje 1994. június 23-án első olvasatban elfogadta a kormány által benyújtott tanügyi törvénytervezetet. A törvénynek a nemzeti kisebbségi oktatásra vonatkozó, illetve azt közvetlenül érintő paragrafusait a I. sz. melléklet tartalmazza.

Az előzetesen támasztott elvárások és a törvénynek az Alsóházban történt elfogadását követő nyilatkozatoknak a vonatkozó paragrafusokkal történő összevetése nyomán a következőket lehet megállapítani:

1. Az igényelt, önálló oktatási rendszerről a törvényben nem esik szó.

2. Bár a 8. cikkely kimondja a kisebbséghez tartozó személyek jogát az anyanyelvű tanúhoz minden oktatási szinten, a későbbiekben ezt a jogot erősen korlátozza, és ezáltal megkülönböztetést tesz az állam polgárai között nemzetiségük szerint:

- A törvény kötelezővé teszi a románok történelmének és Románia földrajzának román nyelven történő tanítását (118/2. cikkely).

- A szakoktatás nyelve továbbra is a román marad, konkrétan a jogi, a technikai, a mezőgazdasági és a gazdasági szakoktatásban (120/1. cikkely).

- A gimnáziumi oktatást lezáró képességvizsga öt tárgya közül - a kisebbségek számára - három is román nyelven folyik (az egyik a román nyelv és irodalom) (22/1. cikkely).

- A felsőoktatásban továbbra is csak a tanárképző és a művészeti szakokon folyhat a kisebbség nyelvén az oktatás (121. cikkely). Ez alól kivételt csak a marosvásárhelyi orvosképzés jelent¹⁹ (120/2. cikkely).

3. Az egyházi oktatást csak az egyházi személyzet képzése céljára engedélyezi (9/2. cikkely). Az egyházi oktatásról ezután nem is esik szó, ami azt jelenti, hogy az egyházak elveszítik hagyományos jogukat az iskolaalapításra és ezek működtetésére. Nem biztosítja továbbá számukra a törvény az államosítás révén elkobzott vagyonuk és ingatlanjaik visszaadását. Az egyetlen alternatívát a magániskolák jelenthetik, ám ezekkel szemben az állam túlzott elvárásokat támaszt, anélkül, hogy valamennyire is segítené őket (14., 102. cikkelyek).

4. Az állami oktatás megőrizte erősen centralizált jellegét (10/1., 23/3. cikkelyek), meghagyva a minisztérium és a tanfelügyelőségek túlsúlyos jogosítványait a helyi hatóságokkal, más iskolaalapítókkal és a szakmai, valamint a civil szervezetekkel szemben. A felsőoktatási intézmények alapítását törvényi jogkörbe utalja át (57. cikkely).

5. Az oktatás céljai és prioritásai között csak a többségi nemzet érdekeire van tekintettel, figyelmen kívül hagyva a nemzeti kisebbségek érdekeit.

6. A nemzeti kisebbségekhez tartozó fogyatékos gyerekek számára lehetővé teszi ugyan az anyanyelvű közegbe való integrálódást, de sem különálló anyanyelvű iskoláról, sem pedig tagozatról nem rendelkezik (41/2. cikkely).

7. A középfokú oktatásban külön tantárgyként - kérésre - bevezeti a nemzeti kisebbségek történelmének és hagyományainak tanítását (118/4. cikkely). Ez a tárgy, az anyanyelvű irodalommal és nyelvtannal egyetemben - kérésre - bevezethető a román nyelven tanuló kisebbségi diákok számára is (119. cikkely).

8. Az elemi és a gimnáziumi oktatásban a román nyelv és irodalom tanítása ismét speciális program és tankönyv alapján történik (118/1. cikkely).

9. A Tanügyminisztérium biztosítja a nemzeti kisebbségi iskolák személyzetének folyamatos, anyanyelvű képzését és továbbképzését, valamint a szükséges tankönyveket is (123. cikkely).

10. Az oktatási egységek vezetésében a kisebbség számarányának megfelelően lesz képviselve (124. cikkely).

A romániai magyarság politikai vezetése nyilatkozataiban a törvényt jelenlegi formájában alkotmány sértőnek találja, és ha a Szenátus is ezt a változatot hagyja jóvá, vagy a magyar kisebbség számára hátrányosan módosítja, akkor az Alkotmánybírósághoz fordul. Ugyanezekben a nyilatkozatokban a törvénytervezetet antidemokratikusnak, túlzottan centralizáltnak, az említett két képviselő pedig - a kinyilvánított alapelvek szintjén - „totalitárius reflexekkel tarkított díszpéldánynak” tartja. Ugyanakkor a parlamenti képviselők bíznak abban, hogy a szeptemberi, szenátusi vita folyamán sikerül kedvező irányba módosítani a törvényt.

Mi bírhat befolyással a törvény felsőházi vitájára? Véleményem szerint a következők (természetesen az alábbiak mindkét irányban befolyásolhatják a törvény végső formáját):

- a román belpolitikai helyzet megváltozása, amely az eltelt esztendőben ugyancsak képlékenyen bizonyult;

- a magyar kisebbség reagálása a számára hátrányos törvény jelenlegi formájára;

- a román ellenzék (mely az alsóházi vita folyamán csak korlátozott mértékben támogatta az RMDSZ indítványait) hatékonyabb fellépése szövetségesei mellett;

- a nemzetközi nyomás, mely ha alacsony hatékonyságúnak is bizonyult az eddigiekben, különösen az Európa Tanács jelentéstevőinek köszönhetően az utóbbi időben mintha megélenkült volna;

- a Magyar Köztársaság új kormányának némileg megváltozott hozzáállása a két ország, illetve a magyar kisebbség viszonyainak javításához, bár, véleményünk szerint, mind közül ez a legjelentéktelenebb tényező.

Különösképpen felhívánk a figyelmet a kisebbség esetleges, későbbi reagálására vonatkozó pontra. Az SZKT már említett közleménye (IV: sz. melléklet) előtt nem sokkal ugyanis az RMDSZ-en belül stratégiaváltás kezdett kibontakozni, miként azt a dokumentum is jelzi.²⁰

Ez a hozzáállás pedig - bár kétségkívül pozitív változást is eredményezhet - könnyen olyan helyzetbe sodorhatja a magyar kisebbséget, melyben az oktatás kérdése már nem csupán a *raison d'état* és egy nemzeti kisebbség közötti konfliktus, hanem - igaz, az előbbiektől nem függetlenül - etnikai konfliktussá szélesedhet. Éppen ezért, egyrészt, a magyar kisebbségnek és vezetőinek figyelembe kellene venni, hogy egy ilyen konfliktus könnyen nullösszegű játszmává válhat,²¹ melynek lefolyása nem sok jót ígér a gyengébb pozícióban lévő fél számára. Másrészt, az államhatalom, illetve a többségi nemzet²² érdekeit artikuláló politikai pártoknak tekintettel kellene lenniük arra, hogy az etnikai konfliktusok, bármilyen természetűek is, nem lehetnek a folyamatos hatalomgyakorlás biztosítékai, hosszú távon nem feltétlenül a stabilitás zálogai, és semmiképpen nem szolgálják Románia nemzetközi érdekeit.²³

Jegyzetek

- 1 Idézet az RMDSZ parlamenti csoportjának nyilatkozatából, *Romániai Magyar Szó (RMSZ)*, június 24.
- 2 Ferencz L. Imre: Parlamenti krónika - Apadó bizakodással, RMSZ, június 22.
- 3 Románia Parlamentje kétkamarás: a Képviselőház (Camera Deputațiilor) jelenti az alsóházat, a Szenátus (Senat) pedig a felsőházat.
- 4 „Keserőséggel és felháborodással, tapasztaljuk, hogy a tanügyi törvény jelenlegi formájában teljesen elfogadhatatlan az általunk képviselt magyar közösség által. Az nyilvánvaló és minősíthetetlen diszkriminációt szentesít a romániai magyar kisebbséget illetően, és egyben súlyosan sérti az Alkotmányt.” - az RMDSZ képviselőházi parlamenti csoportjának nyilatkozata, RMSZ, június 24.
- 5 1919-ben megszűnik az állami magyar felsőfokú oktatás, a húszas évek közepére pedig teljesen megszűnik az állami középfokú oktatás is.
- 6 Ezek szerint minden együtt lakó népnek joga van a maga neveléséhez saját nyelvén (III.1); a kisebbségeknek joguk van saját költségükön iskolákat és más oktatási intézményeket létesíteni, igazgatni és azokban saját anyanyelvüket szabadon használni (III.9); a kisebbségek által jelentékenyen lakott területeken a román kormány kisebbségi tannyelvű iskolákat köteles felállítani, és méltányos részt köteles biztosítani a kisebbségek részére nevelési és vallási célokra (III.10), - Barabás B. és mások, 1990. 21.
- 7 Részletesebben lásd (Barabás B. és mások, 1990. 24.)
- 8 *Monitorul Oficial*, 1924. július 26., fordította Papp János.
- 9 *Monitorul Oficial*, 1926. március 10., fordította dr. Bitay Árpád.
- 10 Tóth Pál Péter: *A szomszédos országokban élő magyarság iskolaügyének helyzete*. Kézirat.
- 11 Mindössze 22 elméleti középiskola maradt, lásd 2. sz. melléklet 1. sz. táblázat.
- 12 Az 1993/94-es tanévre vonatkozóan már nem állnak rendelkezésemre adatok. Az erre a korszakra vonatkozó adatokat az RMDSZ által összeállított és 1994 januárjában kiadott Oktatási Memóriumból nyertem.
- 13 A dokumentum sajnálatos módon nem tartalmaz demográfiai adatokat az ország lakosságának nemzetiségi összetételét illetően az egyes korosztályok szerint, de nem tartalmaz abszolút számokat sem az országos beiskolázási számokat tekintve. Ebből adódóan a végzett számítások nem egészen pontosak, bár a lényegét illetően - valószínűleg - nem tévednek. Vagy az adatok pontatlansága, vagy pedig téves számítások folytán nem ugyanazt az eredményt kapjuk például, ha az egyes években magyarul tanuló diákok számát a magyar nyelven tanulók számának évenkénti százalékos változásából számítjuk ki, illetve ha erre az országos szintű százalékos

- arányokból és a megadott évenkénti, országos szintű, nemzetiség szerinti százalékos összetételből következettünk.
- 14 A 2. számú táblázat nem tartalmazza Hargita, Kovászna és Maros megye adatait. A táblázat adatai 1992/93-ra vonatkoznak.
- 15 Itt is elsősorban az „Oktatási Memórium” megállapításaira, illetve saját tapasztalatokra támaszkodtam.
- 16 A hivatkozott alkotmányos szakasz és a Románia által is aláírt nemzetközi dokumentumok idevágó részeinek szövege a 4. számú mellékletben olvasható.
- 17 *Oktatási Memórium*, 20.
- 18 Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről, tervezet. In: *Pro Minoritate*, 1994/2. szám, 38--44. Részletek az 1. számú mellékletben.
- 19 A 120. cikkely két pontjának összevetéséből jól látszik a törvénytervezet következetlensége. Míg a középfokú szakképzésben kötelezővé teszi a román tannyelvet az anyanyelvű terminológia elsajátításának lehetősége mellett, addig a felsőfokú orvostudományban ez éppen fordítva van, azzal a különbséggel, hogy itt - érthetően - a román nyelvű terminológia elsajátítása kötelező.
- 20 „Nemzeti közösségünk történelmének meghatározta az önazonosságért folytatott harc. A kisebbségi helyzetben levő romániai magyarság politikájának alapelve, hogy csak a sérelmi politika és a védekező taktika nem biztosíthatja közösségünk jogait... Ez a stratégiaváltás szükség esetén közel kétféle millió közösségünknek a polgári engedelmesség útjára való lépését eredményezheti...
... A Szövetségi Képviselők Tanácsa, felelősségének tudatában elhatározza:
...
5. Kezdeményezi:
...
c. tiltakozó tömegakciók, felvonulások szervezését, a szenátusi vita megkezdése előtt;
d. szeptember közepén iskolai bojkott szervezését.”
- 21 „Jobb” esetben is vesztes-vesztes képletté alakulhatnak (mint például Marosvásárhelyen), de ekkor sem mindegy, ki veszít többet. Ezzel szemben esetleg teljesen kizárják egy pozitív kimenetelű, nem nullösszegű játszma lefolytatását. Mikor ezt leírom, tisztában vagyok vele, hogy tulajdonképpen eltekintek egyrészt a probléma igazi súlyától, másrészt a román államhatalom természetrajzától. Ennek ellenére úgy vélem, ez a megközelítés jól modellezi a kialakulóban lévő szituációt, és annak lehetséges kimeneteleit. Talán éppen a probléma óriási súlya az, ami szükségessé teheti ezt a fajta megközelítést is.
- 22 Romániában a politikai paletta talán egyetlen tiszta törésvonala az etnikai.
- 23 Gabriel Andreescu a következőket írja a 32 (a Társadalmi Párbeszédért Csoport hetilapja) június 8-14-i számának vezércikkében:
„A kifogások (*tudniillik a magyar kisebbségnek a tanügyi törvény akkori változatával szembeni kifogásai - a szerző*) között van néhány valóban súlyos is, mint például az anyanyelvű oktatás kizárása az orvosi, jogi technikai, mezőgazdasági és gazdasági szakoktatásból vagy az anyanyelvű felsőoktatás tanár-, valamint művészképzésre való leszűkítése. Felháborító, hogy alig néhány nappal az Európai Biztonsági Egyezménynek a román Külügyminisztérium általi aláírását követően, kormánybeli kollégáik megsértik az ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) rendelkezéseit, és veszélyeztetik a magyar kisebbség azon kéréseit, melyek olyan mértékig fontosak a számára, hogy nem tehetnek ez irányban kompromisszumokat.”

Felhasznált irodalom

- Hetven év. A romániai magyarság története 1918-1989.* Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990.
- Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In: *Válogatott tanulmányok.* Magvető Kiadó, Budapest 1986.
- Bíró István: *Romániai magyar oktatás az 1990/91-es évben.* Kézirat.
- Csepeli György: *Nemzet által homályosan.* Századvég Kiadó, Budapest 1992.
- Kende Péter: *A köztársaság politikai elmélete.* Előadásjegyzet. Századvég Politikai Iskola, 1993/94-es tanév.
- Tóth Pál Péter (szerk): *A szomszédos országokban élő magyarság iskolaügye.*
Az erdélyi magyarságért. Dokumentumok, beszédek. Eötvös Kiadó, Budapest 1989.
- Törvény az állami elemi oktatásról és az elemi tanítóképzői oktatásról. *Monitorul Oficial*, 1924. július 26.
- A magánoktatási törvény végrehajtási utasítása. *Monitorul Oficial*. 1926. március 10. Legea învătământului. 1994.
- RMDSZ: Dokumentumok 2. *Oktatási Memórium*, Kolozsvár 1994.
- Pro Minoritate* (a Fidesz kisebbségpolitikai lapja), 1994/2.
- Romániai Magyar Szó* - országos demokratikus napilap, Bukarest, 1994. június - július.

MELLÉKLETEK

I. A tanügyi törvénynek a tárgyalt témára vonatkozó cikkelyei (a szerző fordítása)

8. (1) Az oktatás minden szinten román nyelven folyik.

(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó azon személyek joga, akik szeretnék megtanulni anyanyelvüket, illetve szeretnék ezen a nyelven tanulni, biztosítva van a jelen törvény keretei között.

(3) A román nyelv tanulása és elsajátítása kötelező minden román állampolgár számára, függetlenül nemzetiségétől.

(4) Mind az állami, mind pedig a magánoktatásban a hivatalos iskolai okmányokat román nyelven állítják ki.

9. (2) Az állam által hivatalosan elismert egyházak kérhetik egy speciális oktatási rendszer megszervezését a megfelelő egyházi személyzet felkészítése céljából. Ők felelnek a tanterv elkészítéséért, melyet az Állami Egyházügyi Hivatal hagy jóvá.

10. (1) Az állami iskolahálózatot a Tanügyminisztérium szervezi meg és hagyja jóvá, figyelembe véve a demográfiai változásokat, valamint a szakmai képzés aktuális és jövőbeni szükségleteit. A helyi hatóságok és a gazdasági társaságok iskolai egységeket alapíthatnak és finanszírozhatnak, a törvény keretei között.

14. A nevelési alternatívák az állami és magánoktatási rendszer keretein belül szervezhetők meg, a Tanügyminisztérium értékelése és jóváhagyása alapján.

22. (1) A gimnázium befejezése után a tanulók képességvizsgát tesznek, a Tanügyminisztérium által kidolgozott metodológia alapján a következő tantárgyakból: román nyelv és irodalom, matematika, románok történelme és Románia földrajza. A nemzeti kisebbségekhez tartozó és a gimnáziumban anyanyelvükön tanuló diákok anyanyelvől is vizsgát tesznek.

23. (3) Az állami líceumi hálózatot a tanfelügyelőségek javaslatára és esetenként az érdekeltek bevonásával, a Tanügyminisztérium hagyja jóvá és hirdeti ki a gimnáziumot lezáró vizsga előtt; az induló osztályok és helyek számát, a helyi és nemzeti szükségletek függvényében, évente hagyják jóvá.

41. (2) A fogyatékos gyermekek iskolai integrációjára a speciális iskolai egységekben, a rendes óvodai és iskolai egységek speciális csoportjaiban és osztályaiban vagy a rendes iskolai egységekben - beleértve a nemzeti kisebbségek iskolai egységeit is - történik...

57. A felsőoktatási intézmények alapításáról törvény rendelkezik.

102. A magánoktatás törvényes keretek között működik, ha:

a) non-profit alapon szerveződik,

b) elkerüli a bármilyen diszkriminatív elv alapján való szerveződést, és elutasítja az antidemokratikus, rasszista és sovén-nacionalista eszméket,

c) tiszteletben tartja a nemzeti szabványokat.

104. (1) A magánoktatásra vonatkozó értékelési kritériumok az alapvető szervezési és működési területekre vonatkoznak: tanszemélyzet, tartalom, anyagi bázis és pénzügyi tevékenység.

116. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek az oktatás minden szintjén és formájában joguk van az anyanyelven való tanuláshoz és képzéshez.

117. A helyi igények függvényében - kérésre és a törvény keretei között - a nemzeti kisebbségek nyelvén csoportok, osztályok, tagozatok és iskolai egységek szervezhetők.

118. (1) A román nyelv és irodalom tanítása az elemi és gimnáziumi oktatásban az illető kisebbségek számára speciálisan elkészített tanterv és tankönyv alapján történik. A líceumi oktatásban a román nyelv és irodalom tanítása a román tannyelvű osztályokéval azonos tanterv és tankönyv alapján történik.

(2) A gimnáziumi és líceumi oktatásban a románok történelmének és Románia földrajzának tanítása román nyelven történik a román tannyelvű osztályok tanterveinek és tankönyveinek megfelelően. Az elemi oktatásban ezeket a tantárgyakat anyanyelven tanítják.

(3) Az egyetemes történelem- és a románok történelme tankönyvekben tükröződnie kell a romániai nemzeti kisebbségek történelmének és hagyományainak.

(4) A gimnáziumi és líceumi oktatásban - kérésre - bevezetik, anyanyelvű oktatási tárgyként, a nemzeti kisebbségek történelmét és hagyományait.

119. A román tannyelvű oktatási egységekben tanuló, nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulók számára - kérésre - biztosítják oktatási tárgyként az anyanyelvű irodalmat és nyelvtant, valamint az illető nemzeti kisebbség történelmét és hagyományait.

120. (1) A jogi, technikai, mezőgazdasági és gazdasági szakoktatásban a szakképzés román nyelven folyik, biztosítva az anyanyelvű terminológia elsajátítását.

(2) Az állami felsőfokú orvosi oktatásban - a meglévő tagozatokon - a szakképzés anyanyelven folyik, a román nyelvű terminológia elsajátításának kötelezettsége mellett.

121. A felsőfokú oktatásban - kérésre és a törvény keretei között - a nemzeti kisebbségek nyelvén tagozatokat és formációkat hoznak létre a szükséges pedagógus- és művészképzés céljából.

122. A nemzeti kisebbségekhez tartozó jelentkezők anyanyelvükön felvételizhetnek az oktatás bármely szintjére mindazokból a tárgyakból, melyeket ezen a nyelven sajátítottak el.

123. A Tanügyminisztérium biztosítja a pedagógusok anyanyelvű képzését és továbbképzését, valamint az anyanyelvű tankönyveket és taneszközöket.

124. Azon oktatási egységek és intézmények vezetésében melyekben a nemzeti kisebbségek nyelvén működő csoportok, osztályok, tagozatok vagy formációk vannak, biztosítják a nemzeti kisebbségekhez tartozó tanerők arányos képviselését, a szakmai hozzáértés figyelembevételével.

II. Az RMDSZ Oktatási Memóriumának követelése

(...) A fentiek alapján követeljük:

- a demokratikus, decentralizált jogi keretet, mely az alkotmány és a nemzetközi szerződések előírásaival összhangban, a nemzeti kisebbségek számára is szavatolja;
- az anyanyelvű képzést az oktatás minden szintjén és formájában (az óvodától az egyetemig)
- az önálló, anyanyelvű oktatási hálózatot bármely, a tannyelvre vonatkozó korlátozás nélkül;
- az anyanyelv használatának jogát bármilyen vizsgán (felvételi, szakképesítési, állás vagy tisztség betöltésére) és továbbképzésen;
- a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatás autonóm adminisztrálását és a román állam általi finanszírozását (ha igény van az önrendelkezésre);
- az egyházak hagyományos iskolaalapítói jogaihoz való visszahelyezését és a felekezeti iskolák állam általi finanszírozását;
- a Bolyai Egyetem újraindítását;
- az anyanyelvű felsőfokú oktatás megszervezését a társadalmi élet minden területén szükséges szakmák elsajátítására, nemcsak a pedagógus- és művészképzésre (A nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás folytonosságának hiánya súlyos következményekkel jár a nemzeti azonosság megőrzését tekintve);
- az anyanyelvű szakoktatás (szakiskolák, szakközépiskolák és speciális kiegészítő iskolák) megszervezését, tekintettel arra, hogy ezek száma az utóbbi években lecsökkent;
- az anyanyelv sajátosságait őrző, önálló (alternatív) tankönyvek használatát;
- kifejezetten a kisebbségek számára kidolgozott tankönyvek használatát a román nyelv és irodalom tanítására;
- a nemzeti kisebbségek történelmének, kultúrájának és hagyományainak tantárgyként való bevezetését;
- a nemzeti kisebbségek intézményes kapcsolatainak biztosítását más országok azonos etnikai eredetű, azonos kulturális hagyományokkal rendelkező lakóival;
- a külföldi egyetemeken vagy továbbképző tanfolyamokon szerzett diplomák honosítását (ahogyan azt az EBEÉ 1991 genfi találkozójának jelentése előírja);
- a nemzeti kisebbségek Statútumának elfogadásáig és gyakorlatba ültetéséig a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatási intézményeinek vezetését egy olyan államtitkárság biztosítása, amelynek külön költségvetése van és amelynek élén egy, a kisebbségi közösség legitim szakmai szervezetei által javasolt és a közösség legitim csúcsszerve által felhatalmazott államtitkár áll. Az anyanyelvű oktatási egységek és tagozatok irányítását a területi tanfelügyelőség biztosítaná az illető közösség által választott és a közösség legitim csúcsszerve által felhatalmazott tanfelügyelők segítségével. Így az anyanyelvű oktatás megőrizve sajátosságait, szervesen beilleszkezhessen az ország oktatási rendszerébe.

Kolozsvár, 1994 januárja

Tisztelettel:

Takács Csaba ügyvezető elnök

Fischer Fülöp Ildikó oktatási alelnök

Forrás: RMDSZ „Oktatási Memórium”

III. Az RMDSZ képviselőházi parlamenti csoportjának nyilatkozata

A parlamenti vitára bocsátott tanügyi törvény döntő fontosságú jogszabály a román társadalom számára. A romániai magyarság számára, nemzeti identitásának megőrzése szempontjából ez a törvény fontossági sorrendben közvetlenül az Alkotmányt követi. E megállapításokból kiindulva parlamenti csoportunk az elmúlt négy év során a politikai eszközök valamennyi lehetséges eszközével élt, hogy tudatosítsa egy megfelelő jogszabály megalkotásának szükségességét.

Köszönettel tartozunk azoknak a képviselőházi kollégáknak, akik megértésről és elvszerűségről tettek tanúbizonyságot.

Keserőséggel és felháborodással tapasztaljuk, hogy a tanügyi törvény jelenlegi formájában teljesen elfogadhatatlan az általunk képviselt magyar közösség által. Az nyilvánvaló és minősíthetetlen diszkriminációt szentesít a romániai magyar kisebbséget illetően és egyben súlyosan sérti az Alkotmányt. Semmilyen elfogadható magyarázatot nem találunk a kormánykoalíció felelőtlenségére, mely a társadalom egy fontos szegmensének akaratát hagyja figyelmen kívül. Konkrétan, az Alkotmányban rögzített alapvető jogok közül az alábbiak súlyos megsértése állapítható meg:

1., Az összes tantárgyak anyanyelven való tanulása alkotmányos jogának behatárolása (122. cikkely, 2. bekezdés, 124. és 125. szakasz);

2., A szakmai oktatás meglévő struktúráinak felszámolása (124. és 125. szakaszok), megsértve ezáltal azt az alapvető jogot, hogy mesterségeket és szakmákat tanulhasson anyanyelvén (a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 111. sz. Konvenciója, valamint annak Romániára vonatkozó ajánlásai 1991-ből).

3., A társadalmi-gazdasági szakemberek felsőfokú oktatásának megtiltása (125. szakasz);

4., A felekezeti iskolák újjászervezésének és újraelakításának elutasítása (9. és 15. szakasz).

Mindezek visszalépést jelentenek a jelenlegi helyzethez képest, amely nyilvánvalóan ama elemi jogok és szabadságjogok felszámolása felé mutat, melyek az utóbbi négy év román társadalmának demokratizálási folyamatának eredményei voltak. A kormánypárt láthatóan bizonyos szélsőséges politikai erők rabja. A kormány politikai akaratának hiánya, hogy e kérdéseket megoldja, akadályozza a társadalmi béke megteremtésének légkörét, destabilizálja a román társadalmat. Következésképpen kénytelenek vagyunk újraértékelni parlamenti jelenlétünk szerepét és értelmét, mivel nem fogadjuk el az ország törvényhozó testületében a mellékszerepet.

Ilyen körülmények között kénytelenek vagyunk más alkotmányos formákhoz nyúlni törvényes jogaink megvalósításáért. Nincs felhatalmazásunk lemondani elemi jogainkról, s ilyen felhatalmazása soha sem lesz a romániai magyar közösség egyetlen törvényes képviselőjének sem.

Vida Gyula

az RMDSZ parlamenti csoportjának elnöke

(Romániai Magyar Szó 1994. június 24.)

IV Az RMDSZ Képviselői Tanácsának határozata

A Romániai Magyar Demokrata Szövetségi Képviselőinek Tanácsa az oktatási törvénytervezet képviselőházi elfogadásával kapcsolatban megállapítja:

Nemzeti közösségünk történelmét meghatározta az önazonosságának megőrzéséért folytatott harc, a kisebbségi helyzetben levő romániai magyarság politikájának alapelve, hogy csupán a sérelmi politikai és védekező taktika nem biztosíthatja közösségünk jogait. Megoldást csakis az önrendelkezést szavatoló jogi keretek adhatnak. Nevezetesen a hármasszoros autonómiastruktúrán belül a személyi és a helyi öngazgatási autonómiaformák gyakorlására vonatkozó jogi garanciák szavatolása a nemzetközi gyakorlat szerint: elsősorban a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992) előírásainak megfelelően. Szövetségünk - programjának szellemében - a nyilvánosság előtt határozottan megfogalmazta a nemzetközi gyakorlatnak is megfelelő elvárásait. Politikánkkal hitelt szereztünk az Európa Tanács, az EDU, a FUEV, valamint számos, a kisebbségi kérdéssel foglalkozó intézménynél. Hasonló elvárásokkal fordultunk a demokratikus átalakulás, valamint az európai integráció szükségességét hangoztató román politikusokhoz, Románia elnökéhez, a Kormányhoz, amelyeket azok nem valósítottak meg, annak ellenére, hogy vállalták az Európa Tanács ajánlásainak teljesítését.

A politikai dialógus és a tárgyalásos rendezésen túl, a Képviselőházban elfogadott törvénytervezet formája, amelyet a romániai magyarság elutasít, indokoltá teszi közösségünk tagjainak bevonását azoknak a kezdeményezéseknek a kivitelezésébe, melyek nemcsak politikai képviseleten keresztül, hanem közvetlenül is kinyilváníthatók.

Ez a stratégiaváltás szükség esetén közel kétféle közösségünknek a polgári engedetlenség útjára való lépését jelentheti. A Képviselőházban elfogadott tanügyi törvénytervezet antidemokratikus jellegű, centralizációs törekvéseket érvényesít, és az anyanyelvű oktatás terén visszalépést jelent a Ceaușescu rendszer (1978) tanügyi törvényéhez képest.

A törvénytervezet cikkelyeiből világosan kiderül az asszimilációs szándék, mivel:

- megakadályozza a minden szintű, önálló anyanyelvű iskolahálózat létrehozását, és nem biztosítja ennek folytonosságát, céltalanná kívánja tenni az anyanyelven való tanulást, ugyanakkor gátolja saját szakértelmiségünk utánpótlását;

- nem biztosít törvényes keretet a felekezeti iskolák számára, megfosztva ezzel egyházainkat hagyományos joguktól, hogy különböző típusú és minden szinten működő oktatási hálózatot szervezhessenek;

- a 162. cikkely súlyos alkotmányvétséget követ el, mivel szentesíti az egyházi tulajdonnak a kommunista rendszer idején történt elkobzását, újabb államosítást hajtva végre a felekezeti iskolák esetében,

A Szövetségi Képviselők Tanácsa, felelősségének tudatában ELHATÁROZZA:

A törvénytervezettel szembeni elutasításunk jeléül, a parlamenti törvénymódosító javaslatok fenntartása mellett, élni fogunk a tiltakozás és a polgári engedetlenség formáival. Ezért az RMDSZ:

1., Kidolgozza - valamennyi oktatási és érdekvédelmi szervezetünkkel, valamint egyházainkkal egyetemben - saját oktatási rendszerünk kialakításának stratégiáját, az óvodától a főiskolai hálózatig.

2., Kezdeményezi egy külön törvény parlamenti előterjesztését, amely a kisebbségi oktatást szabályozza, leválasztva azt a mostani elfogadhatatlan általános törvénykezéstől. Ennek érdekében, a törvény által előírt feltételek teljesítése céljából kezdeményezi és az Ügyvezető Elnökség révén megszervezi a törvénytervezet benyújtásához szükséges 25000 aláírás összegyűjtését.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 3.sz.

3., Garanciákat követel a jövőben megkötendő román-magyar alapszerződésben a kisebbségi oktatás autonómiára vonatkozóan.

4., Összehasonlító tanulmányt készít a kisebbségi oktatási rendszert szabályzó nyugati, demokratikus és méltányos törvények, illetve a jelenlegi képviselőházi változat összevetésével. ‘

5., Kezdeményezi:

a. magyar, román és angol nyelvű feliratok kitűzését, melyek közlik a nyilvánossággal, hogy a törvénytervezet sérti közösségünk alkotmányos jogait;

b. levelek, illetve beadványok megírását, amelyek a nemzetközi fórumok tudomására hozzák, hogy közösségünk számára a jelenlegi helyzet elfogadhatatlan;

c. tiltakozó tömegakciók, felvonulások szervezését, a szenátusi vita megkezdése előtt;

d. szeptember közepén iskolai bojkott szervezését.

(Romániai Magyar Szó 1994. július 13.)

1. sz. táblázat:

A magyar nyelvű elemi iskolákban és gimnáziumokban tanulók száma

	Tanulók száma az iskolai évben		
	1990-1991	1991-1992	1992-1993
Összesen	144321	134486	128879
I-IV osztály	66850	62616	60726
V-VIII osztály	75471	71870	68153

2. sz. táblázat:

Az önálló magyar nyelvű iskolák és a magyar nyelven tanulók aránya megyénkénti lebontásban, az 1992/93-as tanévben

Megye	A magyar lakosság részaránya %	A magyar anyanyelvű I-VIII osztályos tanulók aránya %	Líceumi tanulók száma a magyar osztályokban	
			Szám	Arány
Országos összeg	7,1	5,1		
Fehér	6,0	3,0	665	4,6
Arad	12,5	5,0	590	3,1
Bákó	0,6	0,2	-	-
Bihar	28,5	21,5	3152	15,2
Beszterce-Naszód	6,5	2,8	145	1,7
Brassó	9,8	3,8	966	4,0
Krassó-Szörény	2,2	0,2	-	-
Kolozs	19,8	12,3	2644	10,2
Kovászna	75,2	69,0	4533	69,0
Hargita	84,6	80,1	8962	75,9
Hunyad	6,1	1,7	139	0,8
Máramaros	10,2	3,2	341	2,1
Maros	41,3	35,5	4593	26,7
Szatmár	35,0	26,5	2388	20,5
Zilah	27,7	21,3	1428	14,8
Szeben	4,2	1,1	179	1,2
Temes	9,1	2,0	446	2,1

3. sz. táblázat

Kar	Nemzetiség	1980/90	1990/91	1991/92	1992/93
Matematika	Román	63,73	61,11	65,47	68,80
	Magyar	32,47	36,42	32,98	30,71
Fizika	Román	70,73	72,43	75,26	75,56

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 3.sz.

		Magyar	27,88	26,70	24,39	23,88
Kémia		Román	71,12	77,55	80,00	81,12
		Magyar	27,92	21,75	19,57	18,26
Történelem	Összesen	Román	94,59	94,37	90,40	84,20
		Magyar	4,08	4,69	9,05	15,30
	Történelem	Román	-	-	95,85	-
		Magyar	-	2,85	3,55	-
	Filozófia	Román	-	-	92,61	-
		Magyar	-	4,82	5,68	-
	Pszichológia	Román	-	94,64	85,71	-
		Magyar	-	5,35	14,28	-
	Pszihopedagógia	Román	-	92,59	75,47	-
		Magyar	-	7,40	24,52	-
	Szociológia	Román	-	93,93	85,71	-
		Magyar	-	6,06	14,28	-
	Pedagógia	Román	-	92,00	94,11	-
		Magyar	-	8,00	5,88	-
Biológia		Román	82,81	80,17	77,56	78,51
		Magyar	15,64	18,75	21,12	20,64
Filológia		Román	75,35	69,6-5	68,43	68,59
		Magyar	22,18	22,04	29,43	29,06
Jog		Román	92,28	92,39	96,32	96,57
		Magyar	7,43	7,41	3,57	3,35
Közgazdaságtan		Román	87,43	91,80	91,95	91,38
		Magyar	12,47	8,16	7,97	8,59
		Román	-	-	-	92,86
		Magyar	-	-	-	7,14

4. sz. táblázat

Egyetemi hallgatók	1958/59	1977/78	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93
Összesen	4 443	4 958	3 007	7 342	9 257	12 082
Románok	2 917	3 720	2 304	5 918	7 625	10 102
Magyarok	1266	1049	661	1357	1570	1917
Németek	157	159	35	53	54	54
más nemzetiség	102	30	7	14	8	9

5. sz. táblázat:

Megye	Tanulók 1992-1993			Tanerők 1992-1993			Tanfelügyelők 1993	
	száma	Magyar nyelvű oktatásban		száma	Magyar nyelvű osztályokban		száma	Magyarok %
		száma	%		száma	%		
Fehér	83474	2568	3,1	5427	167	3,0	23	2,2
Arad	80973	3506	4,8	4980	244	4,9	22	4,5
Bihar	121568	21311	17,5	7965	1335	16,8	28	7,1
Beszterce-Naszód	68650	1942	2,8	4200	139	3,3	22	9,0
Brassó	142703	5232	3,7	7547	320	4,2	30	13,3
Krassó Szörény	67941	36	0,05	4303	2	-	23	-
Kolozs	138710	15463	11,1	8638	1055	12,2	30	5,0
Kovászna	49036	34119	69,6	3248	2484	76,5	25	72,0
Hargita	733354	59270	90,8	4840	3609	74,6	25	52,0
Hunyad	100393	1545	1,5	4968	80	1,6	23	-
Máramaros	115962	3369	2,9	6981	214	3,1	28	1,8

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 3.sz.

Maros	113352	35517	31,2	7426	2252	30,3	29	13,8
Szatmár	82816	18663	22,5	5227	1046	20,0	21	11,9
Zilah	52620	9960	18,9	3484	575	16,5	20	10,0
Szeben	99954	989	1,0	6136	76	1,2	28	-
Temes	125346	2793	2,2	8166	196	2,4	30	5,0

ANDRÁS GÁBOS

DATA FOR THE ROMANIAN LAW ON EDUCATION

This study presents the ethnic minority aspects of the new Romanian Law on Education. The Democratic Alliance of Hungarians in Romania has submitted several documents with their concerns regarding the text of the law.

The ethnic minority education was already brought into a rather deplorable situation during the Ceaușescu-regime. According to the education policy of the Alliance an optimal solution of the problem would be the formation of an independent Hungarian language education system in Romania, including vocational training as well.

The final conclusion of the study is that there still exist the danger, that the problems of Hungarian minority education could cause serious conflicts, with undesirable consequences for both parties.

The annexes of the study contain details of the law and texts of the most important comments of the Alliance.

KOVÁCS ANIKÓ

Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez

I. 1. Az első sikerek és a diplomáciai nyitás

Magyarország gazdasági (1926. július 1.) és katonai (1927. április 1.) ellenőrzésének megszüntetése, valamint az Olaszországgal kötött barátsági szerződés (1927. április 4.) létrejötte után, ami az ország kitörését jelentette a diplomáciai elszigeteltségből, Bethlen 1927. május 27-én Zalaegerszegen nagy figyelmet keltő beszédében bejelentette, hogy a gazdasági szanálás után íme eljött annak az ideje, hogy külpolitikai kérdések is napirendre kerüljenek: olyan címszavak, mint „aktív külpolitika” és „jogos követelések” érzékeltették az új külpolitikai koncepció körvonalait.¹ A következő esztendőben is a magyar külpolitika markáns ismertetőjegyei maradtak a homályos megfogalmazások: A magyar politikai vezetés a revíziós kérdést illetően mind a belföldi, mind a külföldi nyilvánosságot kétségek között hagyta konkrét elképzeléseiről.² Maga Bethlen az 1927-30-as években gyakran beszélt a revízióról, anélkül, hogy a nyilvánosság előtt egyértelműen állást foglalt volna. Számos jelből arra lehetett következtetni, hogy a húszas évek elején elfoglalt pozíciójával ellentétben, ekkoriban egy etnikai határkorrekcióval már nem elégedett volna meg. Annak érdekében, hogy „optimális” megoldást érjen el, az egykori Nagy-Magyarország többségileg nem magyar területeinek hovatarozását is újból rendezésre kívánta bocsátani, mégpedig népszavazás formájában.³

A következő évek folyamán további fontos szerződések következtek: döntőbíróági szerződés Lengyelországgal (1928) és Bulgáriával (1929), semlegességi, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés Törökországgal (1929) és barátsági szerződés Ausztriával (1931). A szerződés megkötését Ausztriával szenvedélyes viták előzték meg Burgenland jövőjéről, amelyek 1928-ban érték el tetőpontjukat. Bethlen október 16-án Sopronban elmondott beszéde, amely szerint Magyarország sohasem mondott le önként Burgenlandról, olyan általánosan negatív osztrák és német visszhangot váltott ki, hogy a magyar politika végül meghátrált: Horvátország mellett Burgenland lett a második olyan terület, amelyről Bethlen ténylegesen lemondott.⁴ Bethlen szándéka szerint az említett szerződések által létrejött „barátságok láncolatá”⁵-nak kellene megvédenie Magyarországot ellenségeitől. Hogy vajon ezek az elképzelések valaha is megállják-e a helyüket, a jövő titka maradt, hiszen a döntő kérdések megválaszolatlanok maradtak: így az Olaszországgal kötött barátsági szerződés tényleges értéke és az Angliához, Franciaországhoz, illetve Németországhoz fűződő jövőbeni viszony. Az Anglia által 1921-től követett, mindenekelőtt a gazdaság területén nagyon segítőkész magyarbarát kurzus a húszas évek végére egyre platonikusabbá vált. A Franciaországgal való viszonyban a frankhamisítási botrány által okozott mélypont után 1928-tól az enyhülés jelei mutatkoztak. Három évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna, hogy Bethlen 1929 júniusában Madridból való visszautazása közben megálljon Párizsban. Az intenzív magyar fáradozások értékét a Franciaországgal való viszony megjavítása érdekében ugyanakkor relativizálta az a körülmény, hogy nem utolsósorban azért folytatták őket, hogy Németországot „zsarolják”. Németország és Magyarország között újból és újból feszültséget okozott a német kisebbség elhúzódoó vitatémája és Németország részben habozó, részben elutasító magatartása mind a revíziós kérdésben, mind a Magyarország számára létfontosságú agrárkérdésben. Az 1929 ősztől bevezetett, Brüning és Curtius nevével fémjelzett változás a német politikában hangsúlyváltozásokat tett lehetővé: A németországi magyar diplomáciai offenzíva és a Wilhelmstrassén helyesen értelmezett taktikai nyitás Franciaország irányába, eredményeként Bethlent 1930 őszen meghívták

Berlinbe. A látogatás bizonyos közeledést jelzett a politikai kérdésekben, de a gazdaság területén a tárgyalások sikertelenek voltak.⁶

1930 januárjában véget ért az optáns-per Magyarország és Románia között. A vita annak következtében alakult ki, hogy Romániában minden olyan nagybirtokost kártalanítás nélkül kisajátítottak, akik a háború után a magyar állampolgárságot választották (optáltak). A trianoni szerződés és a kisebbségvédelmi kötelezettségek alapján az egykori földbirtokosok és képviselőjüként a magyar állam kártérítést követeltek Romániától. A vita tárgyát képező érték rendkívül magas, 500 ezer katasztrális hold volt, amely körülbelül 150-200 millió aranykoronát tett ki. A magyar miniszterelnök személyesen is érdekelt volt, mert családja elveszítette 10 ezer katasztrális holdas birtokát, amelynek értéke 2,5-3 millió aranykorona volt. Mivel a bilaterális tárgyalások nem hoztak eredményt, a magyar kormány 1927 elején a Népszövetséghez folyamodott segítségért. A számtalan közvetítési kísérlet ellenére a két ország sem az összegben, sem pedig a számítások időpontjában nem tudott megegyezni, neheztőleg hatott, hogy a politikai feltételek is újra és újra felvetésre kerültek. A sikertelenség miatt nemzetközi bírósági ítélet vált szükségessé, amelyet a hágai és a párizsi konferencián hirdettek ki. Az optáltaknak Bethlen kívánsága szerint kártérítést ítélték meg, azon az áron, hogy a magyar kormányt pótlólagosan évi 13,5 millió aranykorona fizetésére kötelezték az 1943-tól 1966-ig terjedő időszakra. A befizetett összegekből 1943 után speciális alapot kívántak létrehozni, amelynek állományát túlnyomórészt a kisajátított földbirtokosok kártérítésére szánták. Az ellenzék bírálta, hogy Bethlen a földbirtokosok érdekeit a szétdarabolt ország rovására juttatta érvényre, ez egy olyan szemrehányás, amit aligha lehet megcáfolni.⁷

A külpolitikai sikereknek ez a nyugalmas időszaka sem maradt nemzetközi botrány nélkül: 1928 januárjában Szentgotthárd határállomásnál osztrák vámosok tartalékalkatrészeknek álcázott fegyverszállítmányt fedeztek fel, amelyet Olaszországból küldtek Magyarországra és amely Bethlen Mussolinivel kötött megállapodása szerint a világháborúból megmaradt fegyverkészletből származott. Csak hónapok múlva sikerült a nagy feltűnést keltő Szentgotthárd-ügyet eltusolni, de az általa okozott károk igen jelentősek voltak: A kisantant propagandája nem mulasztotta el, hogy az eseményt Magyarországról, mint javíthatatlan rendbontóról alkotott képe bizonyítékként tálalja.

A Népszövetség intézkedését a gazdasági és a katonai ellenőrzés megszüntetéséről és az első diplomáciai sikereket az előrehaladó belső konszolidáció is lehetővé tette, illetve igazolta. 1926 decemberében a Bethlen vezette Egységes Párt 60,1 százalékkal nyerte meg a választásokat, a további nyugodt belső fejlődésnek már semmi sem állt útjában. 1928-ban eltörölték a numerus clausus-törvény népfajok szerint korlátozó intézkedéseit. Fontos lépések történtek a szociálpolitika területén, valamint 1928-29-ben egy közigazgatási reform került végrehajtásra.

Jelentős sikereket ért el a Bethlen-kormány a kultúrpolitikában. A kulturális tárca részesedése az állami költségvetésből az 1913-as 6,1 százalékról 1924-25-ben 8,7 százalékra, 1928-29-ben 10,5 százalékra emelkedett.⁸ A magas kultúra intézményeit nagyvonalúan támogatták, többek között új egyetem megnyitását Szegeden és Pécsen, továbbá magyar intézetek (Collegium Hungaricum) alapítását például Berlinben (1924), Rómában (1927), Párizsban (1927), Amszterdamban (1927) és Münchenben (1929). Ezenkívül állami ösztöndíjrendszert hívtak életre a magyar diákok külföldi tanulmányainak támogatására. Az elemi iskolák 1927-től megkezdett intenzív kiépítése már a húszas évek végén meghozta az első sikereket. Az analfabéták aránya 15 százalékról 10 százalékra csökkent, ami a régióban figyelemre méltó eredmény volt, ha a nyugat-európai 3-8 százalékos számokat nem is érte el.⁹ A Klebelsberg Kunó kultuszminiszter által kialakított nagyszabású kulturális program az úgynevezett neonacionalizmus gondolatán alapult. Ennek célja az volt, hogy Magyarország megváltozott politikai helyzetét összeegyeztesse a Kárpát-medencében való kulturális fölény

hagyományos magyar tételével. A tényből, hogy a magyar nacionalizmus régi feladatai, a „küzdelem az osztrák centralizáló és germanizáló törekvésekkel szemben”, valamint a magyar állameszme terjesztése az országban élő más nemzetiségek körében, a háború után elveszítették értelmüket, Klebelsberg arra a következtetésre jutott, hogy a magyar nép morális és anyagi gazdagságát kell célként kitűzni: „művelt és jómódú nemzet akarunk lenni, szóval fajsúlyosabb, mint a bennünket környező népek”.¹⁰ Klebelsberg kultúrpolitikája szoros kapcsolatban állt a „hungarocentrizmus”-sal, amely Trianon lényeges következményeként alakult ki az országban. Klebelsberg koncepciójában és általában a húszas évek kultúrpolitikájában azonban az a törekvés volt mérvadó, hogy Magyarország szellemi modernizációjába az európai kultúra vívmányait bekapcsolják, ami világos ellentétben állt a hungarocentrizmus azon provinciális megnyilvánulásával, amely csalódottan elvonult Európától, és Magyarország jólétét a nemzeti karakterisztika intenzív ápolásában kereste.¹¹

A gazdasági világválság hirtelen véget vetett a konszolidációnak Magyarországon. Kihatása a mezőgazdaságra, ahol a küszöbön álló válság jelei már 1928 óta megmutakoztak, volt a legpusztítóbb. A gazdasági helyzet erős romlása szociális nyugtalansággal járt együtt, az 1930. szeptember 1-jei vérbe fojtott tüntetés Budapesten a legnagyobb tömegmegmozdulás volt a két világháború között. A gazdasági problémák negatív hatásának további jeleként megerősödött a jobboldali radikalizmus: 1930 tavaszán Gömbös nyílt offenzívát indított Bethlen ellen. A gazdasági világválság 1931 tavaszán az éppen hogy csak elhárított bankrott veszélyével elérte mélypontját. Francia pénzemberek segítségével sikerült ugyan a katasztrófát elhárítani, de a Bethlen nevével fémjelzett politikai korszak visszavonhatatlanul véget ért. Lemondása 1931. augusztus 19-én ezért szimbolikus jelentőségű. Döntése Magyarországon és külföldön egyaránt meglepetésként hatott, és találgatásokra adott okot. Elterjedt volt az az újabb kutatások fényében tarthatatlan nézet, hogy lemondása a francia hitelek feltétele lett volna. Bethlen politikai pályájának kiváló ismerője, Romsics Ignác, monográfiájában döntő indítóoknak a Bethlennel és politikájával szemben Magyarországon keletkezett „bizalmi válság”-ot tartja, ami a Horthyval való viszony megromlásához vezetett, továbbá habozását; hogy a válság következtében szükséges népszerűtlen belpolitikai intézkedések ódiúmát magára vállalja.¹² Bethlen külpolitikájának mérlege kiegyenlítettnek tekinthető. Diplomáciai aktivitásának sikereként könyvelhető el Magyarország nemzetközi elszigeteltségének megszüntetése és az a körülmény, hogy az ország meg tudta őrizni politikai mozgásszabadságát. Nagy, még ha irreális célja, a kisantant felbomlasztása ezzel szemben megvalósulatlan maradt. A szövetségesek vonatkozásában Olaszország túlértékelése hosszú távon hasonlóan tévesnek bizonyult.¹³

I. 2. A „Rothermere-akció” és a Revíziós Liga keletkezése

A magyar politika 1927-től megváltozott magatartása a revíziós kérdésben nem maradhatott hatás nélkül a sajtópolitikára. Bárdossy már 1927 júniusában világosan megfogalmazta: a revíziós kérdést „minden erővel napirenden kellene tartanunk”.¹⁴ Nem is sejtette, hogy kívánsága milyen gyorsan megvalósul.

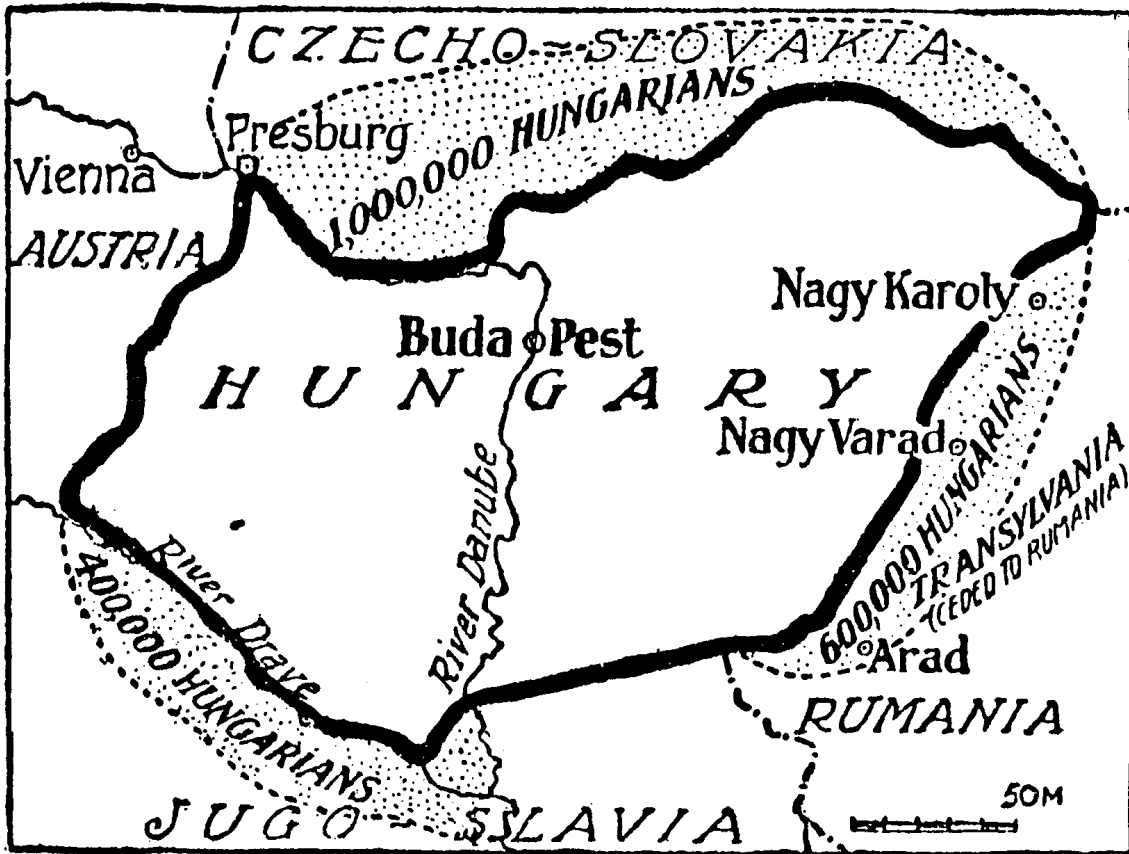
1927. június 27-én Nagy-Britanniában „Hungary's Place in the Sun” (Magyarország helye a nap alatt) címmel megjelent egy cikk. Az 1890-ben alapított *Daily Mail* közölte, amely korának legnagyobb újságja és a világ első tömeglapja volt. A szerző Lord Rothermere volt, az újság tulajdonosa, aki áprilisban magánszemélyként kereste fel Magyarországot. Motívumait mind a mai napig nem tisztázták egyértelműen - egyesek egy Mussolinivel való lehetséges megállapodásra utaltak, mások Hohenlohe Stefániával való társasági kapcsolatát vélték felfedezni a háttérben.¹⁵ Rothermere bírálta cikkében Közép-Európa „arbitrárium” (önkényes) határait, amelyek állandó veszélyt jelentenek az európai békére, és az összes érintett fél érdekében békés korrekciókat javasolta. Érvelése a következő volt: Romániának

figyelembe kell vennie, hogy a besszarábiai kérdés még megoldatlan, Csehszlovákiának a kisebbségi kérdés miatt Németországgal való konfliktussal kell számolnia, a Szerb-Horvát-Szlovén királyságnak pedig és a délszláv államoknak általában bel- és külpolitikai problémákkal kell megküzdeni. Ezenkívül mindhárom ország külföldi hitelre van utalva, de a tisztázatlan határkérdések aligha mozdítják elő a kívánatos befektetéseket. Ezzel az utódállamokról készített tényfeltárással szemben a nyugat-európai helyzetértékelés nem felelt meg a létező adottságoknak. Rothermere állítása, hogy Nagy-Britannia közvetlenül érdekelt Kelet-Európa békéjében, nélkülözött minden alapot. Ennek ellenére híres mondata a kialakuló revíziós mozgalom credo-ja lett: „Hungary is the natural ally of Britain and France. She has a right to a place in the sun”. („Magyarország természetes szövetségese Britanniának és Franciaországnak. Joga van helyre a nap alatt.”) Konkrét megoldásként Rothermere a határközeleli, többségében magyarlakta területek Magyarországhoz való visszacsatolását javasolta. Néhány számot is közölt: a 3300000 magyarból, egy másik helyen 3500000-et említ, akik Trianon óta idegen államokban kénytelenek élni, 2000000 visszatérne Magyarországhoz. Nagy-Magyarország teljes helyreállításának lehetőségét a cikkben nem említette meg, a lord kizárólag az etnikai határkorrekcióról beszélt mint lehetséges megoldásról. A javasolt modell megvalósítására Rothermere csupán homályos ajánlásokat adott: a New-York-i és londoni nagy bankházak állítólagos kulcsszerepének hangsúlyozása gazdasági szankciókat helyezett kilátásba. Az új határok megállapítására Rothermere népszavazást ajánlott.¹⁶

Arról, hogy milyen eredményt remélt ettől az akciótól, nyilvánosan nem beszélt. Ezzel szemben magánvéleménye ismert, Kozma Miklós, az MTI igazgatója őrizte meg a kutatásban sokat idézett jegyzeteiben: „Ő jól tudja, hogy propagandával egy akácfát sem tudnak visszaszerezni, de a propaganda előkészíti az ügyet, és igazolja azt, egyébként ő is katonai megoldásra gondol. A katonai megoldás adott alkalomkor a magyarok dolga.”¹⁷ Ez az illúzió nélküli és meglehetősen realista érlékelés azonban a magyar közönség előtt rejtve maradt. Ellenkezőleg, a magyar nyilvánosság, amely a propagandának a háború óta elsődleges jelentőséget tulajdonított, éppen Rothermere fellépésében látta meggyőződése megerősítését.

Az úgynevezett Rothermere-akció gazdasági érvelése és konkrét javaslati révén a magyar kérdés egy pillanatra a megvitathatóság közelébe került, és a nemzetközi sajtóban nagy visszhangot kapott. A kisantant államai idegesen reagáltak, Beneš nyilvános levélváltásba bocsátkozott Rothermere-rel. Kritikájára a Rothermere-akcióról a lord nyílt levélben válaszolt, amelyben megbélyegezte a magyar kisebbség jogtalan helyzetét az „utódállamok egyikében”, és a magyar javak lefoglalásakor és kisajátításakor Csehszlovákiában alkalmazott eljárási mód nyilvánosságra hozatalát követelte. A fenyegető mellézköngét nem lehetett nem meghallani: A miniszter nem tévesztheti szem elől, hogy „Anglia és Franciaország jóindulata nélkül egyáltalán nem volna Csehszlovákia”. Beneš válasza nagyon határozatlan volt, mondván, hogy funkciója nem teszi lehetővé a konkrét állásfoglalást, továbbá Rothermere információi „hiányosak és néha helytelenek is”.

A Rothermere-térkép első változata, Daily Mail, 1927. június 21.

A magyar újságok első reakciói a Rothermere-cikkre szórványosak és tartózkodóak voltak, a szó szerinti szöveget nem tették közzé. Eszerint az újságszerkesztőségekben a véglegesnek elfogadott etnikai megoldásról szóló hírt kezdettől helyesen értelmezték.¹⁸⁻¹⁹ Csupán a *Magyarság*, a jobboldali ellenzék lapja, jegyezte meg közvetlenül a megjelenés után, elégtételt jelent számára, hogy a merész akció a kormányt „történelmi elhatározás” elé állította, és hogy annak haladéktalanul fel kell hagynia habozó politikájával.²⁰ Nagy Emil egykori igazságügyi miniszter, kormánypárti képviselő és Rothermere magyar szövivője június 26-án egy levelet juttatott el Londonból a *Budapesti Hírlaphoz* „Első csillag az éjszakában” címmel, amellyel mintha a tanácstalan hallgatást kívánta volna megtörni. Nyomatékosan rámutatott ugyan a területi integritás álláspontjának tarthatatlanságára Angliában, de engedményt téve a néma és értetlen hazai nyilvánosságnak, későbbi szemszögből könnyelmű okoskodással azt a benyomást keltette, mintha az integritás-gondolat az etnikai határkorrekcióval összeegyeztethető lenne: „a halálra sebzett s a méltatlanságtól síró hazai néplélek” továbbra is ragaszkodjék „Nem, nem soha” - álláspontjához, és ez az akarat adja majd meg a szükséges erőt az akció érvényre jutásához, ígérte.²¹ Ez az üzenet, mint Rothermere mértékadónak tekinthető interpretációja, feltehetőleg döntően hozzájárult azon látásmód gyors kialakulásához, amely az afölött érzett örömtől és hálától ösztönözve, hogy valaki végre szót emelt Magyarország érdekében, minden megfontolást félretett, és a régóta elfojtott nemzeti érzések fellángolásához vezetett. A reakciók rendkívül emocionálisak voltak, a *Pester Lloyd* a „leglelkesebb hála mámorá”-ról beszélt.²² Az MNSZ szimbolikus tömegdemonstrációk egész sorát, illetve a hála kifejezésének egész áradatát indította el. Herczeg Ferenc, korának ünnepezt írója, a Szent Gellért Társaság elnöke, a hazafias

mozgalom új vezéralakja aláírásgyűjtést kezdeményezett. Novemberben 1300000 aláírást nyújtottak át Rothermere-nek.

A kormány várakozó magatartásának jeleként a hozzá közel álló újságok megnyilvánulásai a Rothermere-akció első heteiben kedvezőek voltak. Sőt a *Budapesti Hírlap* egy rövid időre a kibontakozó revíziós mozgalom szóvivőjeként lépett fel. Napról napra beszámolt az akcióról és annak külföldi hatásáról. Újra és újra kifejezésre juttatta, hogy itt egy olyan eseményről van szó, amelyet az egész világ lélegzet-visszafojtva figyel. A kormányhoz közel álló német nyelvű *Pester Lloyd* regisztrálta és részletesen dokumentálta az akció lépéseit, illetve a kialakuló tömegmozgalom eseményeit. A külföldet megbízható forrásból nyilvánvalóan folyamatosan tájékoztatni kellett. Az újság eközben nem foglalt egyértelműen állást. Jellemző erre Vészi főszerkesztő nyílt levele Rothermere-hez. Üdvözölte az angol fairness-t (méltányosságot): Az a lap, amely Magyarországot a háború alatt a legélesebben támadta, most ügyének jogosságát elismeri és annak védelmezőjeként lép fel. Vészi az akcióban az „angol nép szavát” vélte felismerni, és ezért felbecsülhetetlen értéket tulajdonított neki. A magyar vágyalmok további kifejeződéseként megállapította: „Az egész világ felfigyelt”, s ezzel bizonyára hozzájárult azon elterjedt illúzió megszilárdulásához, hogy Rothermere-nek kulcspozíciója van az angol politikai életben, és fellépése világszerte visszhangot keltett. Jellemző módon Vészi nem szólt Rothermere konkrét javaslatairól, ehelyett teljesen érthetetlen módon az optáns-per jogi részleteire hívta fel a figyelmet.²³

Pontosan egy hónappal Rothermere első cikkének nyilvánosságra hozatala után megjelent a Budapesti Hírlapban egy levél, „Rothermere lord azt izente...”, amelyben Nagy Emil a lorddal folytatott újabb tárgyalásairól számolt be. Rothermere véleménye szerint az első akció eredményes volt, és most már az új etnikai határok rögzítéséhez kéri a magyar közvélemény segítségét, ami akciójának folytatásához nélkülözhetetlen. „Nem kívánja, hogy a magyar közvélemény már most jelentse ki azt, hogy az a magyar törekvés, mert tudja, hogy a magyar faj érthető vágya az integer Magyarország visszaállítása, annak semmi értelme se lenne, hogy már most, a kezdet kezdetén összekülönbözzék a magyar a magyarral, hogy mi legyen a nemzeti követelés?!” A lord késznek mutatkozott arra, hogy a Rothermere-vonalért felelősséget vállaljon. De figyelmeztetett, az új határvonalakat a reális adottságok figyelembevételével kell meghatározni. A nagyhatalmak döntése Csehszlovákia létrehozásáról és egyes magyar területeknek a szomszéd államokhoz való csatolásáról, visszafordíthatatlan. A törekvés ezek „diplomáciai, békés” eszközökkel való megszüntetésére, nem valósítható meg. Ilyen „hiú ábrándot” sem ő, sem pedig más brit nem támogatna. Maga Rothermere „tartós és valódi békét” kíván, ez azonban csak tárgyalások eredményeképpen képzelhető el. A magyar nyilvánosság segítése a konkrét javaslatok kidolgozásánál sokkal hasznosabb lenne, mint az aláírások gyűjtése, fűzte hozzá Nagy, tudósítása szerint. A lord másik kívánsága a hatékony munkára vonatkozott: felszólította a magyar értelmiséget, fogjon össze annak érdekében, hogy kiharcolja Magyarország igazságát.²⁴

Miután Rothermere félreérthetetlenül világos állásfoglalást kért a revíziós kérdésben, nem sokáig habozott, hogy a magyar politika egy másik érzékeny pontjára mutasson rá: Három nappal később ismét a magyarokhoz fordult. Ezúttal a király-kérdésben foglalt állást, és védőbeszédével a Habsburg-restauráció ellen, a legitimistákat hívta ki maga ellen.²⁵

A magyar hazafiak nagy reményei az „igazságosság győzelmé”-ben, amelyet a Rothermere-akció végre érvényesüléshez segíthetne, mivelhogy a brit politikai körökkel összhangban cselekszik, közben megalapozatlannak bizonyultak. A brit kormány, Magyarország legfontosabb nyugati támasza nem titkolta rosszallását az akcióval szemben. A félhivatalos *Times* július 27-én kifejtette, hogy a Kelet-Európában a gazdasági integráció az egyetlen elképzelhető megoldás Béccsel mint központtal, ezzel szemben a Rothermere-akció csak olajat jelentett a tűzre. Ezzel Rothermere alaptézise Anglia érdekeiről megdőlt, és a terv

nemzetközi megvalósíthatóságához fűződő remények kezdeti megkérdőjeleződtek.²⁶ A nemzeti lelkesedésnek azonban ezek a megnyilatkozások sem vethettek gátat. A *Budapesti Hírlap* válasza a *Times* cikkre csalódást tükrözött, de ugyanakkor a nemzeti öntudat ébredését is: A magyaroknak tisztában kell lenniük azzal, hogy egyetlen fegyverük van, tudniillik a hallgatás és bár nem akarják „hatalmas barátaink barátságát” eljátszani, de a kényszerű hallgatás semmi esetre sem jelent beleegyezést.²⁷ A *Pester Lloyd* a Nagy-Britanniából érkezett figyelmeztetést a kedélyek megnyugtatásának szándékával válaszolta meg: „mindenekelőtt az európai lelkiismeret felrázásáról van szó”, és Rothermere ebben „elévülhetetlen érdemet” szerzett.²⁸

A magyar nyilvánosság ambivalens módon reagált a két Rothermere-üzenetre. Akcióját fenntartás nélkül üdvözlötték, miközben tervének tartalmát elutasították. Kérésére az etnikai követelések együttes megfogalmazásáról csupán a hallgatás volt a válasz. Megvalósulása egyrészt a magyar revíziós kívánságok konkretizálását jelentette volna, ami összeegyeztethetetlen lett volna a kormány politikájával, másrészt a területi integritásról való lemondással ért volna fel, ez pedig elviselhetetlen lett volna az etnikai megoldást határozottan elutasító nemzeti erők legnagyobb része számára. Rákosi Jenő, a köztiszteletnek örvendő konzervatív publicista találóan jellemezte az uralkodó szemléletmódot: „Mi ehhez a mozgalomhoz teljes lélekkel hozzájárulunk, de fenntartjuk magunknak azt az álláspontot, hogy Magyarországnak nem részleges határkiigazítás kell.”²⁹ Ugyanakkor kialakulóban voltak azon nézet körvonalai, amely az etnikai határkorrekciót a változatlanul maradt cél, a területi integritás visszaállítása közbenső állomásának tekintette. Ennek szellemében indított a *Magyarság*, az integritás eltökélt pártfogója, bevallottan stratégiai megfontolásból, „reálpolitikai irredentaként”,³⁰ egyetlen újságként egy olvasói körkérdést a Rothermere által kívánt új határokról.³¹ A liberális táborból hasonló hangok voltak hallhatóak, amelyeket az *Újság* fogalmazott meg a legvilágosabban: „Készek vagyunk őt (Rothermere-t) követni, céljaiban támogatni, de külön véleményünkről nemigen mondunk le. Nem arra célunk, hogy amit ő igazságosnak vall, nem azonos nemzeti ideálunkkal. Egy szóval sem mondja, hogy ideálunkról mondjunk le, csak arról van szó, hogy ne mondjunk le a kevesebbről, mivelhogy nem minden. Nem gyakorlati ennek a különbségnek az állandó hangsúlyozása, de elvégre oly nyilvánvalóan tudja ezt barát és ellenség egyaránt, hogy ellentmondásával nem árulunk el, elhallgatásával nem titkolunk el semmit.”³²

A Rothermere-térkép második változata, Daily Mail, 1927. augusztus 21.

Feltételezhető, hogy Rothermere köre a határkérdésben egy általános elutasítástól való félelemből engedett már az akció kezdetén a nacionalista hangulat nyomásának, és bocsátkozott kettős játékba. Rothermere környezetében játszott szerepe, továbbá publicisztikája alapján arra lehet következtetni, hogy ebben Nagy Emilnek kezdeményező szerepe volt. Nagy később megkísérelte, hogy az általa inspirált hibás interpretációkkal felvegye a harcot, persze sikertelenül. A londoni nagykövét kérésére, hogy Budapestre küldött jelentésében tanúsítson mérsékletet, azt válaszolta, cikkéből a magyar szerkesztőségekben minden tartózkodásra utaló helyet törölnek.³³ Válasza nagyon plauzibilisnek tűnik, és jól mutatja a magyar nyilvánosságnak a háború végétől érzékelhető végzetes önszuggesztívója következményeit, valamint saját engedékenységének hatását a nacionalista hangulattal szemben. Az elhajított követ azonban nem lehetett többé feltartóztatni. A megfontolatlan engedménnyel elindítottak egy folyamatot - vagy egy már meglévő tendencia a megelőző évek kényszerű hallgatása után csak utat tört magának -, amely gyorsan fejlődő dinamikájával elszakadt kezdeményezőjétől: Rothermere meggyőződése ellenére az integritásgondolat paradox módon annak a mozgalomnak és központi szervének hivatalos céljává vált, amelyet ő kezdeményezett.

Az etnikai határkorrekcióhoz hasonlóan negatívan értékelték Rothermere Habsburg-ellenes fellépését: a kibontakozó revíziós mozgalom vezéregyénisége a Habsburg-hű Herczeg Ferenc maradt. Rothermere követelései közül kizárólag az új egyesület létrehozására vonatkozó talált meghallgatásra. Nagyon valószínű, hogy ez megfelelt a politikai vezetés céljainak is, amely úgy tűnik, számottevő szerepet játszott az új szervezetet kialakító társadalmi mozgalomban. Herczeg Ferenc szózatot intézett a lakossághoz, amelyben azon nézetének adott hangot, hogy a revíziós mozgalom, illetve a megalapítandó szervezet vezetését, amely az egész népet kell, hogy egyesítse, a gazdasági érdekképviseletek kell, hogy ellássák.³⁴ A következő napokban minden fontos gazdasági szövetség kinyilvánította

egyvetértését, és 1927. július 27-én nyilvánosságra hozták a Magyar Revíziós Liga (MRL) megalakulását. Az augusztus 12-i ülésen megválasztották vezetőiket, az elnök Herczeg Ferenc lett, helyettese pedig az ügyvezető elnöki tisztségben Sebess Dénes, mindketten tagjai voltak az 1926-ban újra összehívott felsőháznak. Az alelnök Ajtay József lett az MNSZ-től. Őt rövidesen Eckhardt Tibor, a külügyminisztérium egykori sajtófőnöke követte, aki a kulisszák mögött fontos szerepet játszott, helyettesévé Fall Endrét választották. A végrehajtóbizottság tagjai a legfontosabb gazdasági szövetségek elnökei lettek, Fenyő Miksa (GYOSZ), Sándor Pál (Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara), Marschall Ferenc (Országos Mezőgazdasági Kamara), továbbá Teleki Pál, Perényi Zsigmond (MNSZ) és Nagy Emil.³⁵ A gazdasági szövetségeken kívül sok más egyesület csatlakozott az MRL-hez, így az 1921-ben létrehozott Társadalmi Szervezetek Központjának alárendelt regionális szövetségek, a Rákóczi Szövetség, a Népies Irodalmi Társaság és a Szent Gellért Társaság. A TEVÉL idejéhez hasonlóan a lelkesedés ezúttal sem ismert határokat, az újságok napról napra újabb és újabb belépésekről adtak hírt.

A koncepcióról, amellyel a Revíziós Ligát életre hívták, továbbá a funkcióról, amit számára elképzelték, az MNSZ 1927. júliusi bizalmas jelentése tartalmaz fontos adatokat:

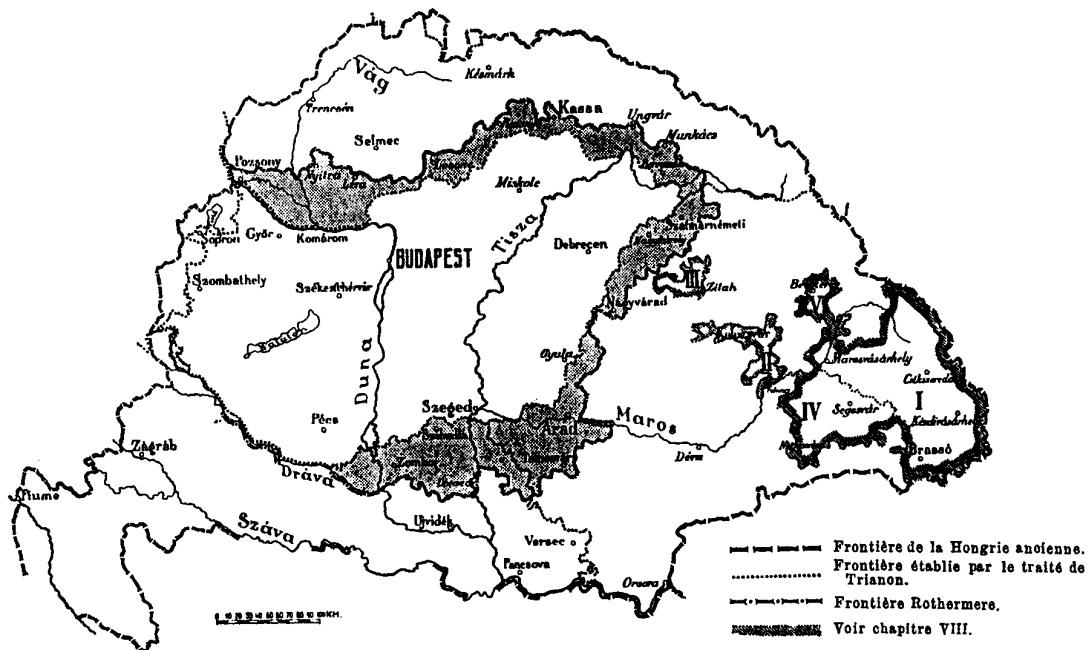
„A Liga nem új társadalmi egyesület, hanem egy tanácskozó társaság, amelyben az ország legjelentősebb közgazdasági tényezői is helyet foglalnak hazafias kötelességtudásukon kívül azon jól megfontolt okból is, mert a külföld mentalitásának jobban megfelel az ilyen égisz alatt folyó propaganda, mintha az egy túlzó nacionalizmussal meggyanúsítható társadalmi egyesület, például az MNSZ neve alatt történnék.”³⁶

Eszerint a Revíziós Ligát laza társadalmi egyesülésként képzelték el, egy „hálózat”-hoz hasonlóan. A gazdaság bekapcsolása valószínűleg szoros összefüggésben állt a finanszírozás kérdésével is. Ez a szerepfelfogás volt minden bizonnyal annak az oka, hogy a Revíziós Liga a társadalmi mozgalom szervezőjeként és kiadóként jóval tartózkodóbban lépett fel, mint annak idején a TEVÉL. A Revíziós Ligának a hazai mozgalomban való elfogadását tekintve az MNSZ-jelentésnek egy új szervezet létrehozása érdekében felhozott érvei figyelemre méltóak. A tanúsított belátás kevéssé tűnik meggyőzőnek, és az MNSZ-nek a „gazdasági propagandá”-val szemben tanúsított ambivalens magatartására emlékeztet. Ezenkívül a jelentésnek egy másik helyén olvasható dacos bizonygatás, miszerint az MNSZ az MRL-en belül megfelelő értékelésben részesül,³⁷ azt mutatja, hogy új vezéregyenységek megjelenése a hiúságtól sosem mentes társadalmi mozgalomban, komoly problémákat okozott. Ezt a benyomást erősíti meg Perényi Endre 1928. végi beszéde, amelyben ugyan elismeri, hogy annak idején sok tag nehezményezte, hogy az MRL az MNSZ céljait kisajátította, de egyúttal toleráns álláspont érdekében száll síkra: „Az én meggyőződésem az, hogy nekünk ezt az új alakulást akadályozni nem lehetett, de nem is volt szabad.”³⁸

A Revíziós Liga álláspontja a határkérdésben Herczeg Ferenc tanúsága szerint minden kétség felett állt. Egyértelműen elhatárolta magát Rothermere tartalmi javaslatától. „Az úgynevezett Rothermere-vonal nem magyar javaslat... A Magyar nemzet nem adja fel jogát a teljes területi integritásnak.”³⁹ A Revíziós Liga egyik-másik vezetőjének véleménye nyilvánvalóan eltért Herczegétől. Itt újra csak Nagy Emil publicisztikájára emlékeztetünk, és nem utolsósorban arra a tényre, hogy a gazdaság kiemelkedő képviselői, akiknek éppen Herczeg kívánsága szerint a Liga szóvivőinek kellene lenniük, a belépési nyilatkozataikban mértéktartással tűntek ki.⁴⁰ Abban a nyílt levélben, amelyben a GYOSZ ügyvezető igazgatója, Fenyő Miksa a szervezet belépését jelentette be, ahogy a megelőző években már gyakran, a követeléseknek a többségében magyarok lakta határ közeli területek visszaadására való korlátozásáért emelt szót. Ezeket a terveket békés eszközökkel, az európai és az amerikai nyilvánosság meggyőzésével kell megvalósítani. Az integritás támogatói számára csupán bátorító szavai maradtak: „minden egyebet pedig rábízhatunk a történelem immanens erőire”. Az MRL legfontosabb belpolitikai feladata az, hogy meggyőzze a magyar

nyilvánosságot, bele kell törődni a „józan realitásokba”, és meg kell tanulni a nemzeti vágyak és a realizálható revíziós törekvések között különbséget tenni. Külföldön a „Rothermere által megállapított magyar igazságot” objektívan kell bemutatni, megcáfolhatatlan dokumentumok segítségével. Ezen az alapon csatlakozik az egész magyar gazdaság a Revíziós Ligához, közölte Fenyő Miksa.⁴¹

A Rothermere-térkép Nagy Emil és Fenyő Miksa kiadásában

A nyilvánvalóan még a Revíziós Liga vezető testületében is meglévő ellentétes vélemények érdekes módon csapódtak le a már a idézett MNSZ-jelentésben. Ott ugyanis az áll, hogy bár az MNSZ nem adja fel elvi álláspontját, amely szerint csupán az integrális revízió fogadható el, ez azonban nem zárja ki, hogy „névtelenül ne dolgozzunk a hamarabb elérhetőért is.”⁴² A taktikai lehetőségeket, amelyeket a Rothermere-akció kínált, eszerint az MNSZ is felismerte, ezt az is bizonyítja, hogy elnökét, Ajtayt delegálta a Liga elnökségébe. A jelentés megjegyzése arra enged következtetni, hogy a Revíziós Ligát már 1927-ben az etnikai revízióval hozták összefüggésbe, miközben az MNSZ, ahogy korábban is, az ezeréves nemzet érdekei védelmezőjének számított. Ez a két szervezet közötti elhatárolódás megelőlegezte a következő évek fejlődését, amikor a Revíziós Liga 1929 áprilisában valóban az etnikai revíziót tűzte ki tevékenysége céljává. 1927 nyarán valószínűleg nem a szerző látónoki képességei szolgáltak ezen megkülönböztetés alapjául. Értékelése inkább annak a jele volt, hogy a hagyományos elképzelésekhez ragaszkodó nemzeti erőknél a Rothermere-akció kisajátítására irányuló törekvése csak nem járt teljes sikerrel. A Rothermere eszméit népszerűsítő hangos publicisztika, a továbbra is elterjedt meggyőződés, miszerint a lord külföldi döntéshozókkal áll kapcsolatban, valamint az a feltételezhető óhaj, hogy a büszkén eltúrt szenvedés évei után végre értelmes megoldás szülessen, indukálták minden valószínűség szerint azt a légkört, amelyben az etnikai önkorlátozás szükségességét többé már nem lehetett kizárni.

A „nemes lord” nem hagyta magát eltéríteni tervétől sem a hivatalos elhatárolódás, sem pedig a nyilvánosság régi álmaihoz való ragaszkodása miatt. 1927. augusztus 30-án jelent meg ugyanis második nagy cikke „Európa tüzporos tornya” címmel a *Europe's Powder-Magazine*-ban. Támadásának céltablája a szerencse által állítólag rendkívül elkényeztetett

Csehszlovákia maradt. Rothermere szerint az ország kritikus helyzetbe került, és nemzeti konfliktusai veszedelmes gyúanyagot jelentettek Európa békéje számára. Romániát, amely Magyarországgal szemben az optáns-eljárásban évekig tartó elkeseredett propagandaharcot folytatott, azonban a lord megkímélte. A cikknek a magyar nyilvánosságához szóló üzenete több volt mint érthető: „A háború előtti határokhoz való visszatérés kizárt dolog.” Az első cikk dilettáns vázlata után közöltek egy megközelítően korrekt térképet is.⁴³

A magyar publicisztikában nagyon kevés szó esett a Rothermere javaslatok konkrét tartalmáról. A szerzők többsége megelégedett általános adatokkal vagy felületes újságcikkek reprodukálásával. Ezért érdemel különleges figyelmet egy kiadvány: 1927-ben jelent meg franciául és olaszul egy brosúra, amelyben a szerzők, Fenyő Miksa és Nagy Emil az augusztus 30-i térkép alapján tájékoztatták az olvasókat Rothermere pontos tervéről.⁴⁴ Adataik, ahogy a legtöbb hasonló munka, az 1910-ben lezajlott népszámlálás eredményeire támaszkodott. Fenyő és Nagy a következő számokból indultak ki: Magyarország területének (Horvátországot is beleértve) 325000 km²-éből 233000 km²-t, 20886000 lakosából 13287000-et veszített el. Nagy-Magyarország 10051000 fős magyarságából 3333000 lett más államok polgára.⁴⁵ A lakosság száma Magyarországon 10179228-ra, a nemzetiségek aránya a népességben 11,51 százalékról 18 százalékra emelkedett volna.⁴⁶

Nagy és Fenyő az objektivitásra való igényvel ábrázolta a Rothermere-vonalat, ha adataik csak számítások elvégzése és a mellékelt térképek elmélyült tanulmányozása révén nyerték is el igazi jelentésüket, hiszen a szöveges rész lényegében főképp a békeszerződések már kellőképpen ismert általános következményeivel foglalkozott. Erdély jövőjéről a brosúra nem adott pontos felvilágosítást, lehetséges megoldásként mind az autonómiát, mind a népszavazást, sőt egy korridor létesítését is megemlítette.⁴⁷ A terv megvalósítására a brosúra nem tartalmazott releváns javaslatokat. A konkrétság hiánya a szerzők ráolvasásszerűnek tűnő érvelésében is megmutatkozott, akik nem mulasztották el azt sem, hogy a meghajoljanak a nemzeti ideálok előtt.⁴⁸

1927 szeptemberében lord Rothermere új javaslattal állott elő, a revíziós igények konkretizálása után a magyar politika aktivizálását is követelte: eljött az idő a konkrét lépésekre, a kormánynak Magyarország ügyét decemberben a Népszövetség elé kell vinnie.⁴⁹ Rothermere valódi véleményének fényében, miszerint a magyar revízió csak katonai eszközökkel valósítható meg, ez a követelés inkonzekvensnek tűnik. Nagyon valószínű, hogy ezt nem reális megoldás-kezdemenyezésnek szánta, hanem inkább a nemzeti indulatok levezetéséül szolgált. Tekintettel a Népszövetség Magyarországgal szembeni magatartására, aligha lehetett egy ilyen javaslatot a komolyság igényével megtenni. Rothermere követelése csupán azon magyarországi nemzeti körök álláspontját igazolta, amelyek újra és újra felrötták a kormány revíziós politikájának tehetetlenségét: Ennek megfelelően az újabb javaslat nagy visszhangra talált Magyarországon, habár támogatói a nemzetközi politika magyar szempontból állítólagosan pozitív fejlődése mellett csupán a nemzeti érzések imperatívuszát adhatták elő érvként. A kormány elutasító magatartása kezdettől világos volt. Bethlen nyilatkozataiban nem ritka a türelmetlen gúny: „Én nem vagyok hajlandó addig, amíg a megfelelő nemzetközi helyzet lehetővé nem teszi, túlbuzgó patrioták kedvéért ezt a nemzetet világraszóló blamázs elé vinni.”⁵⁰ A miniszterelnök érveit azonban egyáltalán nem vették figyelembe, a magyar politika aktivizálására vonatkozó követelés a revíziós mozgalom szilárd elemévé vált.

Rothermere-akció 1927 nyarán a hivatalos propaganda szempontjából kitűnő alkalomnak tűnhetett a nemzeti érzések mobilizálására, de a túlradó magyarországi reagálások és a külföldi rosszallás a magyar kormányt visszakozásra kényszerítették. Diplomáciai úton hamarosan elhatárolta magát Rothermere-től. Vezető nyugati politikusokkal való beszélgetéseiben Bethlen újra és újra bizonygatta, hogy a magyar kormány nem helyesli az akciót, a nemzeti hangulat miatt azonban nem képviselheti konzekvensen álláspontját a

nyilvánosság előtt.⁵¹ Eközben a magyar kormány egyáltalán nem gondolt arra, hogy a Rothermere-kampány publicisztikai előnyeiről lemondjon. Hogy ez a pragmatizmus meddig terjedt, akkor derült ki, amikor július 21-én nyilvánosságra hozták Rothermere-nek Benešhez írott levelét. A külügyminisztérium nem habozott, hogy ezt a területi revízió szükségességéről vallott magyar álláspont fokozott megismertetésére használja fel. Egy titkos körlevél arra szólította fel a külképviseleteket, hogy ne elégedjenek meg az MTI által külföldön terjesztett levél kinyomtatásával, hanem lehetőleg segítsék elő a sajtóban való kommentálását is.⁵²

A kormány elhatárolódása Rothermere-től rövidesen a nyilvánosság előtt is ismertté vált. Bethlen burkoltan ugyan, de félreérthetetlenül közölte augusztus 6-i interjújában, bár a kormány üdvözlö, hogy a revíziós kérdést napirendre fogják tűzni, arra azonban nem gondol, hogy megvalósítására konkrét lépéseket tegyen.⁵³ A Rothermere-akció belső megítélésében a személyes nézeteltérések is szerepet játszottak. A viszony Rothermere és a londoni követség között, amely tevékenységét már 1927 előtt kritikusan figyelte,⁵⁴ nem volt éppen harmonikus.⁵⁵ Különösen részletesen tudósították Budapestet Rothermere negatív megítéléséről a brit politikai körökben, és közvetítették azokat a véleményeket, amelyek Rothermere gyakori belpolitikai frontváltásaiban, későbbi terveiben fia magyar trónjelöltségéről „pszichopatologikus” vonásokat fedeztek fel.⁵⁶ Nagy Emilt vélhető személyes ambíciói, továbbá megfontolatlan angliai akciója miatt szintén nagyon negatívan ítélték meg a magyar politikusok.⁵⁷ Pozíciója a miniszterelnökkel való nyilvános vitája miatt 1929-ben tovább romlott. Mindezek ellenére Rothermere és a magyar politika között újra és újra kapcsolatfelvételre került sor. Hogy ezek a kapcsolatok milyen kényesen alakultak, jellemző az a kötélhúzás, amely annak érdekében zajlott, hogy 1930-ban Londonban egy találkozó jöjjön létre: Bethlen fontosnak tartotta ezt a találkozást, hogy a nyilvánosság szemében ne tűnjék „háládatlannak és gyávának”, de a protokoll minden eszközével meg akarta gátolni, hogy a lord meghívja. A tervezett udvariassági vizit végül Rothermere távolmaradása miatt nem valósult meg.⁵⁸ Találón jellemezte Bethlen német életrajzírója a feszültséggel terhes viszonyt: „...itt ügyesen kellett navigálni, a kedvező szelet kihasználva, de a vitorlát nem olyan szorosra feszítve, hogy elszakadjon.”⁵⁹

I. 3. A revíziós igények hivatalos bejelentése

1928. március 4-én tartotta meg Bethlen híres beszédét Debrecenben, amelyet általában Zalaegerszeg után Magyarországnak a revíziós kérdésben való diplomáciai nyitása második lépésének tekintettek. A beszéd üzenete a külföld számára egyértelmű volt, és a Szentgotthárd-ügy után nem nélkülözött minden szenzációt: A beszéd megerősítette Magyarország igényét a békeszerződések felülvizsgálatára, anélkül, hogy világos célokat fogalmazott volna meg. Bethlen beszéde a belpolitikát illetően is tartalmazott fontos üzenetet: a revíziós mozgalmat üdvözölte, de világosan kifejezésre juttatta, hogy a revíziós kérdés megoldási módozatainak kidolgozása kizárólag az ország politikai vezetésének ügye. A nemzeti mozgalom nyomásának tett engedményként csupán Bethlen retorikájának radikalizálódása értékelhető. Az „aktív politika” első bejelentésének óvatosságával ellentétben itt Bethlen nagyon nyíltan fogalmazott. Frazeológiája egyes pontokban az addig csupán a társadalmi szervezetekben közkeletű szlogenekre és érvelésre emlékeztetett. A főképp a hazai közönséget megcélzó szenvedélyes retorika mögött azonban felismerhetetlen volt a magyar érvelés új tétele: a fennálló szerződések határozatai betartásának követelése, mindenekelőtt a leszerelés és a kisebbségi kérdés területén. A trianoni békeszerződések revíziójára vonatkozó követelést hasonlóképpen jogi szempontból fogalmazták meg, nevezetesen a Népszövetségi Szerződés 19. cikkelyére és a Millerand-féle kísérőlevélre való hivatkozással. Ez a jogi aspektusra való koncentráció, természetesen a történelmi és a

földrajzi adottságok hangsúlyozásáról való lemondással járt együtt, és az 1923-27-ben folytatott „gazdasági propaganda” logikus folytatásának tűnt, ami hasonlóképpen ennek az elvnek a feladásán nyugodott.

Magyarországnak a kisantanthoz való viszonyának vonatkozásában Bethlen megállapította, az országnak azon kell fáradoznia, hogy az egyes tagállamokkal való tárgyalások révén szabályozza a kapcsolatokat. Magyarország egyáltalán nem törekszik a kisantant felbomlására, ellenkezőleg, abban érdekelt, hogy sikerüljön „a mainál normálisabb atmoszférát teremteni a Duna-medencében”. Magyarország és a szomszéd államok közötti feszültség oka azok elnyomó politikája. A vádakat, amelyek szerint a magyar revíziós és irredenta mozgalmak vezettek a kapcsolatok megromlásához, Bethlen jogi érveléssel utasította el: Elsősorban a népszövetségi paktum 19. cikkelye teszi lehetővé a revíziós igényt, másodsorban pedig a Millerand-level, amely számolt igazságtalan határozatok esetleges korrekciójával. A nemzetközi jognak ez a két rendelkezése tarthatatlanná teszi az említett vádakat: a revíziós kérdéssel való foglalkozást nem lehet ezért irredentának tekinteni. Emellett Bethlen kiemelte a hazafias nyilvánosság óriási szerepét, hiszen annak történelmi hivatása ellenőrizni, hogy a magyar kormány e téren teljesíti-e kötelességét.”

Magyarország Nyugat-Európához való viszonyát polemikus mellézköngével mutatta be: A Magyarországgal szemben követett „cukor és vessző politika”-jára „egy felnőtt évezredes nemzet csak mosollyal” válaszolhat... „és a békét a jelenlegi békeszerződések nem biztosítják véglegesen”. A miniszterelnök bírálta a nemzetközi politika „Janus-fejét”, amely egyoldalú támogatója a győzőknek és szövetségeseinek, akik a büszkén kihirdetett békeüzeneteket lábbal tiporták. Megoldásképpen az általános leszerelést javasolta, amely azonban mindaddig nem biztosítható nemzetközi garanciaszerződésekkel, amíg egyrészt a győzők hatalma katonai erejüktől függ, másrészt pedig a háborús veszteseknek csatlakozásukkal egy időben a fennálló határokat is el kellene ismerniük.

„Vajjon a béke érdekében áll-e, hogy az erős, aki úgymint érvényesítheti jogait, még erősebbé váljék és szabaduljon még attól a lehetőségtől is, hogy későbbi időpontban, ha az európai közvélemény elismeri, hogy a határok igazságtalanul húzattak meg, azok megváltoztathatók legyenek? Fia Magyarország önként mond le erről, úgy rajtunk a külföld igazságérzete sem segít többé.”

Bethlennek a magyar revíziós igényekre vonatkozó megnyilatkozásait a nagyközönség viharosan üdvözölte. Miután Bethlen szavai az elkövetkező időszakban a magyar publikum vezérlő eszméivé váltak, részletesebben idézzük itt őket:

„Mi nem tartományokat veszítettünk el. Bennünket földaraboltak. A mi esetünk nem Elzász-Lotharingia esete. A miénk Lengyelország esete. Németország lemondott egy tartományról, de mi fajunk egyharmadáról örök időkre le nem mondhatunk. Ezt igazságul elfogadni nem tudjuk és a magyar nemzet kapura szögezné azt az államférfiút, aki egy második Trianont aláírna.” A továbbiakban kijelentette:

„Ha mármost Európa azt mondja, hogy mi kínálunk neked egy végleges békerendet, de ti azt visszautasítjátok abban a formában, ahogy ígérjük, mondjátok meg tehát, hogy miképpen akarjátok ti a végleges béke rendezését, úgy én erre egy mondással felelek: Ha valaki a mellényét rosszul gombolta be, öltözékét csak úgy hozhatja rendbe, ha kigombolja, és azután jól gombolja be. Ezekre a határookra egy végleges békét felépíteni nem lehet. Ezekre a határookra fel lehet építeni egy börtönt, amelyben mi vagyunk az őrzöttek és a győzők az őrzők.” Követelése félreérthetetlen volt: „Nekünk nem békerevízióra van szükségünk, nekünk más határookra van szükségünk.”

A miniszterelnök szavai bizonyos fokú elégtételen kívül nem ébresztettek hazafias indulatokat. Ezek már a nyáron, a Rothermere-akció ünneplésekor elérték csúcspontjukat. A *Pester Lloyd* üdvözölte, hogy Bethlen „nyílt lapok”-kal játszik, és meggyőződéssel hirdette,

„az őszinteség diplomáciája”, amely kifogástalan jogi érvekre támaszkodhat,⁶⁰ képes lesz a külföldi nyilvánosság véleményét Magyarország javára megváltoztatni.⁶¹ A félhivatalos *Budapesti Hírlap* egy középkori lovag képében ábrázolta a magyar politikát, aki az istenítélet során ruhátlanul, egyetlen karddal vív párbajt páncélos ellenségével szemben. A kormány bírálóihoz szóló üzenetképpen megjegyezte az újság, hogy a kabinet mindaz utódállamokban élő magyarkisebbségek védelmében, mind a békeszerződések igazságtalanságának leküzdése érdekében mindent megtesz.⁶² A revíziós mozgalom hivatalos orgánumban, a *Pesti Hírlapban* pedig Nagy Emil mutatkozott elégedettnek, hogy a hivatalos politika már nem azzal intézi el a revíziót, hogy idealistáknak való kérdés.⁶³

Az *Újság* című liberális lapban Fenyő Miksa kommentálta Bethlen debreceni beszédét. A magyar érdekek őszinte kinyilvánítását látta a beszédben, továbbá fontos ismertetőjegyek tartotta, hogy Bethlen nyílt szavaival a cseh szomszéd valamennyi szemrehányását megcáfolta, tudniillik, hogy még mindig Nagy-Magyarország helyreállításáról álmodozik, és nem egyértelmű magatartása a revízió vonatkozásában minden tárgyalási kezdeményezést zátonyra futtat. A kijelentés, amely Fenyőt erre az összegezésre ösztönözte, Bethlen következő mondata volt: „...mi fajunk egyharmadáról örök időkre le nem mondhatunk”. Fenyő úgy értékelte Bethlen kijelentését, mint egy felelősségtudattól áthatott államférfi „kegyetlen lemondásá”-t, aki követelését „közel tizenkét millió magyar elszánt akarása”-ra korlátozza.⁶⁴ Egy különös szám, amely feltehetően az aktuális magyar népességszám - körülbelül 8,5 millió⁶⁵ - és az 1920-ban más államokhoz került magyarok számának 3333000 - összeadásából keletkezett. Ez sajátos magyarázata volt az etnikai önkorlátozásnak, amely azt a tényt, hogy 3,3 millió magyar visszakövetelése az elszakított területeken élő nem magyar népeket is érintené, nem vette számításba. Ugyanakkor elkendőzte azt, hogy az etnikai megoldás területekről és magyar lakosokról való lemondás nélkül nem lett volna megvalósítható, ahogy ezt maga Fenyő is a Rothermere-terv vonatkozásában kimutatta.⁶⁶ Az, hogy Bethlen elutasította a magyarság harmadáról való lemondást, eszerint nem jelenthetett mást, mint hogy szavait Nagy-Magyarország teljes területére vonatkoztatta, természetesen anélkül, hogy emellett bármilyen módon elkötelezte volna magát.

Néhány héttel a debreceni jelzés után Magyarország új barátja, a duce gondoskodott a felzaklatott hangulat további fenntartásáról: Március végén egy Rothermere-nek adott interjújában kritikusan nyilatkozott a békeszerződésekről⁶⁷ Szavai, „I trattati non sono una tomba...” nagy feltűnést keltettek a nemzetközi sajtóban, Magyarországon pedig az ország legnagyobb barátjaként ünnepelték. Szemléletes kifejezése a revíziós retorika állandó elemévé vált. A jelmondatot rövidesen kőbe vésték az úgynevezett „Ereklyés Országzászló” talapzatán. A zászlót 1928. augusztus 20-án avatták fel a Budapest-téren, ott; ahol 1921 óta a négy irredenta szobrot, „Észak”, „Dél”, „Kelet” és „Nyugat” őrizte Nagy-Magyarország emlékét. A történeti szimbólumokkal gazdagon díszített emlékmű alapzatához szükséges földet a régi Magyarország területéről gyűjtötték össze.⁶⁸

Májusban kereste fel Rothermere fia, Esmond Harmsworth Magyarországot. A magyar diplomácia nyomatékos kívánságára kezdettől hangsúlyozni kellett volna, hogy a látogatás Budapest város és a társadalmi szervezetek meghívására történt.⁶⁹ Üdvözlésére mégis megjelent a magyar politika és gazdaság valamennyi prominens képviselője, mind Horthy, mind pedig Bethlen fogadta. Magyarországon való utazása egy királyfi győzelmi menetére hasonlított.⁷⁰

A látogatás idején vált ismeretessé, hogy Rothermere egy kétes akcióban vett részt, amely a londoni száműzetésben élő román trónörökös, Károly hazatérését kívánta támogatni. Ez a hír és Rothermere időközben nyilvánvalóvá váló szándéka, hogy fia számára biztosítsa a magyar trónt, megdöbbsentette a külföldet. A londoni magyar nagykövet azt jelentette, hogy az „Esmond király”-ról szóló történetek blamázták Magyarországot, „kár volt a Harmsworth

körüli ünnepségek túlzásba vitelével az angoloknak ennyire megkönnyíteni, hogy az egész akciót nevetségbe fullasszák.”

Fia látogatása mellett Rothermere személyes találkozások segítségével gondoskodott kampányának jelenlétéről a magyar újságokban. Miklós Andor, az Est-konzern tulajdonosának Rothermere-nél tett látogatása után újságjai, a *Pesti Napló*, a *Magyarország* és *Az Est* intenzívebben foglalkoztak a revízió témájával. Még fontosabb volt Rákosi Jenő meghívása Londonba 1928 nyarán. Saját kijelentése szerint azzal a megbízatással tért haza, hogy a revízió zászlaja alatt egyesítse a magyar nyilvánosságot.⁷¹ Feladata nyilvánvalóan a lord dinasztikus terveinek támogatására is vonatkozott, mivel időközben a királykérdés, pontosabban Rothermere fiának trónjelöltsége, a magyar újságok uralkodó témája lett. Rothermere és támogatói, Rákosi Jenő és Nagy Emil, még saját párt alapítását is fontolóra vették, de tervükkel, amely egy modern mesére emlékeztetett, nem értek el sikert, így a súlyos kritika hatására 1928 októberében kénytelenek voltak visszalépni.⁷²

Jegyzetek

- 1 Bethlen István gróf beszédei és írásai. Válogatott beszédei. II. Budapest 1993. 184-185.
- 2 Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932-36.* Budapest 1982. 21.
- 3 Romsics Ignác: *Bethlen István.* (Politikai életrajz). Budapest 1991. 182, 195.
- 4 Uo. 189.
- 5 Bethlen: i. m. II. 337.
- 6 Romsics: i. m. 191-195.; Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945.* Budapest 1988. 113.
- 7 Romsics: i. m. 186-188.
- 8 Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció.* Budapest 1982. 224.
- 9 Balogh-Gergely-Izsák-Jakab: *Magyarország a XX. században.* Budapest 1985. 164.
- 10 *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai.* Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest 1990. 437.
- 11 Lackó Miklós: Trianon és a magyar kultúra. *Világosság* 1990/8-9. 716-717.
- 12 Romsics Ignác: *Bethlen István.* (Politikai életrajz). Budapest 1991. 231-234.
- 13 Romsics: i. m. 195-196.
- 14 MOL K66-1927-I-5-London
- 15 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945.* Budapest 1988. 109.; Nándori Pál: *A Lord Rothermere-akció.* Budapest 1968. 202.; Romsics: i. m. 181. MOLK66-1928-I-1
- 16 *Újmagyarország felé* Budapest 1927. alapján.
- 17 Nándori: i. m. 102-103 alapján.
- 18 *Budapesti Hírlap* 1927. július 21.
- 19 *Budapesti Hírlap* 1927. július 23.
- 20 *Magyarság* 1927. június 22.
- 21 *Budapesti Hírlap* 1927. június 26.
- 22 *Pester Lloyd* 1927. június 29.
- 23 Uo.
- 24 *Budapesti Hírlap* 1927. július 21.
- 25 *Az Est* 1927. július 24.
- 26 Nemes Dezső: *A Bethlen-kormány külpolitikája.* Budapest 1968. 172-173.
- 27 *Budapesti Hírlap* 1927. július 30.
- 28 *Pester Lloyd* 1927. július 27.
- 29 *Újság* 1927. augusztus 4.
- 30 *Magyarság* 1927. július 22.
- 31 *Magyarság* 1927. július
- 32 *Újság* 1927. augusztus 5.
- 33 MOL K66-1927-I-1
- 34 *Budapesti Hírlap* 1927. július 22, 23.
- 35 *Budapesti Hírlap* 1927. augusztus 12.
- 36 MOL K437-1927-12.
- 37 Uo.
- 38 *Nagymagyarország* 1928. december 1.
- 39 *Pester Lloyd* 1927. július 28.

- 40 *Budapesti Hírlap* 1927. július 24, 26.
41 *Budapesti Hírlap* 1927. július 23.
42 MOL K437-1927-12.
43 Léederer Lajos: *Egy év a revíziós mozgalomban*. Budapest 1928. 28-30. alapján.
44 Emile de Nagy- Maximilien Fenyő: *Le traité de Trianon et ses conséquences*. Budapest 1927.
45 Uo.6/25.
46 1930-ban a kisebbségek aránya Csehszlovákiában 34,6 százalék, Romániában 28,8 százalék, Jugoszláviában 20,7 százalék volt. Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest 1989. 25-26.
47 Nagy - Fenyő: *i. m.* 28.
48 Uo. 26.
49 *The Daily Mail* 1927. szept. 21. MOL K66-1927-I-1-London
50 *Bethlen István beszédei* II. 215.
51 Romsics: *i. m.* 183. MOL K66-1927-I-1
52 MOL K66-1927-I-1
53 Romsics: *i. m.* 183.
54 MOL K66-1923-I-5-London 1926-I-5-London 1927-I-5-London 1927-I-5-London
55 *Bethlen István titkos iratai*. Szerk.: Szina Miklós, Szücs László. Budapest 1972. 344-345.
56 MOL K66-1928-1.5.-London
57 *Bethlen István titkos iratai*. 338.; Nemes: *i. m.* 335.
58 MOL K66-1930-L1. *Bethlen István titkos iratai*. 335.
59 Edgar von Schmidt - Pauli: *Gróf Stefan Bethlen. Ein Abschnitt ungarischer Geschichte*. Berlin 1931. 260.
60 Bethlen: *i. m.* II. 206-211.
61 *Pester Lloyd* 1928. március 6.
62 *Budapesti Hírlap* 1928. március 7.
63 *Pesti Hírlap* 1928. március 9.
64 *Újság* 1928. március 8.
65 *Az* 1930. XII. 31-i állapot: 8 688 316.
Magyarország történeti kronológiája III. Szerk.: Benda Kálmán, Somogyi Éva, Glatz Ferenc. Budapest. 1982. 914.
66 Nagy - Fenyő: *i. m.* 23-24.
67 *The Daily Mail* 1928. március 28.
68 Potó János: *Emlékművek, politika, közgondolkodás. (Budapest köztéri emlékművei, 1945-1949. Így épült a Sztálin-szobor 1949-1953.)* Budapest 1989. 26-27.
69 MOL K66-192R-II-3
70 Nemes: *i. m.* 195. alapján.
71 *Pesti Hírlap* 1928. augusztus 5.
72 Nemes: *i. m.* 198-205.

ANIKÓ KOVÁCS

NOTES ON THE HISTORY OF THE HUNGARIAN REVISIONIST MOVEMENT

This study analyses the partial changes of direction within the Hungarian foreign policy after 1927, and through this the concretization of certain plans intending to revise the new borders since the Peace Treaty of Trianon.

The consolidating policy of Prime Minister István Bethlen resulted favorable conditions for such a movement. This revisionist foreign policy offensive was given an important impact by Lord Rothermere's article published in the Daily Mail entitled: "Hungary's Place in the Sun", suggesting a reannexation of the surrounding regions with mostly Hungarian inhabitants to Hungary.

As a consequence of this article in the Hungarian political public opinion emerged an atmosphere of revisionism, reflected by the activity of the Hungarian Revisionist League founded on July 17, 1927 and the enthusiastic comments in the Hungarian press. The government led by Prime Minister Bethlen at the beginning officially tried to isolate itself from this action.

ROMÁN ILDIKÓ

A magyar-román viszony alakulása 1937-1940 között

1937 elején a Budapestre akkreditált cseh követ, majd áprilisban Belgrádban a kisantant vetette fel: Magyarország hajlandó-e megneemtámadási szerződést kötni, ha Csehszlovákia elismeri jogát a fegyverkezésre.

Abból az alkalomból, hogy Bárdossy László újból átvette a bukaresti magyar követséget, 1937. február 7-én, az athéni Balkán-konferencia előtti napon Mihai Antonescu külügyminiszter fogadta lakásán. Bárdossy kifejtette, hogy Magyarországot a „katonai egyenjogúság” feltétlen és más államok hozzájárulása nélkül illeti meg. Antonescu a békeszerződésekre hivatkozva kilátásba helyezte, hogy ez esetben a kisantant, Romániát beleértve, ellenlépéseket tesz. Bárdossy válaszában két dolgot említett: országát *átmeneti* jelleggel fegyverezték le, és a katonai egyenjogúság elismerését Magyarország maga is ki tudja vívni. Kétségbe vonta azonban, hogy a két nép barátkozásának meglennének a „pszichológiai feltételei”. Antonescu cáfolatában azt állította: a barátkozás a király feltett szándéka, az 1936-os pozsonyi kisantant konferencia szelleméhez igazodva. Bárdossy Kánya Kálmán külügyminisztert úgy tájékoztatta: a román fél az egyenjogúság kérdését kapcsolatba szeretné hozni egy úgynevezett „non-agressziós” szerződéssel.¹

Bárdossy április 5-én Pop kereskedelmi miniszterhez volt meghívva, ahol Franasovici közlekedésügyi miniszter fejtette ki neki a román-magyar közeledés aktualitását, és szintén hangoztatni a király ezen szándékát. Pop tapogatózásának komolyságát azonban megkérdőjelezte három magyarelles törvény. Az egyik az állami elővételi jog kiterjesztése volt Erdélyben, annak megakadályozására, hogy a magyar birtokok és kastélyok magyar kézen maradjanak. A másik a kultúrzóna megerősítése, a harmadik pedig az a rendelkezés, amellyel a 150000 királyföldi magyart kizárták a szász univerzitás és a hét bírák vagyonából, oly módon, hogy ezt a szászok és egy román alapítvány között osztották meg. Három nappal később Antonescu magához kérte Bárdossyt, mivel az olasz kormány az olasz-román egyezmény aláírását ahhoz kötötte, hogy Románia rendezze viszonyát Magyarországgal. Ezt támasztotta alá a római magyar követ április 25-i jelentése, amely felhívta a figyelmet: Belgrád azt szeretné, ha a magyar jugoszláv és a magyar-román megbeszéléseket magyar-csehszlovák tárgyalásokkal egészítenék ki. Hasonló hír érkezett Varsóból, ahol Antonescut ott-tartózkodása alkalmával figyelmeztették: járuljon hozzá a magyar-román viszony rendezéséhez. Lengyel részről kinyilvánították, hogy hajlandók közvetíteni Magyarország és Románia között. Antonescu szemrehányást tett, hogy Magyarország a kezdeményezést is, és az engedményeket is Romániától várja el. Bárdossy pedig a román kormány közeledési szándékának komolyságát kérdőjelezte meg, mivel Romániában a cenzúra tudtával és engedélyével sorra jelennek meg a magyarokat életveszélyesen megfenyegető írások.² Bárdossy jelentése emlékeztetett: a bolgár jugoszláv egyezmény és a franciák sürgetik a királyt, a kormány azonban a közelgő választásokra való tekintettel nem akar a közvélemény szemében olyan kedvezőtlen lépést tenni, mint a román-magyar közeledés.

Még két tényező tette óvatossá Romániát. Az egyik: a belgrádi egyezmény, azaz a kisantant határozata a közös fellépésről Magyarországgal szemben. A másik: Bethlen István húsvéti cikkét követően Antonescu közölte Bárdossyval, hogy az írásnak a románság körében keltett negatív visszhangja nem teszi lehetővé, hogy bármilyen engedményt tegyenek - bár elismerte, hogy Angelescu iskolapolitikája, Ghibu egyházellenes akciói a magyarság ellen irányulnak. Bárdossy beszámolójában azt is felvetette, hogy egy megneemtámadási szerződés ellenében a két kormány tárgyalásos úton megoldást kell találjon az erdélyi magyarság helyzetére.

1937. június 5-én Antonescu felhatalmazta Bossy budapesti román követet, hogy közölje a magyar külügyminiszterrel: hozzájárulnak, hogy Magyarország katonai egyen jogúsága helyreálljon, ha ezután Romániának megneemtámadási szerződés megkötésére tesznek ajánlatot. A magyar válasz az volt, hogy csak akkor lehet szó egy, a Kellog-paktum szellemét magán viselő kölcsönös *megneemtámadási nyilatkozatról*, ha azt a román kormány részéről komoly gesztus előzi meg a kisebbségi kérdésben. Ekkor a román kormány nem fogadta el ezt a sorrendet.³

Hóry András varsói követ szintén megerősítette a lengyelek közvetítő szándékát. A román király varsói látogatása alkalmával, június végén magához kérette a követet, és hosszasan elbeszélgetett vele. Hóry szerint a király „elsősorban a *lengyelek előtt akarta* dokumentálni, hogy részükről megvan a készség a Magyarországgal való jobb viszony megteremtésére. Engem, úgy szólva, szóhoz sem engedett jutni; célja tehát nem egy konverzáció folytatása volt, hanem az, hogy quasi egy message-t bízjon rám. Komoly megbeszélésnek ezt annyival kevésbé szánhatta, mert 2-3 lépésnyire tőlünk sorban állottak a magas megszólításra várakozók. Így nem volt módom egy komoly és országa viszonyaival ismerős uralkodó szájába igazán nem illő argumentumra sem válaszolni, amit éveken át román felelős államférfiaktól annyiszor hallottunk, hogy a kisebbségi sérelmek alárendelt funkcionáriusok túlbuzgalmából származnak. Éppen ilyen kevésbé volt alkalmam a teljesértékű szuverenitás elismerésére vonatkozó követelésünket kifejezésre hozni.”⁴

A király egy másik beszélgetés alkalmával is az akófokú hatóságok túlkapásának tudta be a sérelmeket, a közeledés hívének mondotta magát, de a revíziót elvetette; mint ahogy Antonescu is elvetette a kisebbségi kérdés rendezését, amely a német követtel folytatott június 18-i megbeszélésének tárgyát képezte. A bukaresti olasz követ - Bárdossy kérésére - szintén ez ügyben járt közben, akit úgy tájékoztattott, hogy Bukarest mindössze a sorrendet akarja felcserélni. Azaz: előbb kössék meg az említett szerződést, s utána rendezik a kisebbségi kérdést.

Ezt ismételte meg Antonescu a Kánya külügyminiszterrel szeptember 20-án folytatott beszélgetése alkalmával,⁵ és Fabricius német és Arciszenski lengyel követ előtt október folyamán.⁶ Antonescu november 30-án magához kérette Bárdossyt, és arról tájékoztatta, hogy a román-magyar viszony megjavítása érdekében folytatott tárgyalások újrafelvételére csak a választások után kerülhet sor.

Goga zsidóellenes intézkedései

Az 1937-es választások eredményének kihirdetése után épp olyan feszült volt a helyzet az országban, mint azelőtt. Románia számolt a rendkívüli helyzettel, így a nyugati határát megerősítette, Nagyváradot pedig december 29-én éjjel ellepte a katonaság.⁷ Amíg a választások eredménye nem kapott nyilvánosságot, különböző találgatásokra nyílt lehetőség: volt, aki várta a királyi diktatúrát, volt, aki - így az ellenzék soraiban sokan - a tárgyalásoktól remélt kiutat. A királyi döntést a bizonytalanság és félelem újabb hulláma követte. Nem volt oka derűlátásra Magyarországnak, hiszen az 1938. január 15-i belügyminiszteri jelenés szerint a román katonai hatóságok megerősítették a Körösöktől délre és északra cső részeket. Egy olyan 30 erődből álló láncolatot alakítottak ki, amelyek 2-5 méter vastag betonból készültek, egymástól 150 kilométerre elhelyezve, s amelyeket futóárok kötött össze. Ez ellentmondott a román fél által hangoztatott békés szándéknak, illetve jelezte a félelmet egy esetleges magyar támadástól.⁸

Nem volt okuk a derűlátásra Romániában a kisebbségeknek, mindenekelőtt a zsidóságnak. Octavian Goga, Ady barátja, Madách művének fordítója, sajtónyilatkozata harmonikusan illeszkedett II. Károly irányvonalába: „... egész életemben a nemzeti hitvallás vezetett ... hiszek a nemzetben, s az állam feletti uralmára vonatkozó előjogaiban, ... itt nem folyik

egyéb, mint a román fajnak az a törekvése, hogy úr legyen a maga földjén...”. Ez annyiból állt, hogy Goga sürgősen hozzálátott a zsidóság diszkriminálását biztosító rendeletek kiadásához.⁹

Nem sok jót ígért Goga újévi rádió-szózata.¹⁰ Kormányra kerülését úgy értékelte, mint az elnyomó, idegenek elleni tiltakozási hullám s a nemzeti eszme győzelmét. Románia a románoké - hangoztatta sok más kortársához hasonlóan. A vasgárdisták elődjének s maguknak a vasgárdistáknak gondolata, hogy tudniillik „zsidó- és magyarmentes Romániát akarunk!” - szintén nem volt újdonság. A zsidók üldözésének kormányprogrammá válását azonban első ízben regisztrálhatták. Goga rádióbeszédében a következő sürgős elintéznivalókat helyezte kilátásba:¹¹

„1) Felfüggesztettük az Adevărul, Dimineața és Lupta című újságokat. Hasonlóképpen fogok eljárni még más sajtótermékekkel is, éppúgy, mint az olyan obscen nyomtatványokkal, amelyeket a tradicionális román szellem nem fogad be.

2) Visszavontam több mint 120 zsidó Újságíró vasúti szabadjegyet.

3) Mérlegelés alá vétettem a zsidók szeszkiárúsítási jogának azonnali elvételét a falvakban, hogy ezt a jogot hadirokkantoknak adja.

4) Tanulmányozás alá vétettem azon zsidó elemek háború után szerzett állampolgársági jogainak revízióját, akik százezerrel lepték el Romániát, s itt maradtak, hogy korrupcióval és csalással maguknak vagyont gyűjtsenek. E bevándorlók eltávolítására részletes intézkedésekre van szükség.

5) Tanulmányozás tárgyává tétetett kormánybiztosok sürgős kinevezése az idegen vállalatokhoz, hogy ott ellenőrizzék a román munka védelméről szóló törvény végrehajtását.

6) Tanulmány alatt van mindazoknak a társaságoknak a romanizálása, amelyek belföldi tőkével dolgoznak és az államtól beneficiumokban részesülnek, s mégis román személyzet helyett csak idegeneket alkalmaznak.”

Az italmérési engedély visszavonása a kormány részéről főleg pénzszerzési akció volt, de már 1937 decemberében kellően megijesztette a Romániában élő zsidókat. A magyar Belügyminisztérium illetékese szerint várható, hogy akik magyar útlevéllel rendelkeznek, azokat pénzzel zsarolják majd meg, illetve mivel Csehszlovákia és Románia között nincs vízumkényszer, a romániai zsidók Csehszlovákiába menekülnek majd. Mivel ott jelentősen megnőtt a németországi zsidók száma, várható a vízumkényszer bevezetése.

A zsidó tőke Romániából menekül Csehszlovákia, Magyarország és Ausztria felé - jelentették a magyar hatóságok.¹² A magyar határra érkezők vagy útiokmányt váltottak ki, vagy hosszú lejáratú útlevéllel érkeztek, s a legtöbben Magyarországon maradtak. Goga - aki úgy tartotta, hogy a török és a német ártalmatlan, a magyar, bolgár veszedelmes, de tőlük veszedelmesebb a zsidó - kifogyhatatlan volt az ötletekben, így elrendelte, hogy a zsidóknál csak 40 év feletti keresztény nő szolgálhat, és kilátásba helyezte, hogy a választások kiírása alkalmával a zsidóknak 20 nap alatt igazolniuk kell állampolgárságukat.

A zsidóellenes intézkedéseket az angol-francia tiltakozás miatt három hét után felfüggesztették. Az angol követ, Sir Reginald Moare a román külügyminisztert az Arad környéki vadászaton kormánya utasítása szerint „a legbarátságosabb formában” figyelmeztette a kisebbségi szerződés betartására. Goga azt állította, hogy a kormány politikája csak azok ellen a zsidók ellen irányul, akikre nem terjed ki a kisebbségi szerződés: Tehát: 1. 1916 júniusa után a Bruszilov-offenzíva következtében számos galíciai zsidó telepedett le Erdélyben; 2. ugyanott keresett menedéket a magyarországi kommunista rezsim összeomlása után számos zsidó; 3. az 1920. évi lengyel-szovjet háború idején sokan Romániába menekültek; 4. Németországból a nemzeti szocialista párt hatalomra jutása után korszakú zsidó menekült ide. Goga azonban nem tudott mit válaszolni az angol követnek ama a kérdésére, hogy a 120 újságíró, akiktől a szabadjegyet, valamint akiktől az italmérési, sőt dohányárúsítási engedélyt vonták vissza, az említett kategóriákba tartoznak-e. A román

külgügyminiszter mind az angol, mind a francia követet úgy tájékoztatta, hogy a kormány politikája nem terjed ki a regáti zsidókra.

Február elején Genfben, a Népszövetségben is szóba került a romániai antiszemitizmus, ahol a románok azzal indokolták a zsidóellenes intézkedéseket, hogy ezek nélkül az ugyancsak nagymértékben és elsősorban antiszemita Vasgárda esélyei nőnének meg.¹³ Hóry Varsóból küldött jelentésében arról tájékoztatott Beck külügyminiszterre hivatkozva, hogy elsősorban a franciák jártak közbe a romániai zsidók érdekében. A francia követ nem elégedett meg a szóbeli figyelmeztetéssel, hanem írásos feljegyzést is hagyott Gogánál, és aláírta: ha Románia nem változtat zsidóellenes politikáján, akkor *kockáztatja a külföldi kölcsönt*. Mivel a román kormány nem válaszolta meg sem az első, sem a második petíciót, amelyet a Congres Juif Mondial felterjesztett Genfben, azt az 1938. május 8-14. közötti tanácsi ülésén napirendre tűzték.¹⁴ Hogy elérjék a petíciók visszavonását, a román delegáció egyrészt azt terjesztette, hogy külügyminiszterük, Comnen zsebében van a kisebbségi szerződést felmondó levél, másrészt pedig azt ígérte: visszavonják az összes, zsidókat diszkrimináló intézkedést, és itt is azzal érvelt: bármiféle zsidó akció a vasgárdisták malmára hajtja a vizet. A Congres Juif Mondial képviselői nem voltak hajlandók visszavonni a petíciót, de „várakozó álláspontra” helyezkedtek. Az év végén jól értesült bukaresti diplomaták tudni vélték, hogy Románia valamiféle tervet készít a közép-európai zsidókérdés megoldására. A kitelepítésüket fontolgatták, s ebben remélték Lengyelország és Magyarország támogatását is.

Goga nem tehetette meg, hogy az ország összes kisebbségét elriassza, ezért 1938. január eleji találkozásukkor úgy nyilatkozott Bárdossynak, hogy a zsidókkal kapcsolatos intézkedései a romániai magyar zsidókat is érinteni fogják, ő azonban következetesen szem előtt tartja a két ország viszonyának javítását, ezen túl kapcsolatba lép a hazai magyarság vezetőivel. Többször kiemelte azonban, hogy az erdélyi magyarokat érintő minden kérdést román *belügynek* tekint.¹⁵ Ugyanezekben a napokban jutott a magyar külügyminisztérium tudomására, hogy a kisantant országai közösen úgy határoztak: a kisebbségi kérdésben engedékenyebbek lesznek Magyarországgal szemben.¹⁶

A magyar-román viszony a királyi diktatúra idején. Az új alkotmány és a kisebbségi státútum

A Vasgárda reményei, hogy egy újabb választással eredménye megduplázódik, félelemmel töltötte el a román politikai pártokat. Átaluk támogatva a király a *személyes, királyi* diktatúra bevezetésében látta - látták - a helyzet megoldásának kulcsát, annál is inkább, mivel Goga nem bizonyult alkalmasnak a kormány vezetésére.

A Miron Cristea egyházi főember vezetése alatt megalakult „nemzeti koncentrációs” kormányban Maniu és Goga kivételével valamennyi politikus, aki 1918 óta Románia miniszterelnöke volt, benne volt: Averescu, Iorga, Angelescu, Vaitoianu, Vaida-Voevod, Mironescu, Tatarescu. Ismét bevezették a rendkívüli állapotot, a hatalmat új prefektusok vették át. A február 27-én kihirdetett új alkotmány a király hatalmának megnövekedését tükrözte.¹⁷ A kormányt is ő nevezte ki, és ez neki tartozott felelősséggel; két törvényhozó gyűlés között a király rendeletekkel kormányozott, politikai és katonai egyezmények kötését sem volt köteles a parlament elé vinni, a szavazati joghoz kötött korhatár 21 évről 30-ra, a képviselői mandátum ideje négyről hatra, a szenátusban négyről kilenc évre emelkedett. Az alkotmány csak látszatra biztosította az egyéni szabadságjogokat. A bírói hatalom gyakorlásával kapcsolatban a semmítőszék teljes ülésének adott hatalmat arra, hogy a törvények alkotmányosságát felülbírálja. Kimondta, hogy az alkotmánytörvény csak a király kezdeményezésére változtatható meg.

Az alkotmány több szakasza érintette a nemzeti kisebbségeket. Az ortodox román egyházat uralkodó egyháznak nevezte, a görög katolikusoknak pedig elsőbbséget biztosított a többi

egyházakkal szemben. A szenátusnak jog szerinti tagja a patriarcha, az ország érsekei, valamint az összes ortodox román és görög katolikus megyéspüspök. A többi felekezetek püspökei közül csak minden felekezetből egy-egy abban az esetben, ha 200000-nél több hívőt képviselnek. Így egyedül csak a református püspök bírt jog szerinti szenátusi tagsággal, az unitárius nem. A több mint 500000 magyar katolikus hívőt képviselő három katolikus püspök közül egy sem jog szerinti szenátor, mivel a katolikus egyházat egyedül a bukaresti érsek képviselte. A köztisztségek betöltésénél tekintettel kell lenni a román nemzet többségi jellegére.

Az alkotmány nem vonta vissza a nemzeti munkavédelmi törvényt, és egyetlen, a kisebbségeket sértő törvényt vagy rendeletet nem módosított. Tovább folytak az erőszakos áttérítések a római katolikus hitről a görög katolikusra. Bár a román kisebbségi szerződés 8. cikke kimondta a törvény előtti egyenlőséget, a polgári és politikai jogok egyenlőségét és azt, hogy „minden román állampolgár bármely nyelvet szabadon használhat a magán és kereskedelmi forgalomban, vallási és bármilyen módon történő közzététel terén, valamint a nyilvános gyűléseken”, az alkotmány mind a gyülekezési szabadságjogot, mind a nyelvhasználatot korlátozta. Például magyar egyesületek meghívói, családi közlések, gyászjelentések, eljegyzések stb. sem voltak szövegezhetők magyar nyelven. A legártatlanabb szövegű magyar nóta éneklése is el volt tiltva.

Diplomáciai vonatkozásban 1938. március és szeptember között megélnékölt Románia tevékenysége. *Cesianu* párizsi követ a francia külügyminisztériumban március 1-jén tett látogatásakor arra figyelmeztetett, hogy az egész térség elvész, ha a nyugati országok nem védik meg Csehszlovákiát. Május 6-án *Cesianu* tájékoztatta Jugoszlávia és Törökország franciaországi képviselőit: Anglia és Franciaország azt tanácsolta, hogy a Szudéta-kérdésben engedményeket kell tenni Németországnak. Május 22-én Bukarestben *Petrescu-Comnen* román külügyminiszter magához kérte *Fabricius* német nagykövetet és közölte vele: általános európai háborúhoz vezet, ha Németország és Csehszlovákia között fegyveres konfliktus tör ki. Ebben az esetben *Románia nem fogja közömbösen nézni Csehszlovákia sorsát*. Kérte *Fabricius*at: járjon közbe kormányánál a katasztrófa elkerülése érdekében. Romániának abban is jelentős szerepe volt, hogy július 31-én Szalonikiban megegyezés született a balkáni paktum országai és Bulgária között.

Az ország határainak megerősítésére katonai téren is történtek lépések. A királyi palotában már az Anschluss másnapján, március 13-án tartott tanácskozáson többen bizonyosak voltak abban, hogy a német hódítás nem áll meg Ausztriánál, s utána Csehszlovákia és Románia következik, amely különösen a kőolaj miatt vonzotta Németországot. Ezért április 19-én megkezdték az *ország nyugati határainak katonai megerősítését*.

A magyar-román viszony alakulása

Az 1938-as esztendőben Románia engedni látszott korábbi álláspontjából, miszerint a meg nem támadási szerződés ellenében hajlandó intézkedéseket foganatosítani a romániai magyarság érdekében. A varsói követ jelentése szerint - bár Franciaország inkább a cseh-magyar helyzet javítására törekedne - a román-magyar viszony is állandóan napirenden szerepelt. *Micescu* román külügyminiszternek január végi népszövetségi ülésen magyar vonatkozású megjegyzései is voltak. Mindenekelőtt arra kérte a magyar képviselőt, hogy a zsidó petíciók ügyét ne azonosítsák a magyar kisebbség ügyével, erről felelős magyar politikusok tegyenek nyilatkozatot, ami javítaná a román-magyar viszonyt. Ezen túl a kisebbségi problémák orvoslását is megígérte.¹⁸

Tulajdonképpen arról volt szó, hogy körülbelül azonos időben tárgyalta a hármas-bizottság a zsidó és a romániai magyar petíciók ügyét. Románia ígéretet tett a Goga-féle zsidóellenes intézkedések megszüntetésére, és *Micescu* nem mutatott többé érdeklődést a Népszövetség

magyar képviselője, illetve a magyar panaszok iránt. (A következő erdélyi vonatkozású petíciókról volt szó: dr. Szele Béla petíciója a brassói magyar kaszinó és polgári kör ingatlanának elkobzása tárgyában; az OMP beadványa a névelemzessel, valamint a dévai magyar földművesek földjeinek elfoglalásával, a földrajzi nevek román írásával, az egyházközségek tulajdonát képező iskolaépületek elvételeivel, a felekezeti iskolák államsegélyével és a kolozsvári konzervatóriummal kapcsolatban.)

Az Anschluss előestéjén Tatarescu, illetve Micescu utódja, Comnen Ankarában a Balkán-antant konferencián jelezte Terfik Rustu Aras külügyminiszternek, hogy Románia kisebbségi törvény elkészítését tervezi.¹⁹ Ankarai hír volt az is, hogy a török külügyminiszter - attól való félelmében, hogy a közép-európai német expanzió Romániára kiterjedve a Duna-völgyében német-ország konfliktushoz vezet - Tatarescu nyomást akart gyakorolni a magyar-román megegyezés érdekében.²⁰

Hasonló szándékról tett tanúbizonyságot Arciszjevski bukaresti lengyel követ, aki közölte Bárdossyval: kormánya felhatalmazta arra, hogy a magyar-román viszony rendezése érdekében „a legmesszebbmenő módon exponálja magát”.²¹ Szerinte a német fenyegetettséggel szemben a két országnak sokkal szorosabban kellene együttműködni, illetve az együttműködést egy perszonálunióval kellene megpecsételni úgy, hogy a két ország II. Károly román király jogára alul egyesüljön.

Petrescu-Comnen Genfben az olasz főkonzul közvetítését kérte, hogy Olaszország mérsékelje Magyarország követeléseit, adja fel igényét, hogy a kisebbségi kérdésben ellenőrzést gyakoroljon, ugyanis „úgy a királynak, mind a kormánynak kifejezett vágya”, hogy megegyezzenek. Egyben bepanaszolta a bukaresti olasz követet túlzott magyarbarátsága miatt.²²

Hóry Varsóból jelentette június elején, hogy a budapesti román követ azt a utasítást kapta Bukarestből, hogy mozdítsa elő a sürgős megegyezést Magyarországgal. Hórynak tudomása volt arról, hogy a román politikusok között kétféle koncepció létezik. Titulescu a magyar kisebbséggel és Magyarországgal az addig folytatott politika fenntartását kívánja Comnennel együtt. A másik irányzat felismerte, hogy a magyar-román közeledés román érdek is, a kisantantot pedig működőképtelennek tartják, mint például Argetoianu is.²³

1938. március 12-én - az Anschlusra való tekintettel - Tatarescu magához kérte Bárdossyt és közölte, hogy a kisantant folytatni akarja az elmúlt évben megkezdett tárgyalásokat Magyarországgal.²⁴

Sinaian, 1938. május 4-én ültek ismét tárgyalóasztalhoz Magyarország és a kisantant képviselői. Ezen a napon kisebbségi státútum kiadására került sor Romániában. A király szándéka a kisebbségi kérdés kikapcsolása, „nyugvópontra juttatása” volt. Nem meglepő tehát, hogy éppen a királyi diktatúra adta ki a kisebbségi jogokat szabályozó gyűjteményt 1938 májusában, amelyet Románia első nemzetiségi törvényeként is említettek, bár az nem került be az új, 1938-as alkotmányba - mint ahogy a gyulafehérvári határozatok és a kisebbségi szerződés sem -, csak a hatóságoknak szolgált útmutatóul.

A státútum a miniszterelnökség alá helyezte és *főkormánybiztosi* jelleggel ruházta fel a kultuszminisztérium kisebbségi ügyosztályát. Ennek működését az 1938 augusztusában kiadott végrehajtási utasítás írta elő. Tevékenysége minden, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos területre kiterjedt, de *csak* adatgyűjtő, ellenőrző hatásköre volt, a miniszterelnöknek tehetett javaslatot, és ez továbbította a szakminisztériumok felé.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv a következő 28 pontot tartalmazta: 1) A román állampolgárok nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül jogosultak arra, hogy iskolákat, intézményeket, közművelődési és felekezeti egyesületeket létesítsenek. 2) Az állam könnyítéseket foganatosít költségvetéséből ezen iskolák fenntartóinak. 3) A 14 százalékos községi adóból megfelelő hányad nyújtandó a kisebbségi magániskoláknak. 4) Elintézendők a nyilvánossági jogra vonatkozó kérések. 5) A gyermek neveléséért törvényesen felelős

személyek egyedül jogosultak arra, hogy meghatározzák a gyermek nemzeti hovatartozását, és hogy milyen iskolába írassák. 6) A kisebbségi vasárnapi iskoláknak és ifjúsági egyesületeknek joguk van a törvény rendelkezéseinek megfelelően és az illetékes hatóságok által elfogadott alapszabályok alapján működni. 7) A kisebbségi középiskolai vallástanárok kinevezhetők és véglegesíthetők, de képesítési vizsgát kell tenniük a teológiai diplomájuk alapján. 8) Az érettségi vizsgákra olyan tanárok nevezendők ki, akik ismerik a tanulók anyanyelvét, és akik anyanyelvükön vizsgáznak. 9) A közigazgatási hatóságok kötelesek tiszteletben tartani a történelmi kisebbségek vallásfelekezeti képviselőinek jogait. 10) A közigazgatási szerveknek nincs joguk istentiszteleti ügyekbe beleavatkozni. 11) A lelkészek javadalmazása, ami az államsegélyt illeti, a kultusztörvény értelmében ugyanazon arányban történik. 12) Egy román állampolgár faji eredete, nyelvi vagy vallási hovatartozása nem képezhet akadályt, hogy az államnál, megyénél vagy községnél tisztséget foglalhasson el. 13) A községi tanácsok bármely kisebbségi tagja saját anyanyelvén fejtheti ki véleményét a tanácsüléseken, de ezek jegyzőkönyveit román nyelven kell vezetni. 14) Azok a kisebbségi polgárok, akik még nem tudják az állam nyelvét, saját anyanyelvükön is betérjeshetik kérelmeiket az előjáróságoknál, hiteles román nyelvű fordítás kíséretében. 15) A hivatalos levelezés az állam nyelvén történik. 16) A kisebbségi községek tisztviselőinek kötelességük ismerni az illető kisebbség nyelvét. 17) A többségükben kisebbségek lakta községekben a bíró vagy albíró közülük nevezendő ki. 18) A napilapok, folyóiratok, közlemények címlapján megjelenésük helye kisebbségi nyelven is jelezhető. 19) A családnevek eredeti alakjukban írandók. 20) Azok az állami vagy községi szolgálatban levő tisztviselők, akik román iskolák által kibocsátott oklevéllel rendelkeznek, felmentetnek a további román nyelvvizsga alól. 21) Azoknak a kisebbségi tisztviselőknek, akik állami iskoláknál működnek mint a középiskolai vagy elemi tantestület tagjai, joguk van az 50 százalékos vasúti kedvezményhez. 22) A bíróságoknál a kisebbségi polgárok saját anyanyelvükön védhetik érdekeiket, ha nem képviseli őket ügyvéd. 23) A történelmi kisebbségekhez tartozó polgárok képviseltethetik magukat az illető tartományokban: a) a kereskedelmi és iparkamarában, b) a gazdasági kamarákban és c) a munkakamarákban. 24) A kisebbségi bankok és szövetkezetek a hasonló román vállalatokkal azonos feltételek mellett fejlődhetnek. 25) A kereskedelmi cégtáblákat román nyelven kell kitenni. A kisebbségek saját nyelvükön is megjelentethetik őket. 26) Romániában csak a román nemzeti zászlók függeszthetők ki. A kormány azonban felhatalmazást adhat bizonyos egyesületeknek, hogy egyes helyeken saját lobogóikat vagy megkülönböztető jelvényeiket használják. 27) Az Erdélyi Múzeumegyesület, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a marosvásárhelyi Teleki könyvtár helyzete méltányosan rendezendő. 28) Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület működése biztosíttatik.²⁵

A rendelkezés alapvető hiányossága az volt, hogy *minisztertanácsi határozat formájában* akarta rendezni a kisebbségi kérdést, tehát nem törvénnyel, alkotmányos módon. Továbbá az egyes pontokkal kapcsolatban a következő kifogások merültek fel.²⁶

1. pont. A kisebbségi iskolákat magániskoláknak minősíti, ezért nekik a nyilvános iskolaalapítási jogot is biztosítani kell. A 2-3. pont csak általánosságokat mond az iskolai segélyekkel kapcsolatban. Az anyanyelvű oktatás elmulasztásának esetében az állam épp úgy nem akar szankcionálni, mint a 5. pontban jelzett joggal kapcsolatban, hogy tudniillik a gyerek etnikai hovatartozásának megállapításáról ki dönthet. A 7. pont fenntartja a sérelmezett képesítési vizsgákat. A 8. pont szerint a vizsgákat a tanulóknak *saját tanáraik* előtt kell letenniük, az állam részéről csak vizsgabiztos küldendő ki. A 9. pont nem biztosítja az egyházak autonómiáját, különösen azért, mert az 1938. május 13-i számú rendelet szerint az egyházi alpból származó összeget be kell szolgáltatni az állampénztárba. A 12. pont nem biztosítja az arányszámuknak megfelelő részvételüket a tisztségek betöltésénél. 13. pont. Ahol a lakosság 10 százaléka a nemzeti kisebbséghez tartozik, ott a jegyzőkönyvvezetésben

biztosították az anyanyelvhasználatuk. A 14. pont ellenére a hatóságok ezúton sem mindenhol fogadtak el magyar nyelvű beadványokat. A 16. pont kiegészítendő azzal, hogy a kisebbségi községek tisztviselőit a kisebbségek közül kell választani, mint ahogyan a bírót és a helyettesét is választani kell, és nem felülről kinevezni. E két szabály a városokban is alkalmazandó. 19. pont. A családi nevek visszaállítandók eredeti formájukba. 20. pont. A nyelvvizsga alól mentesüljenek a magántisztviselők és a szabadpályán működők. 23. pont. Az arányszámuknak megfelelő képviselő biztosítása nélkülözhetetlen. 24. pont. El kell törölni azt a korábbi rendelkezést, hogy az igazgatósági tagok fele román kell legyen. 25. pont. A cégtáblákon kívül más feliratok esetében is használható legyen a magyar nyelv. 27. pont. Az említett magyar autonóm intézmények helyzetének rendezésével kapcsolatban konkrétumok szükségeltetnek.

A „statútumból” kimaradt: az állampolgári jegyzékben fel nem vettek állampolgári ügyének a rendezése; a közigazgatási törvény értelmében a székely megyéknek a román többségű tartományokba való beosztásának megváltoztatása; a szász egyetemi vagyomból a régi törvényeknek megfelelően a magyar kisebbségek részesítése; az egyesületi és gyülekezeti szabadságnak biztosítása; a nyugdíjaknak a régi királyságbeli nyugdíjakkal való egyenlősítése; a kultúrzóna eltörlése; az elvett katolikus iskoláknak és más egyéb jelentékeny katolikus vagyonoknak Visszaadása; a konkordátumok rendezése; a szerzetesek jogi személyiségének elismerése; a székely közbirtokosságok ügyeinek rendezése és jogi személyiségének biztosítása; a lapbetiltások, a közgyűlési, színészi és műkedvelői előadások tilalmának megszüntetése; a mezőgazdasági ingatlanok forgalmának a kisebbséggel szemben való korlátozásainak megszüntetése; a csombordi és kézdivásárhelyi gazdasági iskolák bezűntetésének visszavonása; a ditrói római katolikus és a firtosmartonosi unitáriusi iskola épületeinek visszaadása és szabad működésüknek biztosítása; a székely tanügyi és iskolai autonómiák létesítése.

Az új főkormánybiztosság megszervezéséről és a statútum megjelenéséről a magyar lapokon kívül alig adtak hírt. Rényey követségi tanácsos tudni vélte: a cenzúra tiltotta meg, hogy a kérdéssel a lapok foglalkozzanak. A statútum agyonhallgatása az erdélyi magyar politikai körökben megerősítette azt, hogy „kifelé szánt gesztus” volt. Rényeynek mint ideiglenes ügyvivőnek szeptember első hetében alkalma volt Farquhar ideiglenes angol ügyvivővel és gróf Raczinski lengyel nagykövettel a statútumról beszélgetnie.²⁷ Mindketten arról próbálták meggyőzni, hogy a román hatóságok a statútumot végre fogják hajtani, arra garancia a király akarata, valamint az új közigazgatási rendszer, hogy tudniillik a beiktatott tartományi helytartók a méltányos kisebbségi politika folytatására kaptak utasítást. Raczinski, a kolozsvári lengyel konzulra hivatkozott, aki szerint a statútum óta enyhülés állt be a kisebbségek életében. Farquhar érdeklődésére, hogy miképpen alakul majd a csehszlovákiai magyarság sorsa, Rényey a következőket választotta:²⁸ „Kétségen felül áll, hogy a csehországi magyar kisebbség a szudeta-németek helyzetének rendezéséhez fog igazodni és mindenben igényt fog tartani a clause de la nationalite la plus favorisée elv érvényesítésére.”

Az angol ügyvivő felvetette azt a kérdést, vajon ezt az elvet nem fogjuk-e más országokra és így Romániára is alkalmazni kívánni. Azt válaszoltam, hogy ilyen tervekről nincs tudomásom, azonban olyan időket élünk, amelyekben a gyakorlati élet követelményei a szükségessé váló revíziókat, mintegy automatikusan a maguk természetes erejükből kifolyólag hajtják végre.”

Ha a kisebbségi statútum, nem is, a bledi magyar-kisantant megbeszélések élénken foglalkoztatták a román sajtót. Rényey tudni vélte, hogy augusztus 27-én Maniu a következőket jelentette ki külföldi újságírók előtt.²⁹ „Magyarország lehengette a kisentente külpolitikáját, és a bledi kisentente konferencián teljes győzelmet aratott. A kisentente megadta Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, amellyel szemben azonban semmit sem kapott. A megnemtámadás nem ellenértéke ennek a koncesszióknak, mert hisz több

nemzetközi egyezményben Magyarország már kötelezte magát, hogy nem indít fegyveres akciót szomszédai ellen. A kisentente Magyarországgal szemben elvesztette a játszmát, és elismerte a békeszerződések revízióját”.

A müncheni egyezmény erősen sokkolta a román közéletet. Ezzel magyarázható - lásd Hóry 1938. október 17-i jelentését,³⁰ hogy „egyes román tényezők részéről felmerült a magyar-román határkiigazítás gondolata. A román elgondolás szerint Nagyvárad és Arad magyarlakta környékén lehetne erről szó. A budapesti román követ lengyel kollégája előtt hasonló jelentett ki.

Juliu Maniu beszédét a NPP fiatalságához egyetlen román lap sem merte lehozni. Míg a királyi diktatúra bevezetése idején, Cristea patriarchához intézett levelében - a diktatúra elítélése mellett - Erdély sajátos fejlődésére, regionalizmusára tette a hangsúlyt, beszéde-hiszen korábban a fő ellenségről: a királyról (és liberálisokról). volt szó -, semmiféle autonómiáról, határkiigazításról nem akart tudni.³¹ Úgy ítélte meg, hogy a független és önálló Erdély ütközőállam lenne a két ország között; és „a Dunamedencét megfosztaná attól a fix bázistól, amelyet a 20 milliós Románia jelent.” Abszurdnak nevezte azt a javaslatot, mely szerint a Székelyföldet korridor kösse össze Magyarországgal, mert az „kompakt román tömegeket szakítana le a nemzet testéből”. A leghatározottabban elutasította azt is, hogy egy határsávot, amely Szatmárnémetit, Nagyváradot, Aradot és Temesvárt foglalná magába, átengedjenek Magyarországnak, mert ez - szerinte - „olyan gazdasági és kulturális sávot fosztaná meg Romániát, amelynek jellege tiszta román, s csak az erőszakos elmagyarosítás folytán változtatott némi mértékben jelleget...”

A csehszlovák-magyar tárgyalások Komáromban 1938. október 9-13. között, a magyarlakta területeknek felajánlott autonómia, a területi revízió közelsége, ennek hatása a magyar-román viszonyra és Erdély kérdésére mindkét felet élénken foglalkoztatta. Barcza jelentette Londonból, hogy a román követ reményét fejezte ki: a magyar-csehszlovák területi kérdés megoldása elhúzódik, ameddig a nagyhatalmak arról egymás között megegyeznek. Ezután hozzátette: míg a csehszlovákiai magyarlakta területek visszacsatolása Magyarországhoz nem lesz nehéz, addig „a máshol élő magyar kisebbségek kérdése földrajzilag csakis azok áttelepítése által volna megoldható.”³² Ekkor mind az olasz, mind a lengyel diplomácia a magyar-román viszony rendezését sugallta oly módon, hogy mindkét fél részéről először hivatalt nem viselő személyek üljenek le a tárgyalóasztalhoz. Lengyel diplomaták Bethlen István, illetve Argetoianu vagy Tatarescu nevét említették.³³

A Magyar Népközösség és a magyar-román viszony alakulása a második bécsi döntésig

Nem sokkal a kisebbségi státútum megjelenése után Romániában olyan közigazgatási törvényt adtak ki, amely az országot tíz tartományra osztotta fel. Megalkotóit az a cél vezette, hogy a megyékben biztosítsák a románok túlsúlyát. Például így került Háromszék és Brassó a Bukarest központú Bucegihez, vagy Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Fogaras, Nagy- és Kisküküllő, Szeben megye mellett Csík és Udvarhely megye a Gyulafehérvár központú Maros tartományhoz.

1938. december 16-án jelent meg az a rendelet, mely kimondotta a Nemzeti Újjászületés Frontjának mint *egyetlen politikai* szervezetnek a megalakítását. A végrehajtási utasítás 6. pontja szerint a Frontba belépett kisebbségek megalakíthatják alosztályukat, ahol „érvényesíthetik mindazokat a jogukat, amelyeket az életben lévő törvények biztosítanak számukra.” A törvény részint hivatva volt kiszorgálni a király elképzelését, részint még mindig az első bécsi döntés sokkját viselte magán.

A magyarságot a belépésre három tény ösztönözte: a romániai németek rövid időn belül beléptek a Frontba; az állami alkalmazottak, tisztviselők, egyházi emberek, kisiparosok, akik

valamiképp ki voltak szolgáltatva az államnak, kényszerítve voltak erre a lépésre; végül a Magyar Közösség hivatva volt a Magyar Szövetség, illetve az Országos Magyar Párt (OMP) helyébe lépni. 1939. február 11-én a Magyar Népközösség megtartotta alakuló ülését Kolozsváron. Bánffy Miklós kifejtette: a cél „Kulturális, gazdasági és szociális téren a Romániában élő magyarok egységes képviselője, érdekeinek megóvása és előmozdítása.” Az alulról jövő megszervezés révén a magyarság népi tömegei is helyet kaptak benne. Vezetői között pedig az erdélyi magyarság minden képviselője ott volt, az OMP-től a vásárhelyi találkozó szervezőiig. A kortársak is, majd az azt követő nemzedékek közül sokan vitatták, érdemes volt-e a magyarságnak belépnie a szervezetbe. Akik mellette szóltak, legfőbb érvük az volt, hogy: 1) az ellenzéki és a kisebbségi pártok tevékenységét a királyi diktatúra erősen korlátozta; 2) soha nem látott mértékben szervezték meg a magyarságot, s valóságos *nemzeti katasztert* sikerült így felállítani. A megszervezés mintája a székelyek „tizes”, illetve a szászok „szomszédsági” szervezete volt: 5-12 család alkotott egy szomszédságot, élén a tizedessel; 10-20 szomszédság vagy tized képezett egy főtizedet; a főtizedek pedig egy kerületet. Kolozsváron például a szomszédsági szervezetek taglétszáma elérte a 140000-et.

A magyarság tizenöt képviselője-akik kénytelenek voltak felölteni a kék uniformist - helyet kapott a Front legfelsőbb vezetésében, a Direktóriumban és a Tanácsban.³⁴

Épp hogy hozzáfogtak a Magyar Népközösség (MNK) alapszabályzata kidolgozásához, amikor Tiso bejelentette az önálló Szlovák Köztársaság megalakulását. Másnap, 1939. március 15-én a német hadsereg bevonult Cseh- és Morvaországba, a magyar honvédség pedig megkezdte Kárpátalja megszállását. Romániában az öt magyarhadtestnek a magyar-román határon való felvonultatása okozott pánikhangulatot, amelyet katonai intézkedések, mozgósítási parancsok kiadása, tömeges behívások követtek. A Nagyváradon történekről részletes beszámoló készült.³⁵ Itt március 17-én kezdődtek el a katonai behívások, illetve a határszéli erődítményeknél alkalmazott regáti polgári munkások hazaszállítása családostól. Az erődítmények és csendőrorsök létszámát megnövelték, a magyaroknál pedig megkezdődtek a razziák és házkutatások. 21-én éjjel a helyőrség az összes kaszárnyát kiürítette, és a parancsnokság irattárát is elszállították. A határszéli falvakból élelmiszert, gépkocsikat, lovakat rekviráltak. Az erdélyi hadtesteken kívül nagyarányú behívások történtek a regáti és a besszarábiai hadtestekhez is. A mozgósított hadsereget Szatmár-Máramarossziget, illetve Szatmár-Nagyvárad vonalra koncentrálták. A beszámoló szerint a „pánikszerű menekülés” 1939. március 17-22. között zajlott.

Calinescu miniszterelnök tagadta, hogy általános mozgósításról volt szó, csak néhány korosztály behívását említette. A katonakönyvekbe háromféle cédula volt beragasztva, a három mozgósítási fokozat szerint - jelentette a kolozsvári konzul.³⁶ A fehér azt jelentette, hogy a további intézkedést otthon kell bevárni, a vörös-cédulásoknak azonnal jelentkezniük kellett a csapattesteiknél, a sárga cédulával rendelkezőkre mozgósítás esetén a legelső között került sor.

A Kolozsvár környéki behívásokra akkor került sor, amikor a német követelésnek eleget téve, Románia aláírta a német-román gazdasági egyezményt. Itt a behívások az egykori osztrák-magyar hadseregben tiszti rangot elért magyarokat is érintették. ANUF főtanácsának ülésén-melyen az MNK vezető is jelen volt - Calinescu azt állította, hogy a csapatoknál a behívottak négyszerese jelentkezett, jelezve, készek megvédeni az ország határait.

A román (és magyar) mozgósításnak nagy nemzetközi visszhangja volt. Varsóban Kobylanski politikai osztályfőnök Hóry követ előtt azzal mentegette a románokat, hogy „egy német ösztönzésre történő agressziótól tartottak és tartanak ma is, mert úgy vélik, hogy ha Németország ezt további politikai tervei céljából szükségesnek tartja, úgy módjában lesz akarátát Magyarországra rákényszeríteni.”³⁷

Márciusban Anglia bejelentette: garantálja Románia határait. Általános magyar vélemény volt az, amit Londonban Utassy katonai attasé a War Office közép-európai referensével,

Banfield alezredessel folytatott beszélgetésében megjegyezték 1939. június 3-án, az ugyanis, hogy a románok az angol garancia megadása óta még jobban elzárkóztak mind a Magyarország felé való közeledéstől, mind az erdélyi magyar kisebbségi panaszok orvoslásától.³⁸ Utassy arra utalt, hogy a Kárpátaljára történt bevonulás után a magyar kormány kisebbségi szerződés megkötésére tett javaslatot, amit Románia visszautasított. Az MNK részéről április 19-én Bánffy Miklós és Szász Pál emlékiratot adott át II. Károlynak, amelyben az újabb magyar sérelmeket foglalták össze. Az egyik új sérelem az volt, hogy a mozgósítás idején magyarok lakásait, rádióját, intézményeit foglalta le a román katonaság.

Barcza londoni követ lord Hailsham hadügyminiszter részéről megerősítést nyert azon véleményében, hogy Románia az angol garancia óta még inkább mellőzi a kisebbségi kérdés rendezését. Bárdossy bukaresti magyar követ az év folyamán több érdekes beszélgetést folytatott a román külügyminiszterrel, Gafencuval a kisebbségi kérdéssel és a két ország viszonyáról. Gafencu *nem tagadta*, hogy az MNK emlékirata valós sérelmeket tartalmazott. (A magyarság a neki tett ígéretben bízva csatlakozott a Fronthoz.) Azt állította, hogy sem neki, sem a román kormánynak még nem volt ideje foglalkozni a kisebbségi szerződésre vonatkozó magyar javaslattal, s hogy az erdélyi magyarság vezetőivel, az MNK tagjaival meg tudják magukat értetni, a magyar kormánnyal annál kevésbé. Arra hivatkozott, hogy Budapest Belgrádot előnybe részesíti Bukaresttel szemben. Ennek ellenére Jugoszlávia hallani sem akart semmiféle kisebbségi szerződésről és a bledi egyezmény megújítását javasolta.

A legközelebbi érdemi beszélgetésre Bárdossy és Gafencu között június 26-án került sor. Gafencu szemrehányást tett, hogy gróf Csáky István magyar külügyminiszter csak azért javasolta a kisebbségi szerződést, hogy annak román elutasítása után azt mondhasse Londonban és Párizsban: a román fél nem hajlandó a jóviszony megteremtésére.³⁹ Bárdossy azt kifogásolta, hogy a román kormány nem lép fel határozottan a helyi túlkapások ellen. „A kisebbségi szerződésre nem a magyar kormánynak van szüksége. Az ilyen szerződés megkötésétől azt reméltük volna, hogy az erdélyi hatóságok végre megértik, hogy maga a román kormány most már nemcsak ígéri, de egyenesen kötelezettséget vállal, ennek folytán akarja is a kisebbségi jogok komoly tiszteletben tartását.”⁴⁰ Az MNK álláspontja is az volt, hogy a magyar kisebbségeket pozitívan érintő változások újból a külföldnek szóltak, s propaganda szerepet szántak azoknak. Például a kormány az 1939-40-es tanévben 20 millió lejt utalt át a költségvetésből a magyar felekezeti iskolák részére. Továbbá az 1939. májusi népiskolai törvényekből kimaradt a névelmezésre vonatkozó rész. Az MNK részéről a miniszterelnöknél tett kihallgatáson kérték, hogy mentesítsék a nem román állampolgárságú magyarokat az úgynevezett idegen illeték fizetése alól. Kifogást emeltek amiatt, hogy a magyar közalkalmazottakat tömegesen telepítették át Erdélyből a Regátba, Besszarábiába és Dobrudzsába.

Az MNK az 1939. júniusi választások alkalmával a kormánnyal kötött megállapodást. Ennek értelmében 12 képviselői és 5 szenátori helyre számíthatott (az új választási és közigazgatási törvény szerint Brassó és Háromszék megye, mint Bucegi tartom W y része nem küldhetett képviselőt a parlamentbe). A Népközösség jelöltjeire 16000-rel több szavazatot adtak le, mint 1937-ben. Ezzel hat szenátori és kilenc képviselői mandátumhoz jutottak. Ezúttal nem politikusok, ügyvédek, hanem magyar szakemberek kerültek be a parlamentbe. A magyar képviselők a trónbeszédnek azon részére, miszerint a király „a törvényes keretek között biztosítani fogja a kisebbségek gazdasági, szellemi és kulturális fejlődését, s a kormány ezt a feladatot teljes őszinteséggel fogja teljesíteni”, úgy válaszoltak, hogy a kisebbségi státútumot módosítsák, és *emeljék törvényerejűre*.⁴¹

Szeptember 21-én az MNK vezetősége egy közel 100 oldalas emlékiratot készült átadni Calinescunak, akit ezen a napon gyilkoltak meg a vasgárdisták. Az emlékirat több fejezetből állt. Az első azokat a rendelkezéseket, törvényeket gyűjtötte össze, amelyeket a helyi

hatóságok elszabotáltak, a második egy 19 pontos lista, amelyre viszont kormány szinten tettek ígéretet a január 17-i megállapodásban; a harmadikban az e megállapodással ellentétes intézkedéseket gyűjtötték össze; a negyedik a Nemzeti Újjászületési Frontba való belépés utáni sérelmeket tartalmazta.

1939. augusztus 17-én, a sinaiai magyar-román gazdasági tárgyalások idején újabb határincidens történt Gesztnél. Román verzió szerint tíz magyar járőr megsértette a román határt, és román részen megtámadott két embert. Az egyiket lelőtték, a másik megsebesült. A jelentés megállapítja, hogy május óta ez a 15. ilyen típusú incidens.⁴² A magyar katonai ügyész vizsgálata után kiderült, hogy három román határőr tévedt magyar területre (almát szedtek), és ők támadtak a lefegyverző magyar járőrre. A román fél kénytelen volt elfogadni a vizsgálat eredményét.

Vörnle jugoszláv követ, a vezérkari főnöknek és a honvédelmi miniszternek szóló jelentésében számolt be arról, hogy szeptember 24-én Rasić jugoszláv követ felkereste, és azt a kérdést tette fel, hogy nem lenne-e célszerű, ha Magyarország és Románia kölcsönösen csökkentenék a határon lévő katonai alakulatok létszámát. Egyben felajánlotta a jugoszláv kormány közreműködését. Szeptember 28-án Rasić közölte, hogy Gafencu elfogadta a csökkentésre vonatkozó javaslatot, és a román kormány hajlandó a *felemelt létszámú* csapattesteknél a már megkezdett elbocsátásokat az állomány 30-35 százalékára fokozatosan végrehajtani. Magyar részről kijelentették: a szabadságolások mértékét 30-ról 50 százalékra növelték.⁴³

Az 1939. szeptember 29-én megkötött német-orosz „barátsági és határegyezmény”, - a Molotov-Ribbentrop-paktum - napirendre tűzte a besszarábiai és bukovinai kérdést. Románia tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió előbb vagy utóbb javasolja a román-szovjet határ módosítását, és legtöbben már akkor remélték: ha lemondanak ezekről a részekről, akkor elnyerik a szovjetek támogatását a más irányból, azaz Bulgária és Magyarország részéről jelentkező igényekkel szemben.

Sztójay berlini követ hasonló információval rendelkezett.⁴⁴ Egyik bizalmi embere a Románia és Szovjetország közötti tárgyalásokról értesítette. Gafencu november 29-i, a román parlament külügyi bizottsága előtt mondott beszédében - amelyben megindokolta a lengyel menekültek befogadását, és kiállt a román-szovjet békés kapcsolatok mellett -, a Duna-medence jövőjével kapcsolatban a következőket jelentette ki:⁴⁵ „mert egy olyan állam helyébe, amely kisebbségekből volt összetéve, amelyben az uralkodó nemzet maga is kisebbség volt, olyan nemzeti államokat teremtett - köztük Magyarországot, - amelyek életképesek és teljesíteni tudják a békés rend fenntartására irányuló hivatásukat. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy Magyarország Jugoszláviával szemben felismerte ezt az igazságot, s reméljük, hogy Romániával szemben is el fogja ismerni. Bármilyen legyen is, ez a természetes rend, nem lehet többet változtatni rajta. A trianoni békeszerződés által ütött sebeket nem lehet a nemzetiségi elv és a nemzeti államok lerombolásával meggyógyítani, hanem csak ezeknek az államoknak együttműködésével, amelyeknek közös célja, hogy megerősítsék független nemzeti létüket. Maguknak a kisebbségeknek is békés szerepet kell betölteniök, amelyet nem szabad, hogy külső bujtogatás megzavarjon.”

December 11-én Bárdossy előtt Gafencu megerősítette: „Magyarország a Szent István-i birodalomról álmodozik, ami azt jelenti, hogy Erdély egész területére igényt formál. Románia azonban lemond Besszarábiáról, lemond Dobrudzsáról, de „Erdélyt, amely a román nép bölcsője, nem hagyja: ezt a területét, ha kell legutolsó csepp véréig megvédi.”⁴⁶

A bukaresti magyar katonai attasé tudni vélte, hogy Argetoianu miniszterelnök novemberi bukásában külpolitikai koncepciója játszott nagy szerepet. Argetoianu abból kiindulva; hogy Románia nem képes három arcvonalon szembeszállni szomszédai területi igényeivel, hajlandónak mutatkozott egy olyan kompromisszumos megoldásra, hogy részben kielégíti azok területi igényeit, a szovjetek számára Kelet-Besszarábia, Bulgária számára Dél-

Dobrudzsa, és Magyarország számára a határmenti zárt magyar lakosú területek átadásával.⁴⁷ Argetionau jó benyomást tett a magyar követre. Egy korábbi, október 3-i látogatása alkalmával a miniszterelnök felvetette a német és a szláv „tenger” között a magyar és a román nép összefogását, és emlékeztetett: ha Oroszország előretör, annak meglesznek a következményei az összes közép-európai országra nézve.⁴⁸

Argetoianu bukása után a király Tatarescut bízta meg kormánykialakítással, aki kormányprogramjában ígéretet tett a kisebbségi törvény elkészítésére és elfogadására. Egyúttal felkérte a kisebbségek vezetőit az együttműködésre. Bánffy Miklós 1940. január 6-i keltezésű emlékiratban foglalta össze a kormány és az MNK egyezménye óta eltelt idő kisebbségi politikáját.⁴⁹ Először az eredményeket vette számba. 1) A Magyar Népközösség szervezeteinek kialakulása elé nem gördítettek akadályt. 2) A felekezeti tanítókat államsegélyben részesítették. 3) Mintegy 80000 személy állampolgársági ügyét rendezték. 4) Elismerték a királyhágó melléki református püspökséget. Bánffy azonban szükségesnek látta hangsúlyozni, hogy „a Kormánynak fenti jó akaratú rendelkezései és intézkedései ellenére is a magyar kisebbség helyzete nem javult, sőt. bizonyos tekintetben súlyosbodott...” Ezután a „legégetőbb” panaszok felsorolása következett. 1) Több ezer magyar köztisztviselőt bocsátottak el a román nyelv nem tudásának ürügyével, nyugdíj nélkül. 2) A magyarok nyugdíjaztatási ügye több hónapot vesz igénybe, és a nyugdíj komoly hányadát tartja vissza a nyugdíjpénztár. 3) Folytatódott a magyar köztisztviselők áthelyezése Erdélyből. 4) A hivatalokban a magyarokta vidékeken számarányukhoz viszonyítva nem megfelelő mértékben vannak képviselve. 5) Már húsz tanuló esetében (a hatvan fővel szemben) indíthatóak anyanyelvű osztályokat. A középiskolákban a diákok vizsgázhatnak az iskola nyelvén. Szűnjön meg a felekezeti iskolák hátrányos megkülönböztetése. 6) A nemzetnevelésügyi minisztérium nyugdíjazta a hatvan évet betöltött tanárokat, de évek óta nem ír ki vizsgát új tanárok számára. Így nagy tanerő-hiánnyal küzdenek a magyar iskolák. 7) A középiskolai tanárok is kapjanak államsegélyt. 8) A református és unitárius papok úgyszintén. 9) Rendezzék a katolikus intézmények és a román állam közötti vitás ügyeket. 10) Vonják vissza a nemzeti munkavédelemről szóló törvényt, amely megakadályozza a magyar tisztviselők és munkások alkalmazását. 11) A kisebbségi iparosok is kapjanak iparendélyt és mesterkönyvet. 12) A mezőgazdasági munka, kereskedelmi és ipari kamarákba magyar tagokat is vegyenek fel. 13) Legyen szabad a magyar nyelvhasználat a közéletben, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. Vegyék le a magyar nyelvhasználatát tiltó táblákat. 14) Biztosítsák magyar polgármesterek és alpolgármesterek kinevezését. 15) Büntessék meg azokat a hatósági embereket, akik visszaéléseket követtek el. 16) Engedélyezzék az MNK üléseit. 17) Rendezzék a Csíki Magánjavak ügyét.

Egy korábbi emlékirat⁵⁰ a magyar kisebbségeknek a közigazgatási ágazatokban való részvételre tett javaslatát tartalmazta. A községekben a három választott tagból a magyar lakosság községbeli számarányának megfelelően biztosítatik: egy hely, ha a magyarság számaránya eléri a 30 százalékot; két hely, ha a magyarság számaránya eléri a 60 százalékot; három hely, ha a magyarság számaránya eléri a 90, százalékot. b) városokban, amelyek nem megyei székhelyek, az öt választott tagból egy-egy hely, minden elért 20 százalék után; c) városokban, amelyek megyei székhelyek, a hét helyből egy-egy hely, minden elért 15 százalék után; d) törvényhatósági joggal felruházott városokban a 12 helyből egy-egy hely minden elért 10 százalék után.

A tartományi tanácsokban a magyar kisebbség számára a következő helyek biztosítanak:

a) a bucegi tartományban húsz helyből három, éspedig: kettő Háromszék és egy hely Brassó megyében; b) Maros tartományban 18 helyből hét, éspedig: két-két hely Csík és Udvarhely megyékben és egy-egy hely Maros, Kisküküllő és Torda megyékben; c) Szamos tartományban, a 14 helyből három, azaz egy-egy hely Kolozs, Szilágyi, Bihar és Szatmár

megyékben: d) Temes tartományban a tíz helyből kettő, és pedig: egy-egy hely Temes és Arad megyékben.

A kisebbségi státútum 17 százaléka úgy értelmeztetik és alkalmaztatik, hogy a községekben és városokban, ahol a magyar kisebbség számaránya eléri a 60 százalékot, a polgármester magyar legyen; ott pedig, ahol a magyarság számaránya 30 százalékot ér el, az alpolgármester legyen magyar. Szintén egy korábbi dokumentum a Kisebbségi Minisztérium nyolchónapos tevékenysége alatti vallás- és közoktatással kapcsolatos eredményeket sorol fel 43 pontban. Ebből kiderül, hogy 795 magyar nyelvű felekezeti iskola működött, 258 állami iskola vagy tagozat, ebből 78+108 működését kérésre engedélyezték, s a hatvan éven felüli tanárok nyugdíjaztatását leállították.

A két forrás - Bánffy és a Kisebbségi Minisztériumé - sok ellentmondást tartalmaz. Más jelentések még kiegészítik azzal, hogy a kultúrzóna intézménye még létezik, vagy hogy a Csíki Magánjavak ügyének rendezése is várat magára; a nyelvvizsga le nem tétele miatt elbocsájtások sem szűntek meg. Mivel Tatarescu olyan nyilatkozatot akart kicsikarni az erdélyi magyarok vezetőitől, amellyel a külföld felé igazolni tudja, hogy elégedettek a kisebbségi politikával, 1940 első hónapjaiban újabb engedményeket tett. Így elismerték az evangélikus szuperintendenciát, kártalanították a dévai csángó telepeseket. Március 14-én a magyar parlamenti csoport kimutatást készített a Kisebbségi Minisztériumnak. Ebben 28 olyan ügyet soroltak fel, amelyet rendeztek, és 29 olyat, amelyben még nem született döntés. Az elintézést nyert ügyekre hivatkozott a miniszter. „Dragomir kisebbségi miniszter 1940. április 18-i parlamenti beszédében, annak bizonyítására, hogy a kisebbségi politika Romániában 1920 óta annyira liberális volt, amilyenre Európában csak kevés országban volt példa... némely téren még a románlakta vidékeken a román elem hátrányára.” Összehasonlítva: a németekkel könnyebben sikerült együttműködni - jelentette ki, - míg „a magyar kisebbség vezetői figyelmen kívül hagyva az események erejét, feljogosítva érezték magukat, hogy ismételten panaszkodjanak azért a lassúságért; amellyel fontosabb sérelmei az orvoslás felé haladtak”. Ennek ellenére - folytatta Dragomir - „A magyar kisebbség vezetői - követve az előző vezetőség példáját nagyon is tudatában voltak annak, hogy elismervén végleges elhelyezkedésüket az új Románia határai között, le is kellett vonniok e helyzetből az összes következményeket, hogy így biztosíthassák etnikai létüket és szabad fejlődésüket, mint a békés normális együttműködés feltételeit az államalkotó néppel, melyhez most már hozzáfűzi őket a közös sors.”

Az év nyarán jelentős belpolitikai változások történtek Romániában: a király június 21-i rendeletével átalakította a Frontot a „Nemzet Pártja”-vá, amelybe a magyarság már nem lépett be. A német sikerek a hadszíntereken a hazai németbarát politikai körök előretörését vonták maguk után. Június 26-án pedig Molotov ultimátuma 24 órát adott Romániának, hogy Besszarábiából és Észak-Bukovinából kivonuljon. Románia kénytelen volt eleget tenni az ultimátumnak. Július 29-én általános mozgósítást rendeltek el - ezzel párhuzamosan július végére fejezte be a magyar haderő felvonulását a román határon - és a kormány élére a németbarát Gigurtu került. Ő és Manoilescu külügyminiszter két héttel Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter Hitlernél tett látogatása után, július 26-án érkezett Berchtesgadenbe, onnan Rómába. Hazatérve jelentette be a sajtónak Manoilescu, hogy Magyarország revíziós igényeit *lakosságcserevel* szándékozik Románia megoldani, illetve kielégíteni, ami „bizonyos csekély területi változtatással” jár együtt. Ezt az álláspontot képviselte Románia részéről a Pop Valér vezette delegáció az augusztus 16-án megkezdett magyar-román tárgyalásokon Turnu-Severinben. A Hóry András vezette küldöttség augusztus 26-án hazatért Budapestre. Négy nappal később, augusztus 30-án Bécsben, amikor a Belvedere palotában 2 óra 50 perckor felolvasták a nagyhatalmi döntést, miszerint Kolozsvár is visszatér Magyarországhoz, Manoilescu ájultan esett össze.

Jegyzetek

- 1 MOL K. 63. -1936-27/7
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 K. 149. BM-VII. res. 190. cs. 4057
- 8 K. 149. BM-VII. res. 1938-2-4511
- 9 Szász Zsombor: Az új román állam. *Magyar Szemle* 1938. április 372.
- 10 K. 63. -1938-27/1
- 11 Uo.
- 12 K. 149. BM-VII. res. 1938-2-4031
- 13 K. 63. -1938-27/7
- 14 K. 63. -1938-27/4
- 15 K. 63. -II/1938-27/7
- 16 Uo.
- 17 *Keleti Újság*. Jogi kalauz. 1938. február 23.
- 18 K. 63. -1938-27/4
- 19 K. 63. -II/1938-27/7
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Uo.
- 24 Eliza Compus: *Din politica externa a Romaniei 1928-1940*. București Ed. militara 1980.
- 25 *Monitorul Oficial* 1938. augusztus 4. 178. sz.
- 26 K. 63. -1938-27/4
- 27 Uo.
- 28 Uo.
- 29 K. 63. -1938-27/1
- 30 K. 63. -1938-27/7
- 31 Uo.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1 - 1940. augusztus 30-ig*. Budapest. Stádium 1941. 228.
- 35 K. 63. -1939-27/7. 1.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 Uo.
- 41 Mikó Imre: *Huszonkét év...* 237.
- 42 K. 63. -1939-27/7. I.
- 43 K. 63. -1939-27/7. II.
- 44 K. 63. -1939-27/7. I.
- 45 Uo.
- 46 K. 63. -1939-27/7. II.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 K. 63. -1939-27/4.
- 50 Uo.

ILDIKÓ ROMÁN

THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN-ROMANIAN RELATIONSHIP
BETWEEN 1937-1940

During 1937 the Little Entente showed an intention to acknowledge Hungary's right of armament in case of signing a non-aggression treaty.

Romania insisted on first signing the contract and only after to solve the ethnic minority problems. The enforcement of the fortress-system along the common borderline in 1938 signaled a Romanian fear of being attacked by Hungary.

In February 1938 the Romanian royal dictatorship in its new constitution among others has enforced the protective labor legislation and other minority protecting laws.

The Anschluss and the other changes occurred in the international life constricted Romania to make some concessions in order to have a better international image.

During the Little Entente-Hungarian treaties at Sinaia at the beginning of May 1938 King Carol II. elaborated the Statute for Minorities.

Iuliu Maniu's conception got the largest publicity. Earlier, within the liberals' policy regarding Transsylvania he did not exclude the possibility of an eventual enforcement of the Transsylvanian self-government and did not consider the strives for independence to be in vain. But this time he considered to be inadmissible and dangerous for Romania both the annexation of the Székely land (Eastern Transsylvania) to Hungary and the existence of an independent Transsylvania.

After the first Vienna Award and the annexation of Sub-Carpathia there still existed a duality within the Romanian policy. At one hand they repeatedly ordered mobilization along their western border, on the other hand, Romania gave free hand to the Hungarian ethnic community in the organization of the Hungarian minority and making a national cadaster, and promised to solve the complains they submitted.

For Romania it was clear, that it can not resist the concurring territorial demands of Hungary and Bulgaria and of the Soviet Union.

FEISCHMIDT MARGIT

Etnicitás és helyi intézmények. Jegyzetek egy mezőségi faluról

A Kolozsvárt Marosvásárhellyel összekötő országút 35. kilométerénél bekötőút nyílik, ahonnan mintegy négy kilométer távolságban terül el az erdélyi Mezőség egyik legnépesebb és legnagyobb kiterjedésű települése, Magyarsovát (Suatu). A falut megközelíteni kívánó látogató első és kikerülhetetlen élménye, kiváltképp, ha esős időszakban érkezik, az út rendkívül megrongált, már-már járhatatlan állapota. Esők után, vagyis tavasszal és ősszel szinte folyamatosan, bokáig, térdközépig érő sár borítja a falu összes utcáját, beleértve a főutat is. Azt már csak később tudhatja meg, hogy minden kellemetlensége dacára az itt lakók az esős időszakokat kedvelik, ilyenkor ugyanis van víz a kutakban. Szárazság esetén az egész falu területén két-három kút marad használható, ami azt jelenti, hogy két, vízzel teli vödörrel a kézben naponta többször is kilométereket kell gyalogolni.

A falut körülvevő tájat kiterjedt sík területek és alacsony dombok alkotják, amelyeken szántóföldek, legelők és manapság igen sok parlagon hagyott terület váltogatják egymást. A gazzal benőtt barázdák és a teraszolás nyomai arról árulkodnak, hogy korábban a falu határának jelentősen nagyobb területeit művelték meg. Magyarsováton a 20. századi földreformokat követően a lakosság nagy része 5 hektár nagyságrendű földeket birtokolt, a föld nélküli szegényparasztiak pedig a falu nagygazdáinál és a két „grófnál” dolgoztak úrbérben. 1952-ben szövetkezetbe vonták a földeket, elvették a termelőeszközöket, és létrehoztak egy állami gazdaságot, ahol szakosított növénytermesztést és nagyállattartást folytattak. A mai idős nemzedék jelentős része két-három évtizedet dolgozott ezekben a keretekben. (1989 előtt ezért 80-100 lej havi nyugdíj járt, ami az akkori városi nyugdíjnak 8-10 százaléka volt.) 1991-92 folyamán megtörtént a földek visszaadása - a törvény értelmében 10 hektárig. Termelőeszközök hiányában azonban – maximálisan - a családi önellátásra történő termelés folyik, értelemszerűen a visszaigényelt földek jelentős része parlagon maradt.

A mezőgazdasági munkaerő javarészt az asszonyokból, az idősekből és az állami munkahelyekről elbocsájtott vagy az utóbbi 3-4 évben már fel sem vett férfiakból áll. A falu foglalkoztatási struktúrájának új színfoltja a kft., mely két, fajátékokat gyártó műhelyt működtet, és mintegy 70 fiatal foglalkoztat (a tulajdonosok nem magyarsovátiak), valamint egy néhány alkalmazottal dolgozó vegyesvállalat, amely a falu határában végzendő mélyfúrásokhoz kapott engedélyt. A helybeli privatizációt két vállalkozás jelzi, egy új kocsmá és a magántulajdonba került malom. Továbbra is állami tulajdonban van viszont a falu egyetlen vegyesboltja, cukrászdája és a régi kocsmá. A középkorú férfiak nagy része továbbra is a közeli városok, főként Kolozsvár gyáraiban dolgozik, általában mint a gyári munkás, egyre kisebb reáljövedelmekért. Az ő életformájukat évtizedek óta a mindennapos ingázás határozza meg, reggel 5 órakor indulnak és délután 5-6 órakor érkeznek haza.

A hetvenes években Romániában erőltetett ütemben elkezdett iparosítás Magyarsovát demográfiai arculatát is megváltoztatta. A gyári munkásokká lett falusiak nagy része beköltözött a városba, és a külvárosi lakótelepeken vásárolt lakást. Szüleik gazdaságába a hiánygazdaság éveiben mindennapi élelemszükségleteiket beszerezni, esetleg a tavaszi és őszi munkák idején jártak haza. Az elvándorlás eredményeképpen ma egész nemzedékek hiányoznak a faluban, az átlagéletkor a statisztikák szerint 52 év. A népszámlálási adatok szerint a falu összlélekszáma 1930-ban 2329, 1956-ban 2930, 1966-ban 2818, 1992-ben pedig 1645 volt, etnikai összetétele megközelítőleg 50 százalékban magyar, 35 százalékban román és 15 százalékban roma.

A faluban öt vallási felekezet van, ugyanennyi templommal. A legnépesebb gyülekezet az unitáriusoké, akik a falu központi fekvésű és legrégebb templomát birtokolják, amely a 14. században épült gótikus stílusban. A magyar lakosság kisebb része református hitű, templomuk ugyancsak a falu adminisztratív központjának közelében van. A magyarszováti románok többsége görögkeleti vallású. Mai fatemplomuk a 19. század végén épült, de egyházi iratok tanúsága szerint már a 14. század elején rendelkeztek templommal és hozzátartozó birtokkal. 1992-ben Magyarszováton is újraalakult a '40-es évek végén erőszakkal feloszlatott görög katolikus egyház. Visszatért híveik visszafoglalták korábbi templomukat, amelyet az elmúlt évtizedekben az ortodox egyház használt. A legfiatalabb egyház a faluban a neoprotestáns adventistáké, akik jelentős nyugati segítséggel az utóbbi években építettek templomot a falu központjának közelében.

Néhány évvel ezelőtt a kulturális antropológia bizonyos elméleti irányainak, valamint módszertanának szabályai szerint hosszabb terepmunka színhelyéül választottam e falut.¹ A kérdést, amelyre ott és elsősorban arra a helyre érvényes választ kerestem, kezdetben így fogalmaztam meg: miként értelmezhető és hogyan működik a mindennapi életben az etnicitás. Az még egy korábbi, az íróasztal mellett hozott döntés volt, hogy nem azok után a kategóriák után kutatok, amelyekkel a lexikonok és kézikönyvek többsége az etnikai identitást vagy az etnikai csoportot, mint egy lezárt és jól körülhatárolt entitást jellemzik. Annak a folyamatnak kívántam egyfajta értelmezését adni, amelyben létrejön, folyamatosan újratermelődik az a kulturális jelentésrendszer, amely megjeleníti a hasonlóságoknak és különbségeknek, a „mi”-nek és az „ők”-nek azt a sajátos formáját, amit etnicitásnak nevezünk.² A terepmunka folyamán később azokra a helyzetekre koncentráltam, amelyekben a mindennapi élet folyamatába ágyazva antropológiai módszerekkel tetten érhetők e jelentéskonstruálás mozzanatai. A részt vevő megfigyeléssel, valamint az interjú különböző formáival igyekeztem képet alkotni a faluban tipikus találkozási helyzetekről³ románok és magyarok között, azokról a társadalmi, politikai és nem utolsósorban szimbolizációs folyamatokról, amelyek létrehozzák a határt a két csoport között és az azt megjelenítő etnikai szimbólumokat. A vizsgálatban alkalmazottak közül most csupán egyetlen szempontból szeretném megvilágítani a kérdést, nevezetesen abból, hogy az intézményeknek, a hatalom különböző formáinak milyen szerepük van az etnicitás megalkotásában és reprodukálásában.⁴

A faluba érkező és a „helyiek élete, a falu múltja” felől érdeklődő idegen minden valószínűség szerint - hozzám hasonlóan - rövid úton eljut T. Attilához. Ő az, aki a falubeliek szerint „a legjobban tudja a dolgokat”, és aki a beszéléshez is a leginkább ért, vagyis akit maga helyett beszéltet, akit valamiféle képviseleti funkcióval látott el a helyi közösség.

Attila édesapja, Sándor mesterember volt, s mint ilyen, a falu módosabb gazdái közé tartozott, családjával együtt egy központi fekvésű házban lakott. A református egyház karátorként igen nagy tekintélyű ember, akire ma is úgy emlékeznek, hogy „bátor ember volt, kiállta magyarok mellett abban a nehéz időben, amikor a magyarokat többet támadták a románok”. Az elbeszélő a második világháborúra és az azt követő évekre céloz, a lakosságcserére, a frontok átvonulására, a magyar katonák és a román csendőrök garázdálkodásaira, ami azelőtt nem létező feszültségeket keltett a faluban. Sándor ebben az időben került konfliktusba Vasileval, egy román nagygazdával, akit ma is „nagy román”-ként emlegetnek, és úgy tudják, hogy vasgárdista volt. Az éjszaka leple alatt szökött át a határon és évekre az akkor magyar adminisztráció alá tartozó Kolozsváron telepedett meg. A háború után visszatért, a korábbi ellentétei azonban még évekig kísérték. A kocsmai verekedéseknek gyakori résztvevője volt, de ezt a közösség úgy értelmezte, mint amit „a magyarok védelmében tett”. Egy napon, amikor ő éppen távol volt, az utcán megtámadták és megverték a nagyobbik fiát - aki román fiatalokat azért szólított meg, mert lopták a pap kertjéből a

kukoricát, de édesanyja úgy emlékszik, hogy „egy kis bokréta miatt verték be boronafoggal a fejét”. Az éppen hazaérkező és fia segítségére siető apát ugyancsak súlyos sérülések érték. „Miközben apámat szúrták, ordították, hogy megöljük a magyarok királyát” - mondta Attila, aki, ha bizalmasabb körben a románok szoba kerülnek, nem mulasztja el, hogy ilyen és ehhez hasonló utalások formájában példa értékűvé tegye apja áldozatát.

Attila élettörténete számtalan ponton visszautal erre az eseményre, olyan kisebb epizódokból alkotja meg saját életét, amelyekben szimbolikusan vagy fizikailag is legyőzte a vele szemben álló, őt vagy „övéit” bántalmazó „románt”. Számára a faluban élő magyarokkal ellenséges, ugyanakkor az állam által támogatott „románt” jelenítik meg a rendőrök, akikkel olykor a tettegességig menő konfliktusairól beszél. Felfogásában a maga és mások rendőri zaklatásainak nem politikai, hanem a legkülönbözőbb ürüggyekkel mindig etnikai természetű oka volt.

Attila legnagyobb sérelme azonban az előbbieknél személyesebb jellegű: három gyermeke közül az egyik, Krisztina lánya román férfihoz ment férjhez. E század hetvenes éveit az etnikai endogámiának szigorú és a szóbeli emlékezet, valamint az anyakönyvek tanúsága szerint soha át nem hágott törvényei voltak Magyarországon. Krisztinát is a legkülönbözőbb eszközökkel - a nagypapa emlékének meggyalázására való hivatkozástól a testi fenyegetésgpróbálták eltéríteni férjhezmeneteli szándékától. Miután a házasság a szülői tiltás ellenére létrejött, a fiatalasszony a városba költözött. Mindketten üzemi munkások, és külvárosi lakótelepi lakásban nevelik három gyermeküket.

Attila évek múltán fogadta vissza a lányát, látva, hogy unokái magyarul is megtanulnak, lassan beletörődött a helyzetbe, bár barátai, szomszédai társaságában még manapság is felemlegeti, hogy mennyit szenvedett akkor, (Valóban évekig kezelték különféle pszichoszomatikus betegségekkel.) Hallgatósága, bár ilyenkor sajnálkozással nyugtázza a panaszokat, más környezetben, más alkalmakkor azonban elmondják, hogy az, ahogyan Attila erre a helyzetre reagált, mégiscsak túlzás volt. A közvélemény enyhébb ítélete arra enged következtetni, hogy az Attila sérelme és érzékenysége az ilyenkor szokásosnál nagyobb.

Ezek a történetek jelentésüket Attila társadalmi pozíciójának összefüggésében nyerik el. Nyolc osztályt végzett, amivel nemzedékében az egyik legmagasabb iskolázottságú ember a faluban. Könyvtára van - a lelkészek és a tanítónő könyvtára mellett a legnagyobb a faluban - , és büszke is arra, hogy olvas. Közel harminc éve ő a község molnára. Mestersége révén a téjesesített falu átlagához képest nagyobb anyagi jólétet tudott biztosítani hattagú családjának, saját maga számára pedig nagyobb függetlenséget. Az 1989-es változást követően megvásárolta a malmot, ahol azóta magánvállalkozóként dolgozik. A korábban a falu informális hierarchiájában betöltött státusát jelzi, hogy magyarok és románok többsége őt választotta a falu polgármesterévé, tisztségéből azonban néhány hónappal később a megyei szervek lemondatták. Az utóbbi intézkedés Attila tekintélyét nem csökkentette, sokkal inkább azt eredményezte, hogy „helyreállt”, illetve megerősödött a korábbi évtizedekre jellemző hatalmi dualizmus, a formális és informális hatalom kettéválása.

Attila háza intenzív társadalmi élet színhelye, gyakran járnak ide a férfiak „politizálni”, a falu közös dolgairól, az előjárók mulasztásairól beszélni, olykor személyes problémáikban tanácsot kérni. Ugyanakkor állandó román vendégei is vannak a háznak, Attila barátai, egyiküket, a volt iskolaigazgatót - akihez talán a legmélyebb baráti szálak fűzik - „nagy romának” tartják a faluban.

A „nagy román” jelző talán a leggyakrabban éppen az említett férfi neve kapcsán hangzik el a faluban. I. Vasile szegényparaszti családból, a községhez tartozó szomszédos román faluból származik. Történelem szakos tanár, aki évtizedeken át volt a helyi iskola igazgatója. Tekintélyre ebben a minőségében tett szert. A róla szóló történetek, amelyek egyben mintegy illusztrációi a „nagy román” jelzőnek, olyan helyzeteket idéznek, amelyekben indulatában és

többnyire alkoholos állapotban a román történetírás érveivel igyekezett megsemmisíteni a vele vitában vagy konfliktusban álló magyar félt. Kevés kivételtől eltekintve, amelyek többnyire nyilvános kocsmái szóváltások, ezekre a konfliktusokra a helyi elit román és magyar tagjai között kerül sor. Eszközei, melyeknek mindkét fél birtokában van, történelmi és morális sztereotípiák.

A magyarszováti magyarok sok esetben nagy románoknak tudják és mondják a falu formális vezetőit és hivatalnokait is. A faluban a nyolcvanas évek kezdete óta minden állami alkalmazott román. Lényeges különbség van azonban egyrészt a kocsmáros, a postás, a bolti eladó, másrészt a rendőrök és a polgármesteri hivatal bürokratainak „románsága”, pontosabban a velük való találkozásokban termelődő etnikai jelentések között. Az értelmezések szintjén jóllehet diszkriminatívnek tartják, de a mindennapi interakciókban nem realizálják a bolti eladók, a postás, a kocsmáros etnikai „másságát”, mert egyrészt az esetek többségében mindkét fél a helyzetnek megfelelően nyelvet tud váltani, másrészt a személyes ismertség kerül ilyenkor előtérbe, hiszen évekig vagy évtizedekig ugyanaz a postás és a kocsmáros a faluban.

Más a helyzet a végrehajtó hatalom helyi képviselőivel. A rendőröket évtizedek óta mindig máshonnan helyezték ide, ezért általában nem beszéltek magyarul, és néhány év után ismét más szolgálati helyre rendelték őket, ily módon személyes kapcsolataik sem igen alakultak ki, magyarokkal még kevésbé. A velük való „személyes” találkozások általában valamilyen zaklatáshoz kapcsolódnak, amelynek az érintett magyarok mindig etnikai jelentést tulajdonítottak. A nyolcvanas években az erdélyi és magyarországi táncmozgalommal kapcsolatban állt prímás ma úgy gondolja, hogy „magyarsága miatt” kellett egy többnapos rendőrségi kihallgatást elszenvednie. Fentebb már szó volt T. Attila történeteiről, arról, hogy a tettegességig menően miként zaklatták a számára az általa hatalmát és „a románságot” egy időben képviselő rendőrök.

A két választott tisztségviselő, a polgármester és helyettese kivételével a hivatal összes állandó alkalmazottja román, égszemélyileg ugyanazok, akik 1989 előtt is betöltötték ezeket a tisztségeket. A velük való kommunikáció nyelve - „az ország hivatalos nyelve”, tehát ideológiai jelentése és jelentősége van - a román, ami némely esetben máris helyzeti előnyhöz juttatja őket. A hivatalnokok itt nemcsak az információk birtokosai, ellenőrzésük alatt tartják a megyei és országos vezetés felé való kapcsolatokat, valamint a végrehajtás felett is önkényes hatalmuk van. Az új gazdasági helyzetben pozicionális előnyöket élveznek, amelyekből egyéni és szűkebb csoportérdekeik szerint juttatnak másoknak is, olyan döntések révén, amelyek úgymond a „román érdekeket” helyezik előtérbe. Hatalmuk legitimitását az etnicitás politikai képviselőjével és egy helyileg reprodukált nacionalista diskurzussal teremtik meg. Ebben a törekvésükben pedig a megyei és az országos vezetés szimbolikus és valóságos támogatását tudják maguk mögött.

Mellettük a falu választott vezetőinek, a polgármesternek és helyettesének a valóságos cselekvési tere igen szűk. Hivatalos megnyilvánulásaikban, csakúgy mint a velük készített interjúkban a „testvériséget”, a „békés egymás mellett élést” hangoztatják, vagyis a szocialista internacionalizmus beszédmódját örökítik tovább. E diskurzus aktuális funkciója a magyar vezetők hatalmának legitimálása „a románok”- elsősorban az erős hatalmi érdekcsoport - irányába úgy, hogy közben „a magyarok” - az informális elit - támogatását se veszítsék el teljes mértékben. Az előzményekről annyit jó tudni, hogy a jelenlegi polgármestert és helyettesét először 1990-ben átmeneti jelleggel a megyei vezetés nevezte ki, majd az első helyhatósági választásokon - miután mindkét elit számára elfogadható kompromisszumnak látszott - formálisan az RMDSZ támogatásával, majd a falu magyar lakosságának egyöntetű szavazatával kerültek ebbe a tisztségbe.

Annak az elitnek, amelynek tagjait bizonyos helyzetekben a „nagy magyar” / „nagy román” jelzővel illetik, másik részét a helyi értelmiség, „a” pap, „a” tanító és „a” tanár, pontosabban

a lelkészek, a tanítók és a faluban lakó tanárok alkotják. Ez esetben nyilvánvaló, hogy az etnicitás képviselőjére alkotott státuskategória elsősorban bizonyos intézmények működésére és ideológiájára vonatkozik.

A református és az unitárius egyház istentiszteletei a faluban lakó magyarok személyes találkozásának alkalmai, keretei, amelyek nemcsak, sőt ma már nem is elsősorban a felekezeti, hanem az etnikai együvé tartozás érzését táplálják, implicite pedig az ortodox vagy görög katolikus vallású románoktól való megkülönböztetés emotív alapját alkotják. A két protestáns vallás és a hozzájuk tartozó közös gyakorlat mint tudás, a „román” egyházak előbbtől eltérő gyakorlataival szemben etnicizálódik. De egyik esetben sem csupán a helyi körülmények között etnicizálódott egyházi tanításokról van szó. Az ortodox papot a magyarok azzal vádolják, hogy a román nacionalista párttal áll kapcsolatban, hogy „történelmet prédikál”, s ezáltal a magyarok ellen uszítja híveit. Ezzel szemben a protestáns lelkészek istentiszteletein csak a bibliáról lehet hallani, mondjuk, időnként viszont egyetértőleg teszik szóvá azokat a metaforikus utalásokat, amelyek mögött egy elnyomott kisebbség morális felsőbbrendűségében ismernek etnikai kollektív magukra. Ugyanakkor a vasárnapi istentiszteleteken, lévén az egyetlen alkalom, amikor a falu magyar lakosságát nyilvánosan meg lehet szólítani, teszik közzé az RMDSZ körleveleit, felhívásait, ezáltal is a gyülekezet etnikai közösség jellegét hangsúlyozván.

Az iskola a választhatóság által válik etnikai intézménnyé, hiszen ugyanott, ahol magyarul fog tanulnia gyermek, a párhuzamos osztályban románul is tanulhatna, és az utóbbi köztudottan számos előnnyel jár. Mégis nagyon ritkán fordul elő Magyarországon, hogy magyar szülők román osztályba írássák a gyermeküket, sőt ez olyan normasértésnek minősül, amelyet a környezet „kibeszélésben/sel” szankcionál. A párhuzamos, különböző tannyelvű osztályok a szocializáció folyamatában az első intézményes formái az etnikai megkülönböztetésnek és reprezentációnak. A gyermekek életében ez azokban a versenyekben, de még inkább verekedésekben jelentkezik legélesebben, amelyekben románok és magyarok, illetve románokként és magyarokként kerülnek szembe egymással.

Az etnikailag tagolt intézményi struktúrát a nyelvi különbséggel legitimálják. A nyelv, amely a mindennapokban a kommunikáció rugalmas eszköze, az iskola által ideológiai jelentéssel töltődik fel, a kétnyelvű közegben az etnicitás mentális reprezentációjaként kezelik. Az iskola működését és a falu életében betöltött szerepét ugyancsak az etnicitás ideológiai dimenziójában helyezik el a tanárok közötti közismert politikai és ideológiai ellentétek, legfőképpen az, hogy a pozicionális előnyök itt is a román nemzeti ideológiának való elkötelezettséggel vannak összefonódva.

A fenti leírás az etnicitás konstrukciójának egyetlen vetületére igyekezett rávilágítani, arra, hogy a mezőségi faluban melyek azok az intézmények és hozzájuk tartozó társadalmi státusok, amelyeket az etnikai képviselő és reprezentáció funkciójával/jogosítványával ruháznak fel.⁵ Az etnicitásnak Magyarországon vannak formális és informális szimbolikus termelőhelyei, olyan intézmények, amelyek hatalmukat az etnicitással mint ideológiai konstrukcióval legitimálják. A formális kategóriába egyrészt az egyház és az iskola tartozik, amelyek a nyelvet és a vallást jelenítik meg és gyakorlatuk révén termelik újjá az etnicitás mentális reprezentációjaként. A nemzeti kultúra szimbólumait előállító országos, illetve nemzeti intézményekkel állnak kapcsolatban, valójában az utóbbiakat közvetítik helyi szinten. Az etnicitást ebben a jelentésében a falusi elit egy része, az úgynevezett falusi értelmiség saját pozíciójának legitimálására, annak ideológiájaként termeli újra.

A formális elit másik részét a hivatalnokok, az államapparátus tagjai alkotják. Ők a pozicionális előnyeikből fakadó hatalmukat legitimálják politikai dimenzióban etnikai érvekkel, mégpedig oly módon, hogy az általuk ellenőrzött helyi versenyben a különböző esélyeknek etnikai értelmezést adnak.

A falu informális elitje viszonylagos anyagi függetlenséggel rendelkező, az átlagnál magasabb képzettségű emberekből áll, akik az előbbi pozicionális előnyök hiányában kulturális és morális értékek konstrukciójából alkotnak maguk számára szimbolikus tőkét. Bár vannak a hivatalnokok érdekcsoportján kívül álló, informálisan nagy tekintélyű román emberek, meghatározónak látszik viszont az a trend, hogy amíg a formális hatalmi pozíciókat „románként”, az informális hatalmat legitimáló szimbolikus tőkét „magyarként” definiálják. .

A falu intézményeit kezükben tartó „nagy magyarok” és „nagy románok”, mint azt a megnevezés is mutatja, hatalmának legitimációja az etnicitás nekik tulajdonított/általuk kisajátított képviselője. A román és a magyar „nagyok” együttesen, éppen a fölosztás (magyar és román) általuk megjelenített elvei alapján uralják a világ egyfajta szemléletét, itt jelesül azt, hogy „a világ” magyarokból és románokból áll. Az általuk termelt vagy jóváhagyott etnikai jelentések végső soron az ő szimbolikus hatalmukat legitimálják, közvetve tehát közös érdeküket szolgálják. A „nagy románok” és „nagy magyarok” között a faluban időről időre sorra kerülő konfliktusok, de ennél gyakrabban az ilyen helyzetek nyelvi megjelenítőse olyan rítusok, amelyek mindkét etnikai képviselő szimbolikus hatalmát növelik, de ugyanakkor annak a rendnek legitimitását is, amelyben „románok” és „magyarok” vannak.

Jegyzetek

1 A terepmunka első szakasor 1992/93-ban a párizsi CRESPO Kende Péter által vezetett kutatási projektjében zajlott. A terepmunka befejezését, valamint egy átfogóbb tanulmány megírását a DAC Alapítvány és a Közép-Európa Intézet *Konzervativizmus, radikális jobboldaliság, nacionalizmus a mai Közép-Kelet-Európában* című projektje támogatta. Az etnicitás elméletéről részletesebben írtam az *Etnicitás és mindennapi élet Magyarországon* című tanulmányban, amely megjelenés előtt ált a DAC Alapítvány kiadásában. Az elméleti keret, amelyben e tanulmány fogalmait és módszereit értelmeztem, elsősorban az interpretív és szimbolikus antropológiáé.

2 A szakirodalom jelentős része társadalmi, politikai, ideológiai és/vagy szimbolikus konstrukcióként értelmezi az etnicitást. Lásd például Hicks, George: Introduction.: Problems in the Study of Ethnicity. In: Hicks, G. and Leis, Philip (eds.): *Ethnic Encounters: Identities and Contexts*. North Scituate 1977. 1-20.; Ditttrich, Eckhard und Radtke, Frank-Olaf: Einleitung. Der Beitrag der Eisenstadt - Wissenschaften zur Konstruktion ethnischer Minderheiten. In: Ditttrich, E./ Radtke, F. O. (hg.): *Ethnizität. Wissenschaft und Minderheiten*. Westdeutscher Verlag 1990. 11-40.; Eriksen, Thanos Hylland: *The Cultural Contexts of Ethnic Differences*. Man 26. 1991. 127-144.

3 A Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) a csíkszeredai interetnikus kapcsolatokról írt tanulmányában beszélt tipikus találkozási helyzetekről. Lásd *Román-magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában*. Kézirat, 1993.

4 Hatalmi viszonyok és etnicitás kapcsolatáról lásd elsősorban Bentley, G. Carter: *Ethnicity and Practice*. Comparative Studies in Society and History 29. 1987. 1. 24-55.; Cohen, Abner: *The Lesson od Ethnicity*. Introduction to Cohen, A. ed. Urban Ethnicity. London 1974.; Cohen 1974.; Olzak, Susan - Nagel, J.: *Competitive Ethnic Relations*. Orlando 1986.

5 Etnicitás és reprezentáció viszonyáról lásd mindenekelőtt Bourdieu, Pierre: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1985.

FEISCHMIDT MARGIT

ETHNICITY AND LOCAL INSTITUTIONS: NOTES ABOUT A VILLAGE IN MEZŐSÉG ROMÁNIA

This paper highlights a special aspect of a comprehensive research on the relation of ethnicity and local institutions. The research focused on the construction and function of ethnicity in a village's everyday life. It aimed to interpret the process of the continuous reproduction of a cultural system of meanings representing a special distinction between “us” and “them”, a distinction called ethnicity. This paper emphasizes the role of institutions, the different local forms of power in the creation and reproduction of ethnicity. It concentrates thus on efforts of giving definitions “from above”, their social and political background, and not on everyday “from below”-techniques.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 3.sz.

The village whose “ethnic relations” are presented is Romania’s Magyarszovát (Suatu), inhabited since centuries by Hungarians, Romanians and Romas. After a brief sketch of the village’s present conditions the author describes concrete situations which throw light on the functions of power and on the “use” of ethnicity. She speaks of informal and formal “places of production” of ethnicity, the formal ones including intermediary institutions of symbols of national culture (school, churches and bureaucracy ethnicizing its political power), while the informal ones include the elite using ethnicity as an ideological construction for the reproduction of its symbolical power.

ZATYKÓ VIVIEN

Magyar bolgárok? Etnikus identitás és akkulturáció a bánáti bolgárok körében

Közismert, hogy a Bánát* a törökök kiűzése után a Kapát-medence etnikailag legtarkább része lett. Az egykor a történelmi Magyarországhoz tartozó, Maros, Tisza és Duna által bezárt terület jelenleg nagyobb részét Romániához tartozik. A 18. század közepe óta katolikus bolgárok csoportja is itt él, akik kulturálisan leginkább a magyarokhoz és németekhez hasonlítottak, ugyanakkor etnikus identitásukat és anyanyelvüket a mai napig őrzik.

Dolgozatom célja bemutatni, hogy egy viszonylag teljes akkulturáció mellett, hogyan tudták megőrizni a bolgárok etnikus tudatukat, és ennek a folyamatnak a jellege hogyan változott időben.¹

A bolgárok betelepülése a Bánátba

A bolgárok két hullámban érkeztek a Bánátba. Az első csoport 1738-ban települt be, és megalapították Ó-Bessenyő falut. A második csoport 1741-ben költözött Vingára. A vingai bolgárok Északnyugat-Bulgária városaiban laktak (Csiprovec, Kliszura, Kopilovec, Zselezna), ahol a 17. századra fejlett gazdasági és kulturális élet alakult ki. Ebben jelentős szerepet játszott az ott megtelepedett ferences misszió. Az addigra már katolikus hitre tért bolgárok felkelést szerveztek a Bulgáriát elnyomó török hatalom ellen. A felkelés kudarcba fulladt, és a bolgárok a török megtorlás elől a Dunán átkelve Kis-Oláhországba menekültek, ahol a visszatérés reményével éltek egészen addig, amíg az időközben (1736-37) kitört osztrák-török háború során egy újabb török támadás nem érte őket. Ekkor került szóba a telepéseket váró Bánát. A bolgárok azonban addig vártak a beköltözéssel, amíg az akkori Habsburg-uralkodó, Mária Terézia kiváltságait meg nem erősítette. Az osztrák kormányzás szívesen vette a bolgárok letelepedési szándékát, hiszen telepítési politikájuknak megfelelően elsősorban katolikusokat és lehetőleg nem magyarokat részesítettek előnyben. Minthogy a Vingára költöző bolgárok jogait megerősítették, Mária Terézia a „jó királyné” szerepében él a mai napig minden vingai bolgár emlékezetében, majdhogynem a bánáti bolgárok „nemzeti” királynőjeként tartják számon. Az akkulturációhoz szükséges pozitív viszony az államhoz tehát már a Bánátba való költözésük kezdetén megvolt.

Az Ó-Bessenyőre települt bolgárok Észak-Bulgária Duna menti falvaiból származnak. Mielőtt a 17. század végére a katolikus hitre tértek volna, paulikánusok voltak. (A kutatásban még vitatott, hogy ez a bogumil eretnecség egyik fajtája vagy egy ókeresztény szekta volt-e?) Ez számunkra annyiból érdekes, hogy ezek a bolgárok a paulikánus önelnevezést használták, amit később a vingai bolgárok is átvettek. A paulikánusok az 1737-es osztrák-török háború során az osztrákok oldalán harcoltak, és az osztrák vereség után a menekülő csapatokkal tartottuk. Így kerültek egyenesen a Bánátba. A bánáti bolgárok száma a betelepüléskor 4600 fő volt, jelenleg körülbelül tízezren élnek hét községben: Vinga, Ó-Bessenyő (bolg.: Stár Bišnov, rom.: Duestii Vechi), Bolgártelep (bolg.: Telepa, rom.: Colonia Bulgara), Brestye (bolg.: Bréšća, rom.: Brestea), Denta, Detta (bolg. és rom.: Deta), Nagyszentmiklós (bolg.: Smikluš, rom.: Sinnicolau Mare). Még két fontos dátumot kell megemlítenünk, ami ismét migrációra készítette a bánáti bolgárokat. Az egyik 1878, amikor Bulgária független állam lett, és ezt követően sokan repatriáltak, a másik a Trianoni béke (1920), amikor a Bánát ezen

területe Romániához került. Ekkor szintén tömegesen költöztek el Magyarországra, Kanadába és az Egyesült Államokba.

Akkulturáció a 19. században

A Bánátban egymástól nyelvükben, történelmi-társadalmi gyökereikben, hagyományaikban teljesen eltérő közösségek kerültek egymással kapcsolatba, és ezzel önkéntelenül megkezdődött a kultúrák kölcsönhatása. A különböző etnikumok közötti akkulturáció mértékét és irányát meghatározta a Bánátba való érkezés ideje, a befogadó és kibocsátó országhoz (etnikumhoz) való viszony, a gazdasági élet, a kisebbségi politika, és főleg a kezdeti időszakban a vallás. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az eltelt majdnem 300 év alatt ez a terület négyszer cserélt „gazdát”: kezdetben osztrák koronaterület volt, majd a Magyar Királysághoz tartozott, később az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, a 2. világháború után Románia, a volt Jugoszlávia és Magyarország osztozott rajta.

Történetileg legrégebbi gyökerei a bolgár-német magyar együttélésnek voltak. Az akkulturációs folyamatok megindulása szempontjaitól az idő mellett nagyon fontos szerepet játszott a római katolikus közös vallás.

A bánáti bolgárokról az első részletes feljegyzések a 19. század végéről származnak.² Ezekből kitűnik, hogy a 150 éve ott élő bolgárok kulturálisan főleg a magyarokhoz hasonlítottak. A „magyar bolgár” elnevezés nem tudni, mennyire volt elterjedt, mindenesetre a századfordulón kiadott egyik lapjuknak ez a címe, valamint egy 20. század elején élt bolgár férfi önéletrajzában így nevezi magát. Az akkulturáció a kultúra különböző részleteiben jelentkezik, különböző mértékben. Ezen belül is különbséget kell tennünk Vinga és Ó-Bessenyő között. Vinga földrajzi elhelyezkedése (tudniillik két nagyváros - Temesvár és Arad - között fekszik félúton, a két várost összekötő vasút is keresztülmegy Vingan), városias élete és vegyes lakossága (a bolgárok mellett magyarok, németek és románok) erősebb akkulturációt eredményezett. Ezzel szemben Ó-Bessenyő elszigeteltebb területen fekszik, többségében bolgár lakosságú, így kedvezőbb feltételei voltak annak, hogy megőrizze hagyományait.

Az akkulturációs folyamatok elsősorban az anyagi kultúrát a valláshoz kötődő ünnepeket és szokásokat, a táncot és a zenét érintették. (Jelen dolgozatban nincs lehetőség mindezeket a változásokat részletesen elemezni, ezért csak az építkezést és a táplálkozást emelem ki.)

Az anyagi kultúra változásában nagy szerepet játszottak az adott természeti viszonyok és a telepésekre vonatkozó előírások. A falvak mérnökök tervei alapjára épültek, hosszú egyenes és széles utcákkal. A rendeletek még azt is meghatározták, hogy a telek melyik részére épüljenek a házak, miből készüljenek, milyen helyiségek legyenek bennük, és milyen elrendezésben. Ezért ha egy bánáti bolgár faluban járunk, annak utcaképe nem tér el más bánáti, dél-alföldi falutól. A termékeny földű sík területéri megtelepedő bolgárok a 19. században már intenzív gabonatermesztéssel, ló-, szarvasmarha- és sertésneveléssel foglalkoztak. A vingaiaknak mindezekhez a változásokhoz nagyobb utat kellett megtenniük, hiszen ők a Balkán-hegység lábánál elterülő városok kereskedői voltak, a Bánátban pedig egy síkvidéki paraszti életmód lett részük. Gazdálkodásuk semmiben nem tért el az alföldi magyar gazdálkodástól. Talán ez az egyik oka annak, hogy táplálkozási kultúrájuk jellege teljes mértékben hasonlított a körülöttük élő magyar és német konyhához. A 19. század végi leírásokból már ez derül ki, pedig akkor még „csak” 140 éve éltek ott a bolgárok. Egyedül a karácsonyi asztalra kerül bolgár szokásoknak megfelelően kilencféle termény és alakos kalács. (A kalács tetejére tésztaból mintázott bárányt, szénakazalt stb. helyeznek.) A többi ünnepre magyaros töltöttkáposztát, paprikást (ennek az ételnek magyar elnevezését is

átvették), babgulyást, fánkot stb. esznek. A sertésfeldolgozás is „magyar” módon történik, ugyanúgy készítenek kolbászt (kalbaszi), májashurkát (majus) stb., és disznózsírral főznek. Ezzel szemben a hagyományos bolgár konyha a főzéshez olajat használ, lejellemzőbb a juh- és kecsketartás, ebből kifolyólag a juhtúró, tej- és húsfogyasztás. Kevés a térsztaféle, jellemzőbb a zöldséges ételek készítése.

Ljubomir Miletics bolgár tudós 1895-ben, majdnem 100 évvel ezelőtt járt először a bánáti bolgároknál; Szent István napján, amelyet a bolgárok magyar nyelvű misével ünnepeltek. Többek között azon sajnálkozott, hogy a magyar hatóságok parancsára megszüntették a bolgár nyelvű tanítást, és Vingán maguk a bolgár tanítók is egyetértettek a rendelettel. Vendéglátója szomorúan mutatott rá két lányára, akik már csak magyarul tudtak beszélni. Ezekután Miletics már csak pár évtizedet jósolt a bánáti bolgároknak a teljes asszimilációig.³ Jóslata azonban a mai napig nem következett be. Hogy melyek voltak azok az események, amelyek az asszimiláció egyenes vonalát megtörték és visszafordították, arra a következőkben keresünk választ.

Az etnikus identitás változása

A bolgár vagy bánáti bolgár etnikus identitás alakulásának három szakaszát különíthetjük el. Mindhárom szakaszban fontos szerepet játszik a befogadó ország kisebbségi politikája és a kibocsátó ország viszonya határain túl élő szórványaihoz. Ennek részletes elemzése azonban a kutatás további feladatai közé tartozik.

Az első szakasz 1862-től az 1890-es évekig tartott. Ekkor a Bánát a Monarchiához tartozott. Az osztrák-magyar kiegyezés körüli, illetve az azt követő időszak ez. A magyar hatóságok kezdeményezésére merült föl a bolgár iskola gondolata, amelynek aztán lelkes támogatói akadtak a bolgárok körében. A bolgár értelmiség tankönyveket adott ki sajátos dialektusukban és latin betűkkel.⁴ Felmerül a gondolat, hogy tudnák-e hasznosítani tanítás céljából a „Bulgáriában” megjelent könyveket. Ezt az ötletet azonban elvetik a bánáti tanítók, minthogy azok a könyvek cirill betűsek, és ezt ők nem tudják olvasni. Ebben az időszakban tehát saját írásbeliségük megteremtésére törekedtek. Identitásuk alakulását hűen tükrözi a bánáti bolgár helyesírást összefoglaló tankönyv (Rill, Jozu: *Balgarskutu právupisanji*. Pest, 1866.) előszavába írt mondat:

„Mert mi tiszta bolgárok akarunk maradni, és mivel Magyarországon élünk, jó magyarok is.”

A bánáti bolgár sajtókiadás kezdete is ehhez az időszakhoz köthető. A főbb orgánumok a következők voltak: *Bolgár-naptár. Bálgarscí deněvnic.*. Szerk.: Kossilkov, Leopold. 1879-1891; *Vingánska Nárudna Nuvála*. Szerk.: Kossilkov, Leopold. 1881., 1885-1888; *Temesvingai Híradó* és társlapja a *Madžarscí-balgarin*. Szerk.: Manusov, János. 1893-1894., 1905. Ezekben a kiadványokban a bolgár, palkene és dél-magyarországi vagy magyar bolgár elnevezésekkel találkozunk. Az évenként megjelenő bolgár kalendárium az, amelyben leginkább alakítják identitásukat. Legtöbbet saját történelmükről; a betelepedésről és Mária Teréziáról szóló legendákról írnak, szó esik közvetlen környezetükben történt eseményekről (például: szegedi árvíz, szoborállítást Széchenyinek) és a Habsburg-uralkodók egy-két életrajzi adatáról. Nem hiányzik egy-egy mese és népdalszöveg sem.

Összességében erről az időszakról azt lehet mondani, hogy ekkor kezdődik a tudatos identitás-alakítás. Ez a törekvés elsősorban a magyarországi bolgár létre helyezi a hangsúlyt, és megpróbál egészséges beilleszkedési alternatívát adni a bolgár nyelvű népességnek azzal, hogy tudatosítja benne bolgár mivoltát. Ez utóbbinak elsődleges eszköze a bánáti bolgár történelmi tudat és nyelv tanítása. A korszak másik jellemző jege, hogy a kibocsátó országgal, Bulgáriával alig van kapcsolatuk. (Ennek történelmi háttere, hogy Bulgária 1878-

ban lesz független ország, addig a Török Birodalom része.) A korszak végét jelzi a bolgár nyelvű tanítás megszűnése (1894-96).

A másik fontos periódus az 1930-as évek végén kezdődött, és a második világháborúig tartott. Ekkorra gyökeresen megváltozott a bolgárokat is érintő társadalmi-politikai és történelmi helyzet. A Bánát akkor már Romániához tartozott, Bulgária független állam lett, ahova több bánáti bolgár család is visszaköltözött. A Romániában élő bolgárokat elismerték mint nemzeti kisebbséget, ugyanakkor terjedt a nacionalizmus eszméje. Úgy tűnik, a bolgárok nem érezték jól magukat az új államban, nagyon sokan költöztek el. „A mi öregjeink nagyon szerették a magyarokat, mindenben velük tartottak. Ezért aztán mindig is azt akarták, hogy visszakerüljenek Magyarországhoz. Amikor látták, hogy nem megy, sokan átmentek, repatriáltak” - füzi hozzá 1994-ben egy Bessenyei férfi.

Akik otthon maradtak, azoknak a megváltozott viszonyok mellett ismét meg kellett határozniuk önmagukat. Romániában éltek, a magyar államhoz már nem volt közük, de a román államhoz és a román etnikumhoz még kevésbé kötődtek. Két választásuk volt; egyrészt sajátos történelmük és kultúrájuk tudatos továbbéltetése, másrészt visszanyúlni a gyökerekhez, azaz kapcsolatfelvétel Bulgáriával. Önelnevezésüket megváltoztatták. A „magyar” jelzőt a „bánáti”-val váltották fel, regionálisan határozták meg magukat. 1936-ban ismét megjelentették évkönyvüket (*Banátségi balgarségi kalendár*. 1936-39., 1940), amelynek címében már a bánáti bolgár elnevezés szerepel, emellett a köznapi használatban a bolgár és palkene elnevezések továbbra is megmaradtak. Újságot adnak ki *Banátségi balgarségi glasnic* címmel. Az újság szerkesztői tudatosan törekedtek a lokális, bánáti bolgár tudat kialakítására. A szerkesztők között találjuk Anton Lebanovot, a bánáti bolgárok neves költőjét, aki jelenleg Szófiában él. Verseiben megteremti azt a bánáti tájat, amely az itt élő bolgárok hazája, valamint az egységes bánáti bolgár (palkene) „népet”, akik véleménye szerint csak együtt, összefogva képesek megmaradni mint kisebbség.

Bánáti bolgár tudatuk további fontos építőkövei: az anyanyelvük (bánáti bolgár dialektusban) és történelmük, s ezenkívül megszerkesztik a bánáti bolgár irodalom fogalmát. Egyik legnagyobb egyházi ünnepüket kinevezik nemzeti napnak és egyik népszerű dalukat bánáti bolgár himnusznak.⁵ A bánáti bolgár irodalmon a Bánátba való költözésükről, letelepedésükről és Mária Teréziáról szóló legendákat és népi költők alkotásait értik. Érdeemes megemlíteni a bánáti bolgárok tudatos szöveges folklóráját. Ezeket az énekeket egy-egy parasztember írta, és jellemzőjük, sokszor egyedüli értékük, hogy tele vannak etnikus szimbólumokkal. Ezért belekerültek a bánáti bolgár sajtóba, a helyi dalárda is a repertoárjába vette, és idővel már mint bolgár népköltészetet adják elő.

Az előző korszakhoz képest nagy változást jelent az, hogy erős hangsúlyt kap a külső viszonyítási pont az „anyaország” és a bolgár öntudat is. Itt már két szálon futnak tehát tovább az események; egyrészt tovább építik a bánáti bolgár öntudatot, másrészt Bulgáriához és a bolgárokhoz való tartozásukat is igyekeznek kihangsúlyozni.

Történelmük már nemcsak ott kezdődik, amikor a Bánátba értek, hanem ott, amikor a „régie fészek”-ből elindultak. Az újságokban lemutatják a bolgár uralkodókat, költőket, a bolgár népköltészetet, szokásokat, a fotók az akkori bolgár királyt és a bolgár népéletből vett képeket ábrázolják. E két szál összekapcsolódik az első nemzeti nap megünneplésekor, 1936. augusztus 15-én, Ó-Bessenyőn. Ez az időpont a Bessenyei templom búcsúnapja is egyben. Ekkor, a bánáti bolgárok első találkozásán határozták el, hogy ez lesz a nemzeti napjuk, és minden évben más-más bánáti bolgár település vezetőinek szervezésében megünneplik. A beszédekben elhangzott, hogy ezentúl ne nevezzék magukat „palkenek”, hanem büszkén vallják, hogy ők bolgárok. Az ünnepre nemcsak más falubeli bánáti bolgárokat hívtak meg, hanem más romániai bolgárok képviselőit is. Mindezek után az ünnepséget a helyi (és nem bolgár bolgár) hagyományoknak megfelelő elemekből állították össze: hegedűszóra táncoltak

bánáti bolgár táncokat. (A bánáti bolgárok hangszeres zenéje és táncaik nem bolgár eredetűek, hanem átvételek.)

A második világháború után ismét lehetőség nyílt bolgár nyelvű iskolai oktatásra. Ekkor azonban már nem saját nyelvjárásukat tanították, hanem irodalmi bolgár nyelvet Bulgáriából küldött, tanítók segítségével. 1948-ban az akkori tanító a gyerekeknek megtanított egy eredeti bolgár táncot (a racsenicát), és a tánc előadásához bolgár népviseletet hozott. Ez a tánc azóta szerepel a bánáti bolgárok hagyományait bemutató ünnepeken.

A harmadik szakasz 1990-ben, Ceaușescu bukása után kezdődött. A várva várt szabadság a bolgár lakosság számára kisebbségi jogaik szabad gyakorlását is jelentette. Az értelmiség azonnal élt is az alkalommal. Már 1990 januárjában újrászervezték a Bánáti Bolgár Szövetséget, Temesvári központtal. A Szövetség alapítói és aktív tagjai tanárok, orvosok, a műszaki értelmiség és kisebb mértékben a papság. Céljuk a bánáti bolgár hagyományok ápolási, kulturális életük szervezése. A Szövetség lapja, a *Náša Glás (A mi szavunk)* kéthetente jelenik meg. Tartalmilag az előző korszak újságjának, a *Banátsçi balgarsçi glásnić* folytatásának tekinthetjük. Kiemelkedő helyet kap az önmeghatározáshoz nélkülözhetetlen történelem, „A mi történelmünk” rovatcímrel. Kezdetben itt a Bessenyei Historia Domus szövegét közlik bolgár fordításban, majd Bulgária történelméből mutatnak be egy-egy fejezetet. Fontos szerepet kap a „bánáti bolgár irodalom” ismertetése is. A régebbi (máshol már közölt) versek, népdalok, legendák, mesék mellett feltűnően nagy számban szerepelnek újabb alkotások is, elsősorban versek. Állandó rovatban tárgyalják a katolikus vallással összefüggő problémákat. Formailag a vallási kérdések kapnak legnagyobb teret az újságban, ami hűen tükrözi a vallásnak a bánáti bolgárok életében és identitásában betöltött jelentős szerepét. Az újság jellemzője, hogy továbbra is a helyi dialektusban, latin betűkkel nyomtatják, holott az iskolákban már több mint 40 éve csak az irodalmi bolgárt tanítják. Az imakönyveken és egy-egy helyi kiadványon kívül tehát ez az egyetlen nyomtatvány, amit a lakosság mindennapi (vagy éppen nem mindennapi) beszélt nyelvében olvashat.

Szintén 1990-től a temesvári rádió és az aradi televízió kéthetente fél órában bolgár adást sugároz. A televízió és rádió szignálja a - már az előzőekben említett - bánáti bolgár „himnusz”. Az adásokban elsősorban hagyományait - ünnepeiket, szokásukat - mutatják be. Ezek a hagyományok nagyjából a 19. század végére alakultak ki, és eredetüket tekintve elsősorban a Bánátban élt magyaroktól és németektől való átvételek. Mára azonban a bolgárok ezeket sajátjuknak tekintik.

Az előzőekben elmondottakat támasztja alá egy 1994-ben (Vingán) végzett kérdőíves felmérés is. Arra a kérdésre, hogy miben térnek el a bánáti bolgárok a körülöttük élő más etnikumoktól, a megkérdezettek elsőknek a szokásokat és utolsónak a táplálkozást jelölték meg. Arra, hogy konkrétan melyek ezek az eltérő szokások, már kevesebben tudtak válaszolni. A válaszok között első helyen áll a farsang, ami egyértelműen német és magyar átvétel. A bolgár eredetű szokások vagy az utolsó helyeken szerepelnek, vagy meg sem említik őket. Ugyanígy van ez az ételeknél is. Bolgár ételnek legtöbbször a magyaros tyúkhúsleves és a németes krumplipürét főtt hússal és paradicsommártással jelölték meg. Az előbb említett bolgár alakos kalács a paprikással együtt az utolsó helyre került. A Bulgáriába visszaköltözött bolgárok körében az eddig említett megváltozott jelenségek másságuk, bánáti mivoltuk szimbólumai lettek. A Bánátban maradtaknak azonban ez a hagyomány, ha valami bolgár hagyományt kell bemutatni, ezt mutatják be. Így lesz a hagyományosból egyben bolgár is. Ezen a szinten tehát már nem az a fontos, hogy eredetileg honnan származik az adott kultúrelem, hanem hogy a közösség számára mit szimbolizál.

Míg kifelé próbálnak egységes hagyományú és nyelvű bánáti bolgár képet mutatni, a közösségen belül számon tartják a különbségeket. Különösen a két legnagyobb bolgár település, Vinga és Ó-Bessenyő között folyik egyfajta rivalizálás. A területileg központi helyen fekvő, vegyes lakosságú Vingán élő bolgárok mindig is jobban ki voltak téve az

akkulturációnak. Jelenleg Vingán a román hatás sokkal jobban érződik, ahol például a román nyelvhasználat fokozatosan előtérbe került. Ó-Bessenyőre a magyar bolgár jellegű, 20. század elejére kialakult bánáti borár kultúra a jellemző. Az átvételek szempontjából Ó-Bessenyő mindig pár lépéssel „le volt maradva” Vingához képest. Ahogy ők megfogalmazzák: „Harminc év múlva mi is ott fogunk tartani, ahol a vingaiak.”

A harmadik korszak további jellegzetessége, hogy kialakulóban vannak a Bulgáriával való kapcsolattartás intézményes formái. Jelenleg 20-30 bánáti bolgárdiák tanul bulgáriai egyetemeken. A jelenlegi bánáti bolgárértelmisség pedig az a nemzedék, amelyik cirill betűs írást, irodalmi bolgár nyelvet tanult az iskolában, ismeri a bolgár irodalmat és történelmet. Számukra tehát már fontos, hogy meghatározzák magukat bolgár viszonylatban is. Ezért utazásokat szerveznek Bulgáriába, ahol kulturális programmal mutatkoznak be. Fölvették a kapcsolatot a Bulgáriába visszaköltözött bánáti bolgárokkal. A rokonsági kapcsolatokat igyekeznek felújítani, és baráti kapcsolatokat kialakítani. Részt vesznek egymás közösségi ünnepein, iskolás korú gyerekeknek szerveznek csereüldötetést. Az 1980-as évek óta a Bánátban élő, valamint a Bulgáriában élő bánáti bolgárok fölvették a kapcsolatot a csiproveciekkel (Bulgária) is. Csiprovec (Csiprovci) az a település, ahonnan háromszáz évvel ezelőtt elmenekültek a bánáti bolgárok ősei. Az elnéptelenedett katolikus Városba a Balkán hegység falvaiból költözött be a pravoszláv vallású, eltérő hagyományú bolgár lakosság, akiknek leszármazottait jelenleg a bánáti bolgárok szinte rokonként kezelik. Minden nagyobb közösségi ünnepre meghívják egy-egy csiproveci képviselőt is. Új jelenség önmaguk bemutatásának az igénye oly módon, hogy már nemcsak maguknak írnak magukról, hanem a „nagyvilágnak” akarják bemutatni a bánáti bolgárok történelmét és hagyományait. (Ezzel a céllal a vingai polgármester a bánáti bolgárokról szóló román nyelvű könyv kiadását tervezi.) Hasonló igénnyel szerveznek egyre több közösségi ünnepet is.

Ugyanakkor a Bulgáriával való szorosabb kapcsolattartás azt eredményezte, hogy egyre jobban érzékelik a többi bolgártól való különbözőségüket. Minthogy azonban Bulgária sem viszonyul hozzájuk a legkedvezőbb módon, a legújabb tendencia az, hogy elfogadják „köztes létüket”, elkülönítik magukat a Romániában élő más bolgároktól, és meg akarnak maradni bánáti bolgár „palkeneknek”. Talán arra, a köztudatban elterjedt nézetre válaszolva (tudniillik hogy ők nem is bolgárok, mert nem görögkeletiek, nem írnak cirill betűkkel, mint a bolgárok többsége) fogalmazódott meg a következő gondolat, mintegy ellensúlyozva az elítélő véleményeket:

„Mi a bolgárok útját egyengetjük Európa felé, hiszen vallásunk római katolikus, írásunk latin betűs, és kultúránk is magasabb színvonalon áll, és itt élünk több mint 250 éve Közép-Európában.”

Összefoglalva: a bánáti bolgárok etnicitásának megőrzésében a legnagyobb szerepet nyelvük megőrzése és annak tudatos ápolása játszotta, valamint erős történelmi tudtuk, ami mind a szöveges folklórjukban, mind kiadványaikban szerepel, és többek között ezeken keresztül hagyományozódik. Szintén fontos tényező, hogy az „anyaországgal” minél sokrétűbb kapcsolatot igyekeznek tartani. Ugyanakkor éppen ez a kapcsolattartás eredményezte, hogy a bánáti bolgárok saját tapasztalataik alapján érzékelhetik különbözőségüket a többi bolgártól. Az elkövetkező időszakban az identitást ezért három tényező formálja: román állampolgárság, bánáti bolgár hagyományápolás és egy általánosabb szinten a bolgár nemzethez való tartozás.

Irodalom

Bartha Elek: Etnikai rétegződés a dél-bánási magyarság szokásrendszerében. In: Novák László szerk.: *Hiedelmek és szokások az Alföldön II.* Nagykovács 1992. 629-637.

- Czirbusz Géza: *A délmagyarországi bolgárok ethnológiai magánrajza*. Temesvár 1882.; *A Temes- és Torontál megyei bolgárok*. Budapest 1913.
- Miletics, Ljubomir: *Na goszti a banatszkite balgari*. *Balgarszki Pregled*. III. kn. 1-2. Szófia 1896.
- Peneva-Vincze, Lilia: Fünf Bulgardörfer in Banat - interethnischer und kultureller Austausch. 356-360. In: Eperjessy Ernő - Krupa András szerk.: *Nemzetiség - Identitás*. A IV. Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Békéscsaba - Debrecen 1991.
- Rill, Jozu: *Balgarskutu právupisanji*. Pest 1866.
- Telbizov, Karol - Telbizova, Marija Vekova: *Tradicionen bit i kultura na barotszkite balgari*. *Szbornik na Narodnite Umotvorenija*. kn. 51, Szófia 1963.
- Váriné Szilágyi Ibolya - Niedermüller Péter szerk.: *Az identitás - kettős tükörben*. Budapest 1989.
- Banátségi balgarségi glásnić*. Telbis, Karol szerk. Temesvár 1935-43.
- Banatski balgarski kalendar*. Telbis, Karol szerk. Temesvár, 1936-39., 1940.
- Bolgár naptár Balgarski denevnik*. Kossilkov, Leopold szerk. Temesvár 1878, 1879, 1881, 1884, 1891.
- Nása glás*. Ivancov, Karol szerk. Temesvár, 1990-1994.
- Pucelnika*. Bolgár Kezdő-Olvasókönyv Magyarország bolgár ajkú népiskolái számára. I. osztály I. évfolyam. Rill, Jozu szerk. Temesvár 3. kiad. 1889.
- Telbizov, Karol - Telbizova, Marija Vekova: *Tradicionen bit i kultura na barotszkite balgari*. *Szbornik na Narodnite Umotvorenija*. kn. 51, Szófia 1963.
- Váriné Szilágyi Ibolya - Niedermüller Péter szerk.: *Az identitás - kettős tükörben*. Budapest 1989.
- Banátségi balgarségi glásnić*. Telbis, Karol szerk. Temesvár 1935-43.
- Banatski balgarski kalendar*. Telbis, Karol szerk. Temesvár, 1936-39., 1940.
- Bolgár naptár. Balgarski denevnik*. Kossilkov, Leopold szerk.: Temesvár 1878, 1879, 1881, 1884, 1891.
- Nása glás*. Ivancov, Karol szerk. Temesvár, 1990-1994.
- Pucelnika*. Bolgár Kezdő-Olvasókönyv Magyarország bolgár ajkú népiskolái számára. I. osztály I. évfolyam. Rill, Jozu szerk. Temesvár 3. kiad. 1889.

VIVIEN ZATYKÓ

HUNGARIAN BULGARIANS? THE ETHNIC IDENTITY AND ACCULTURATION AMONG BULGARIANS LIVING IN BANAT

The aim of the paper was to show how, even with relatively full acculturation, the Bulgarians from the multiethnic Banat region were able to preserve their ethnic consciousness and how the nature of this process changed over time.

The Banat is the region enclosed by the Maros, Tisza and Danube rivers. It once formed part of historical Hungary but at present most of it belongs to Romania. From the ethnic point of view it is the most varied region in the Carpathian Basin

The Bulgarians who settled down in the Banat in 1738-1741, fled from Bulgaria first of all because of the Turkish oppression, secondary because of their religion. These Bulgarians were different from the majority of the population living in Bulgaria by being Roman Catholic and not Pravoslavs.

Historically, Bulgarian-German-Hungarian coexistence had the oldest roots in the Banat. Besides time it was the Roman Catholic religion that played the most important role in setting off the processes of acculturation.

In spite of the strong acculturation the Bulgarians preserved their ethnic identity up to now. They opened Bulgarian schools, organized the Banat Bulgarian Association, started their own newspaper and recently they have their local TV and Radio programme bi-weekly. The circumstances and events significantly influencing evolution of the ethnic identity of the Banat Bulgarians can be divided into three periods (1862-1890s, 1930s-1950s, and from 1990-onwards).

Preservation of the language and its conscious cultivation has played the biggest role in preserving the ethnicity of the Banat Bulgarians, together with strong historical awareness. The Banat Bulgarian identity always contained two aspects - self-awareness as Banat Bulgarians and stress of their belonging to Bulgaria and the Bulgarians.

SZARKA LÁSZLÓ

Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez

A történeti Magyarország felbomlása a Habsburg-monarchia első világháborúban elszenvedett veresége nyomán bekövetkezett nemzetközi helyzetben elkerülhetlenné vált. Bekövetkezett az, amitől a 19. századi és 20. század eleji magyar államélet legkülönbözőbb felfogású vezetői titokban mindig is tartottak: a Magyarország szomszédságban külön államokat alapító fajrokonaikhoz csatlakozva a magyarországi nem magyar nemzetek, nemzeti kisebbségek többé nem kívántak együtt élni a magyarsággal a történeti Magyar Királyság államkeretei között. Az 1918-1919. évi felbomlás előidéző oka kétségtelenül a háborús vereség, illetve a megváltozott európai nagyhatalmi viszonyrendszer volt. Ugyanakkor a nemzetiségek különválásának konkrét lefolyása, kimenetele szempontjából fölöttébb fontos szerepet játszottak a dualizmus kori magyarországi nemzetiségpolitikai motívumok és tényezők, s maguk a nemzeti mozgalmak, illetve a magyar kormányok nemzetiségi politikáját irányító politikusok.

A mindig is legnagyobb súllyal bíró magyarországi és erdélyi román kérdés háború utáni alakulásának kétségtelenül egyik legdrámaibb epizódját az 1918. november 13-14-i aradi magyar-román tárgyalások jelentették.

Máig nincs egyetértés abban, hogy vajon bölcs dolog volt-e Jásza Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere részéről Aradra utazni, hogy ott a Román Nemzeti Tanács november 9-i keltezésű memorandumának 26 vármegyeyeni területre igényt tartó követeléseiről (1. számú irat) tárgyalásokat folytasson a magyarországi román vezetőkkel. Maga Jásza a tárgyalásokról szóló visszaemlékezésében a következőképpen indokolta utólag a tárgyalások jogosultságát: „Úgy a román követelésnek, mint a román haderők előrenyomulásának jelentőségével teljes mértékben tisztában volt a Károlyi-kormány. Világosan láttuk, hogy Nagyrománia kialakulása felé törnek úgy a román királyságbeli, mint az erdélyi román politikai, katonai erők. Ennek dacára nagy fontosságot tulajdonítottunk annak, hogy a román követelések a teljes nyilvánosság előtt és a legkomolyabb, leglojálisabb politikai formák között letárgyalassanak. Mégpedig három szempontból is fontosnak tartottuk ezeket a tárgyalásokat. Először azért, mert még mindig reményem volt ars-a nézve, hogy legalább a béketárgyalásokig sikerülni fog egy átmeneti provizóriumot teremteni, hisz a belgrádi fegyverletételi (sic) szerződés expressis verbis az egész magyarországi területet meghagysz a régi magyar közigazgatás és impérium alatt. Másodszer azért, mert élt bennem még mindig némi remény arra nézve is, hogy az októberi forradalom kormányának tiszte demokratikus szelleme és az általa lojálisan megvalósítani kívánt kantonálás terv egy olyan erkölcsi atmoszférát teremthet, melynek hatása az erdélyi románokra is messze kiható lehet. Harmadszer azért, mivel szükségét éreztem annak, hogy Európa és az egész művelt világ előtt dokumentáljuk azt a tényt, hogy a régi feudális Magyarország helyébe egy új demokratikus Magyarország lépett, mely az ország zavaros, tarka-barka, a területi szempontokat minduntalan keresztező nemzeti problémáit valóban svájci mintára, a kantonálás autonómiák konföderációja alapján kívánja megoldani.”¹

Jásza a Károlyi-kormány november 10-i minisztertanácsi határozata, valamint a Magyar Nemzeti Tanács ezt követő döntése alapján és az erdélyi kérdés legkiválóbb ismerőivel (Apáthy István, Bethlen István, Bánffy Miklós, Barcsay Andor, Vincze Sándor, Somló Bódog) ugyancsak november 10-én történt egyeztetés során kialakult konszenzus tudatában indult november 12-én éjjel különvonattal Aradra.²

A november 13-án reggel félnyolc tájban népes budapesti újságírói kísérettel Aradra érkezett magyar tárgyaló küldöttség tagjai voltak: Jásza Oszkár miniszter, P. Ábrahám Dezső és Bokányi Dezső a Magyar Nemzeti Tanács tagjai, Kovács Alajos és Rácz Gyula a

Statisztikai Hivatal munkatársai, Szekeres János miniszteri fogalmazó, Csécsy Imre miniszteri titkár. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács képviselőjében a tárgyaláson jelent volt Apáthy István elnök, Vincze Sándor és Somló Bódog, valamint a frissen kinevezett aradi főispán Varjassy Lajos. A Bánsági Nemzeti Tanács részéről Aradra érkezett Roth Ottó, valamint a Magyarországi Német Nemzeti Tanács képviselőjében Neugeboren Emil, akik a tárgyalásokon Striegl F. Józseffel a Bánsági Sváb Nemzeti Tanács elnökével együtt román kérésre hivatalosan csak mint hallgatók vettek részt, bár Neugeboren Emil fel is szólalt.

Román részről a Román Nemzeti Tanács képviselőjében Goldis László, Pop Cs. István, Lázár Aurél korábbi magyarországi országgyűlési képviselők, Erdélyi János, a Budapesten megalakult Magyarországi Román Nemzeti Tanács elnöke, később az RNT budapesti képviselője, illetve a román szociáldemokraták részéről Fluérás János, Jumonca Jozsif, Gyepini Eulász vett részt. A román tárgyalóküldöttség vezetője az a Maniu Gyula volt, aki csak november 14-én délelőtt érkezett meg Bécsből Aradra, s akinek távolléte miatt az első napon csupán rövid kétórás tárgyalásra került sor.³

A tárgyalások november 13-án délelőtt 11 órakor a vármegyei főispáni hivatal fogadótermében kezdődtek és a nyitótanácskozás félegyig, azaz másfél órát tartott. Ezt követően Jászi sajtótájékoztatón ismertette a tárgyalások menetét: több lap is közölte Jászi nyitó beszédének, illetve a magyar kormány javaslatának szövegét (2-3. számú irat). Délután Goldis vezetésével román küldöttség tanulmányozta a főispáni hivatalban a Kovács Alajos, illetve Rácz Gyula által kidolgozott erdélyi statisztikai anyagokat.

November 13-án este a Polgári Radikális Párt aradi szervezete nagygyűlést szervezett, amelyen Jászi mellett felszólalt Bokányi, Apáthy és Somló Bódog is. Egyes beszámolók szerint a gyűlésen Goldis László, a román komité tagja szintén jelen volt.

Miután november 14-én délelőtt 10 óra tájban a menetrend szerinti pesti vonattal megérkezett Aradra Maniu, a tárgyalásokat délután három órakor folytatták. Este félnyolckor rövid szünetet tartottak, majd kilenc órakor még egy órán keresztül folytatták az egyre kilátástalanabb megbeszéléseket.

Az aradi tárgyalások teljes rekonstrukciójához felhasználtuk az összes olyan újság beszámolóját, amelynek bizonyíthatóan volt tudósítója Aradon. Szükséges lesz még a román források részletes elemzése, hiszen a tudósítások szerint Maniu november 14-i első felszólalás a közel két órán keresztül tartott, míg az alábbiakban közölt jegyzőkönyvtöredék csupán összefoglalót ad a beszédből. Nem különben érdekes a résztvevők véleményét híven tükröző rengeteg interjú, amelyet a jelenlévő újságíróknak adtak. Így például bizonyosra vehető, hogy külön vita volt a Somló Bódog által előterjesztett kantontervezetről, mégha annak bevezetését román részről ugyanúgy senki sem támogatta, mint Jászi két proppozícióját.

A magyar közvélemény az aradi tárgyalások kudarcra látván szembesült először az ország széthullásának fenyegető veszélyével. Jászi november utolsó hetében maga is levonta a kudarc konzekvenciáit és benyújtott) első lemondását Károlyinak, aki azonban azt nem fogadta el.

A történeti Magyarország felbomlásának belpolitikai forrásait kiadásra előkészítve megpróbáljuk rekonstruálni az aradi tárgyalások minél teljesebb történetét. Az alábbiakban az autentikusnak tekinthető forrásokból adjuk közre a legfontosabbakat, megjegyezve, hogy a tárgyalások teljes jegyzőkönyvét az Aradon jelen volt újságírók is felhasználták, amit a megtalált töredék és a tudósítások szövege közötti egyezések bizonyítanak. Nem zárható ki, hogy vagy a résztvevők hagyatékában, vagy más levéltári anyagok közt egyszer előkerül a teljes jegyzőkönyvi szöveg.

I. A Román Nemzeti Tanács memoranduma a kormányhatalom átadásáról 26 vármegye területén - 1918. november 9.⁴

A Magyar Nemzeti Tanács Kormányának
Budapest

Az események rohamos fejlődése folytán azon meggyőződésre jutottunk, hogy a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint nemzetünknek és a vele egy területen élő kisebbségeknek érdekében a közrend, vagyon- és személybiztonság megóvása) céljából már most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat. E vidékekhez tartoznak a következő megyék: Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szatmár, Máramaros, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Alsófehér, Kisküküllő, Nagyüküllő, Hunyad, Szeben, Brassó, Fogaras, Háromszék, Udvarhely és Csik megyék, valamint Békés, Csanád és Ugocsa megyék román területei.

Intézzék a kormány Magyarország és Erdély nemzeteihez azonnal egy manifesztumot ilyen értelemben és rendelje hatalmunk alá az azon területen található minden állami, politikai, közigazgatási, bírósági, iskolai, egyházi, pénzügyi, katonai és közlekedésügyi intézményt, hatóságot és szervet. Ugyanakkor ezen területen minden más impérium megszüntetendő. Ezen esetben garantálhatjuk a közrendet, vagyon- és személybiztonságot. Ellenkező esetben kénytelenek lennénk proklamációban népünknek, az országnak és az egész világnak tudtára adni, hogy az önrendelkezési jog gyakorlása részünkre lehetetlenné tétetett, s így a hatóságokkal minden további együttműködést beszüntetünk és a bekövetkező eseményekért a felelősséget nem vállaljuk, és az a maga teljességében a Magyar Nemzeti Tanács jelenlegi kormányára hárítjuk.

Természetes, hogy a kérdéses területen élő más népekkel szemben a magunk részéről respektálni fogjuk a wilsoni elveket.

A kormányzás átadásának módozatait vegyes bizottság állapítsa meg. A kormány Nagyszebenben fogjuk megalakítani. Ezen megkeresésünkre a választ f. é. november hó 12 délután 6 óráig várjuk.

Kelt Aradon 1918. évi november hó 9-én.

Pop Cs. István [s.k.]

II. Jászi Oszkár és Bokányi Dezső beszéde az aradi magyar-román tárgyalások első napján⁵

Tisztelt Uraim! Úgy a magyar kormány, mint a Magyar Nemzeti Tanács az Önök memorandumát alapos megfontolás tárgyává tette és abban a meggyőződésben van, hogy az az alapelv, melyből az urak kiindulnak: helyes és annak megvalósítását mi a magunk részéről is kívánjuk. Egy provizórikus rend létesítéséről van most szó addig, amíg az általános békekonferencia eldönti azokat a vitás kérdéseket, melyeket úgy sem tudunk magunk között eldönteni, az esetleges határkérdéseket, amelyek egy nemzetközi aeropag elé tartoznak és amelyek csak Európa végleges rendjének kialakulásakor az újabb államalakulatok megállapításakor fognak tisztázódni. Agyról van szó, hogy mi addig is egy modus vivendit teremtsünk, amely ezeknek a tényeknek, amelyeket Pop-Csicsó István képviselő úr felsorolt, a megismétlődését lehetetlenné tegye. Ez az általános szempont, amely minket vezet. Egy provizórikus rendről van szó, amely sem Önöket, sem minket a jövőre nézve nem köt, hiszen éppen az Önök sorában vannak nagy számmal azok, akik egy teljesen új rendet és teljesen új állami csatlakozást tartanak szükségesnek egy végleges állapot létrehozásához. Ezért hangsúlyozzuk mi éppen az Önök megnyugtatóására ennek a rendnek provizórikus jellegét.

Önök ebben a memorandumban helyesen a wilsoni elvből, a népek önrendelkezési jogából indulnak ki és mi ezt a jogot teljes mértékben elismerjük, azt az Önök részére a Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány felajánlja, ugyanakkor azonban hangsúlyozzuk, hogy a román nemzet számára biztosított önrendelkezési jogot a legteljesebb mértékben és a legteljesebb határozottsággal vindikáljuk az ezeken a területeken élő minden egyes nép, tehát a magyarok, németek, szászok stb. számára is. Az a proposíció tehát, melyet a román nemzeti tanács elénk terjesztett és amelyet itt ismertetnem felesleges, hiszen mindenki ismeri azokat a területi határokat, amelyek között Önök az úgynevezett impériumot a maguk számára vindikálják, ez a nyers körvonalakban megadott körülhatárolás, véleményünk szerint, nem felel meg a wilsoni elvek szellemének, amennyiben a szóban forgó területen a statisztikai kimutatások szerint, melyeknek kontrollját bármely nemzetközi bizottságnak felajánljuk, hogy akár automobilon beutazva, akár stichpróbákat csinálva ellenőrizze, mondom, a statisztikai kimutatások szerint ezen a területen 6841000 ember él, akik közül körülbelül 2939000 a román és mintegy 3900000 a nem román, szóval magyar, német, szász és egyéb anyanyelvű.

A népek önrendelkezési jogának ilyen megvalósítását, tehát mi a wilsoni elvek megsértésének tartanók és ezért az Önök proposícióját is csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy Önök csak a nagy kontúrokat adták meg és ennek a tervnek részletes megvalósítását nem méltóztattak kellő megfontolás és diszkusszió tárgyává tenni. Ismétlem: önrendelkezési jog a románlakta vagy román többségű területek számára, de éppen olyan önrendelkezési jog a más nemzetek által akár homogénül, akár többségben elfoglalt területek számára is. Ezekre a román anyanyelvű vagy többségi területekre nézve az Önök által körvonalazott önrendelkezési jogot mi készséggel felkínáljuk. Semmi akadály nincs annak, hogy a magyar kormány ezeken a területeken a kormányzatot örökre átruházza és hogy az Önök nemzeti tanácsa ezeken a területeken adminisztrálósát és az itteni összes közigazgatási és egyéb feladatok intézését tényleg kezébe is vegye. Ennek a tervnek keresztülviteléhez csak az szükséges természetesen, hogy ez az újonnan kialakuló román kormányzat a magyar kormánnyal bizonyos szálakkal összefűzessék, amiben semmiféle sovíniszta vagy nacionalista szempont nem vezet minket, hanem a lét kérdése, úgy az itteni románok, mint a magyarok és minden más nép szempontjából; mert hiszen világos, hogy az itt megoldandó gazdasági, pénzügyi, közlekedési és közéleti feladatokat 48 óráig sem lehet tovább folytatni a teljes felfordulás vagy az éhhalál veszélye nélkül, ha az egész állam - mondjuk a svájci terminológiát használva, az egész Eidgenossenschaft - területén sem tudjuk közös elvek szerint megoldani a közös érdekű feladatokat. Arra gondolok, hogy mihelyst Önök a maguk kormányzatát megalakítják, gondolkodni kell róla, hogy ez a kormányzat megfelelő delegáltak útján, állandó érintkezést tartson fenn a magyar kormánnyal az összes közös érdekű problémák lebonyolításának keresztülvitelére. Azt hiszem, hogy ezek szinte a priori princípiumok, amelyeknek megvitatását sem tudjuk elképzelni, mert hiszen máskülönben a teljes felborulás áltana be. Arra gondolok, hogy a magyar kormány pénzügyileg továbbra is kiutalja a budgetszerűen megállapított összegeket, melyek nélkül az adminisztráció elképzelhetetlen: továbbá, minthogy pár hét alatt nem tudunk új, közös orgánumokat létesíteni, nem marad más hátra, mint az állami hivataloknak és összes mai hivataloknak funkcionálását megtartani azzal a korrektívummal már most, hogy minden állami hivatalban a két-, esetleg többnyelvűség rendszere lojálisan és utógondolat nélkül megvalósíttatnék.

Ami már most egy további kérdést illet, hogy mi lesz az ezeken a területeken működő mai hivatalnokokkal, erre nézve a kormánybiztos úrtól vettem azt az információt, hogy itt a régi hivatalnokokkal szemben Önök semmiféle zaklatást nem terveznek, tehát amennyiben kötelességüket teljesítik, továbbra is helyükön maradhatnak, ami annál kényeszerítőbb szükségesség, minthogy nem is volna módunkban máról-holnapra ezt az egész szervezetet kicserélni, vagy megváltoztatni.

Azt hiszem, tisztelt uraim, hogy én eléggé világosan beszéltem a magyar kormány és a Magyar Nemzeti Tanács propozíciójáról. Az új rendnek a megállapításánál és a wilsoni elv becsületes keresztülvitelénél, amely nem akar a régi elnyomás helyébe új elnyomást létesíteni és amelyhez mi feltétlenül ragaszkodunk és úgy hiszem, Önök is ragaszkodni fognak, nem indulhatunk ki a régi vármegyei beosztásból, amelyet annak idején éppen Önök ellen csináltak meg egészen artificiális módon és amely a múltban az Önök sérelmeinek is egyik tárgya volt, sőt, amely oka annak is, hogy az Önök által körvonalazott beosztás olyan abszurd eredményekre vezetett. Azt ajánlanám tehát, hogy a mai vármegyei keretek mellőzésével járásokat vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek svájci minta szerint képezzék ki a maguk szerveit, és ezeket a szerveket egy nagyobb egységbe foglaljuk mindazokra az ügyekre nézve, amelyeket közös egyetértéssel döntünk el.

Természetesen ilyen alapon kiindulva is, a rendkívül kevert nemzetiségi eloszlásunk folytán - melynek tekintetben a statisztikai hivatal által most csinált térképre hivatkozom: látni fogják Önök, hogy egy hihetetlenül pali mull állapottal állunk itt szemben - még mindig se szeri, se száma nem lesz a kisebb enklávénak. Ezek a kisebb enklávék a Renner-féle terv szerint önálló egységekként alakíthatatnak ki, ha elég erősek ehhez Ott azonban, ahol - mint az esetek legtöbbszörében - jelentékeny nemzetiségi minoritások fognak képződni a homogén telepterületen belül: nem mard más hátra, mint hogy kölcsönösen garantálni fogjuk ezeknek a minoritásoknak védelmét. Mihelyt Önök impériumot kapnak, ebben hatalmas kölcsönös alkotmánybiztosítékokat létesítettünk arra nézve, hogy a nemzetiségi kisebbségek védelme a legmesszebb menő módon keresztülvitetik, mert az ott lakó kisebbségek sorsa sem rosszabb, sem jobb nem lehet, mint a magyar kormány impériuma alatt élő román és egyéb kisebbségé.

A mi álláspontunk tehát az, hogy a Magyarországon élő összes népek a béketárgyalásokig a mai keretek elismerése mellett - amelyeken addig a magunk részéről úgysem tudunk változtatni - ilyen Eidgenossenschaftba kerüljenek. Ilyen feltételek mellett Önök a kormányzatot megkapják, azt megszervezhetik és mi megadjuk Önöknek mindazokat a feltételeket, amelyek mellett Önök garanciát tudnak vállalni a béke és rend fenntartásáért. Emellett a létesítendő nagyobb enklávék számára a wilsoni elveket teljességgel érvényesíteni akarjuk, a kisebbségek jogainak védelmét pedig kölcsönösen biztosítjuk.

Úgy véljük, hogy ezekben a keretekben mindezeket a kérdéseket a legteljesebb megnyugvással elintézhethetjük. Nem tudom elképzelni, hogy a wilsoni elvek alapján ezt a tervet bárminő, akár elméleti, akár gyakorlati argumentummal meg lehetne támadni. Ha bárki közöttünk ezen elvek megvalósításának ettől a módjától el akarna térni, az megszűnik a wilsoni elvek alapján állani, az az imperiális és nacionalista politika terére lép, amely ellen mi itt is és az összes művelt nép társasága előtt is ünnepélyes óvást emelünk. Ezekben a keretekben azonban, úgy hiszem egy teljesen új rend létesülhetne közöttünk, mely az ország valamennyi népének javára lenne. Hogy ezzel Önök majd annak idején meg fognak-e elégedni, azt a jövő fogja megmondani. Önök szabad kezet kaptak arra, hogy a béketárgyalásokon érvényesítsék követeléseiket. Mi nem akarunk semmi olyan megegyezést kötni, mely bárkinek is kezét, lelkiismereti és politikai szabadságát megkötné. Ez, uraim, nem licitáció, ez olyan tiszta, olyan átlátszó és olyan egyszerű, hogy a wilsoni elvek kitűzése és a mai államkeretek fenntartása mellett, amelyeket egyoldalúan megváltoztatni nem tudunk, más megoldás el sem képzelhető.

Nagyon kérem az urakat, hogy ezt a mi lojális, hátsó gondolat nélküli és becsületes ajánlatunkat ugyanilyen lojalitással fogadják. Éppen azok az események, amelyekről Pop-Csicsó képviselő úr szólott, meggyőzhettek mindnyájunkat arról, hogy itt a tizenkettedik óra arra, hogy új állapotokat hozzunk létre, amelyek megóvhatnak minket az anarchizmusnak mindnyájunkat egyformán fenyegető veszélyétől.

Még csak arra szeretném az urak figyelmét felhívni, hogy óvatosan mérlegeljük a nemzetközi helyzetet. Nem szabad a harctéri helyzetnek momentán hatása alatt az igényeket bárminő módon túlcsigázni és azokat a wilsoni elvek keretein túlvinni. A békekötés, amely jönni fog, nem Fochnak és a többi generálisnak a kezében van, akik, mint éppen Belgrádban láttuk, semmivel sem különböznek a kardcsörtető Hindenburgoktól és Ludendorffoktól, hanem azt az európai szovjet-köztársaság, a munkások és katonák tanácsa fogja megkötni. Azokat az ígéreteket, amelyeket egyes hatalmak a cseh és egyéb imperializmusoknak tettek, ez az európai köztársaság nem fogja figyelembe venni. Ennek a jövő irányzatnak a jele az is, hogy éppen tegnap akkreditálta a magyar kormány az Orosz-Szovjet Köztársaság (sic) magyarországi követévé azt a Rakovszkij képviselőt, aki legjobban ismeri Románia és a magyarországi románság helyzetét. Ezek fogják eldönteni a békét és nem a kardcsörtető imperialisták. Erre való tekintettel is kérem Önöket, járuljanak hozzá a mi teljesen tiszta és lojális elvek alapján tett ajánlatunkhoz, hogy legalább a béketárgyalásokig eljussunk és ne marcangoltassuk tovább szét szerencsétlen népeinket.

Bokányi Dezső: - Ahhoz, amit a miniszter előadott, teljes egészében csatlakozom. Ez nem különös, hiszen én a Nemzeti Tanácsnak a tagja vagyok. De én egyúttal szocialista is vagyok: olyan pártnak a tagja vagyok, amelynek ma már nagy európai jelentősége van. Mint szocialista, kijelentem, hogy mi minden nemzetközi összeköttetésünket föl fogjuk használni arra, hogy a miniszter úr által kifejtett álláspontot a nemzetközi szocialista kongresszuson az Internacionále előtt megvédelmezzük és annak keresztülvitele érdekében mindent el fogunk követni. Ezt szükségesnek tartottam megjegyezni azért, mert azt lehetne mondani, hogy ez az álláspont esetleg csak egy polgári kormánynak az álláspontja. Ezzel a kijelentéssel azonban a nép álláspontjává lett.⁶

III. Jászi erdélyi kantontervezetének leírása⁷

Délután Kovács Alajos minisztertanácsos és Szekeres János miniszteri fogalmazó közölte a Jászi ajánlatára vonatkozó statisztikai adatokat a Román Nemzeti Komitével. Eszerint a szóban forgó 26 megye lakosainak száma 6841000, ebből csak 2939000 román és 3900000 más nemzetiségű. Viszont a miniszter ajánlata szerinti kanton-rendszerben 2244000 lakos kapnak autonómiát. Ebből 1973000 a román és 270000 a magyar. A miniszter előterjesztése a megyei és járási határokat mellőzi és a községek nemzeti megoszlása alapján azokat a román területeke, ahol román többség van, elhatárolná és ezek autonómiát kapnának. Ez a határ Orsovától indulná ki (Orsova még magyar terület lenne, Fehértemplom és Versec is), Temes és Arad megyén át vonulna végig Radna és Nagyhalmagy mellett, Gyulánál elkanyarodna Tenkéig, azután a cséffai járásig, Nagyváradtól Élesdig, Szilágysomlyóig és Zilahig, magában foglalná Szatmár megye erdői járását, aztán elkanyarodnék Nagybánya és felsőbánya alatt; Máramarossziget magyar terület maradna, a Visó völgye a határig román lenne. Az erdélyi magyar és székely megyék magyar imperium alákerülnének. Ezek: Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- és Kisküküllő megye, Maros-Torda alsó fele, Tordaaranyos középső része, Kolozs megye középső része Kolozsvárral, Bánffyhunyaddal, Nagysármásig, a Szamos völgye Désig, úgyszintén Bethlen. A magyar autonómiák 82,9 százalékban magyar többségűek, román lakosságuk csak 16,8 százalék. A román autonómiákban egyes területek magyar autonómiát kapnának, (a Petrozsény, Déva, Vajdahunyd, Resicabánya, Stájérlak, Lugos, Belényes, Beszterce város körüli kisebb-nagyobb részek), a magyar területekben viszont egyes román területek kapnának autonómiát (Alibunár vidéke, az avast részek, a radnóti járás).

IV. Jegyzőkönyvtöredék az aradi tárgyalás második napjáról - 1918. november 14. (Gépelt másolat)⁸

November 14. Délután 3 óra.

Jászi Oszkár miniszter: Igen tisztelt Uraim! A tegnap megkezdett értekezletet újból megnyitom. Mielőtt a tulajdonképpeni tárgyra áttérnénk, napirend előtt szeretném az urakat tájékoztatni néhány dologról, először is arról a rendkívül sajnálatos ügyről, amelyet tegnap Pop-Csicsó képviselő úr felemlített, az Urmánczy János birtokán történt vérfürdőről. A beérkezett jelentés nagyban és egészben tényleg megállapította azokat a vétkes és eléggé meg sem bélyegezhető mulasztásokat, amelyek ezen ügyben történtek. Tisztelt Uraim, én úgy a miniszterelnök úrral, mint a belügyminiszter úrral haladéktalanul érintkezésbe léptem, akik megígérték - minthogy felháborodásomat teljes mértékben osztják -, hogy a legszigorúbb vizsgálat meg fog indíttatni, és minden rendelkezésünkre álló erővel oda fogunk hatni, hogy a tettesek, ennek a borzalomnak a szerzői, példásan megbűnhődjenek. Mikor ezt jelentem, ugyanakkor azonban nem hallgathatom el az urak előtt azt sem, hogy a mai állapotok csakugyan egyre inkább az anarchia jellegét öltik magukra. Kaptuk például a következő táviratot: (olvassa)

Viszontvannak olyan rémhírek is, amelyeket a legszigorúbb vizsgálat sem igazol. Így például arra a vádra vonatkozólag, amit szintén Pop-Csicsó képviselő úr említett: hogy Kolozsvárott a németek által beszállított politikai foglyokat letartóztatták, Siegler Konrád gyalogsági tábornoktól, aki az erdélyi magyar és román nemzeti tanács közös megegyezése folytán az Erdélyben levő összes haderők felett parancsnokol, a következő távirati értesítést kaptam: (olvassa:)

„Jászi miniszter úrnak, Arad. Politikai foglyok mozgalom kezdetén kivétel nélkül szabadon bocsáttattak. Azóta újabbak be nem szállítottak. Dr. Pap Kornél itt teljesen ismeretlen. Amennyiben politikai foglyok ezután beszállíthatnának, azonnal szabadlábba fognak helyezettetni. 14807. eln. szám. Siegler gyalogsági tábornok.”

Egyidejűleg intézkedés történt arra nézve is, hogy az úgynevezett acélgárda, amely itten garázdálkodásaival a köznyugalmat veszélyeztette, feloszlattassék és hogy Gábor főhadnagy, aki állítólag itt martalóccsapatot szervezett, letartóztattassék. Pestről kapom tovább azt a hírt, hogy a szurdoki szorosnál román és magyar munkások szénbányáinkat veszélyeztetik. Intézkedés történt, hogy egy vegyesbizottság szálljon ki és érdekeink védelmére közös akció foganatosíttassék.

Dr. Vlád Aurél: Szükségesnek tartom bejelenteni, hogy nemcsak Arad megyében, hanem például a mi megyénkben, Hunyadban is, alakítottak ilyen magánbandákat. Nálunk a vármegyében a mi közbelépésünk folytán olyan nyugalom van, mint sehol az országban és dacára ennek tegnapelőtt Déván a Magyar Nemzeti Tanács eljött a Román Nemzeti Tanácshoz és szörnyűlködve bejelentette, hogy ilyen gárdát küldtek le Pestről, nem akarták megmondani, hogy milyen célzattal jöttek le oda és a magyar urak is félték attól, hogy tapintatlan, igazságtalan és helytelen eljárásukkal a már helyreállott rendet meg fogják bolygatni. Azonnal a főispánhoz fordultunk, aki azt mondta, hogy küldtek ugyan Pestről csapatokat, de nem tudja miért. Erre úgy a magyar, mint a román nemzeti tanács elhatározta, hogy bizalmi férfiak útján fel fogja világosítani a kormányt arról, hogy bár a volt főispán, jelenleg kormánybiztos, személye megfelelő volna az összhang fenntartásához, de annyira mások befolyása alatt áll, hogy a valóságos főispán Barcsay Andor öccse, Adorján, és így a főispán teljesen alkalmatlan arra, hogy a rendet a vármegyében fenntartsa, továbbá, hogy kérjék a kormányt arra, hogy ilyen portyázó csapatokat, ilyen magánvállalkozásokat semmi esetre sem engedjen meg. Én a lapokban is olvastam, hogy Barcsa(y) Andor képviselő hirdetést adott ki, hogy elszánt embereket keres. Úgy látszik, ezek úgy a magyar, mint a

román n(emzeti) t(anács) kikerülésével járnak el, ezáltal veszélyeztetik az összhangot és azt a közös érdeket, hogy a rendet együttes erővel tartsuk fenn. Kitid és Szentgyörgyválya községben ez a szabad gárda 10-12 ember elfogott, Kitidben agyonlövötte a községi bírót, két községnek a lakosságát kizavarta és arra kényszerítene, hogy erdőkbe meneküljenek. Én azt hiszem, hogy az ilyen privát vállalkozásokkal szemben a legnagyobb eréllyel kell fellépni.

Jászi: Ezt az ügyet én már telefonon bejelentettem a belügyminiszter úrnak és ő azt kérdezteti, hogy Pogány megfelelő ember-e, akit ott lehet tartani.

Vlád: Pogány a legjobb barátom, de nem lehet ott tartani a környezete és az erélytelensége miatt. Ami a szurdoki és a petrozsényi kérdést illeti, és azt hiszem, hogy ha a román szocialisták részéről és közülünk is egy-egy bizalmi férfiú kimenne oda a magyar tanács kiküldöttével együtt, ezek együtt ott minden fegyveres beavatkozás nélkül helyre tudnák állítani a rendet,

Dr. Lázár Aurél: Bihar megyében is napirenden vannak ilyen garázdálkodások, különösen Beél vidékén. A diósi fatelepre 60 főnyi katonaságot vittek ki egy hadnagy vezetésével, noha ott teljes csend volt és ezeknek a katonáknak tegnap és tegnapelőtt máris sikerült 12 halotta produkálni. Olcsa községben 35000 korona értékű ingóságot vittek el tegnapelőtt. A latin szertartású püspökség uradalmának birtokán, a Nagyvárad és Körösszeg közötti részen ágyúkat állítottak fel azért, mert egy bizonyos községben egy 200 főből álló portyázó csapat alakult, amelyet azonban nekünk már előzőleg sikerült békésen leszerelnünk, úgy hogy az összes lopott holmikát önként visszavitték. Ennek dacára kivonult oda egy repülő csapat, 95000 korona hadisarcot vetett ki a községre, a tanítót 2 huszárló közé kötözték, és úgy vonszolták több kilométeren keresztül és csak az egész község kérelmére bocsátották ki. Barátkán ugyanilyen eset történt. Arra akarom felhívni a miniszter úr figyelmét; hogy a hadügyminiszter kiadott egy rendeletet, amely szerint minden póttestnek meg van engedve, hogy fegyveres gárdákat szervezzen és küldjön ki. Mindezeket a garázdálkodásokat ilyen hivatalos csapatok követték el. Birta alezredes a nemzetőrség parancsnoka, azt a felvilágosítást adta, hogy ő nem tud rendet teremteni Bihar vármegyében, mert a magyar és román nemzetőrség szépen végzi ugyan a dolgát, ellenben a póttestek által felállított csapatokkal senki sem bír és azonkívül senki sem tudja, hogy kinek vannak ezek a csapatok alárendelve. Kérjük miniszter urat, figyelmeztesse a hadügyminisztert, hogy ne adjon ki ilyen egymásnak ellentmondó rendeleteket, amelyek részben a militarizmus visszaállítását is célozzák, mert különben egyik nemzeti tanács sem lesz képes a rendet fenntartani.

Jászi: Mindezekből a szomorú és lehangoló hírekből valamennyien láthatjuk, micsoda anarchia van és mennyire közös érdek lenne rendet teremteni. Legyünk tisztában azzal, hogy a helyzet csak romlani fog, a táplálkozási viszonyok egyre rosszabbak lesznek, a frontról és fogságból egyre több csapat fog visszajönni. Újra kérem az urakat, hogy igyekezzünk egy olyan rendet teremteni, amely bennünket a végső anarchiától megóv, mert hiszen egyikünknek sem lehet az érdeke, hogy a békekonferenciáig mindnyájan teljesen tönkremenjünk. Egyúttal van szerencsém felolvasni azt a táviratot, amelyet ma a kormánytól a fegyverszüneti szerződés végleges aláírására vonatkozóan kaptam: (olvassa a táviratot)

Ez a hír reánk nézve annyira fontos, hogy ez a fegyverszüneti szerződés már a Clemanceau-val történt tárgyalás alapján jött létre, minthogy mi felvetettük egész horderejével ennek a közigazgatási kérdésnek a fontosságát és kértük, hogy ez a kérdés tisztáztassék. Minthogy tehát az okkupált területeken is meghagyják a magyar közigazgatást, ennek az a jelentősége, hogy ez az entetekkel (sic) kötött megbeszélés alapján foganatosított. Ez a körülmény azonban mit sem változtathat a magyar kormánynak azon az álláspontján, amit tegnap itt körvonalaztunk, hiszen abból indultunk ki, hogy nem szabad a múltó taktikai helyzetből kiindulnunk. Kérem tehát, méltóztassék arra a propozícióra, amelyet tegnap itten ismertettem, válaszolni.

Dr. Goldis László: Tisztelt Miniszter Úr! A Román Nemzeti Tanács alapos megbeszélés és megfontolás lágyává tette a Magyar Nemzeti Tanács kormányának Ön által közvetített azon választát, amelyet a Román N(emzeti) T(anács) jegyzékére adott (tovább olvassa).⁹

Sajnálattal kell Önt értesíteni arról, hogy a Román Nemzeti Tanács e válaszból az ő jegyzékének teljes visszautasítását állapítja meg. A román nemzet joggal követeli teljes állhuni önállóságát és magát semmiféle olyan provizórikus megoldásokkal el nem homályosíthatja, melyek egyrészt már elvileg a jogot kétségébe vonják, másrészt semmi garanciát nem nyújtanak arra, hogy a végleges megoldásig is garantálhatnák a közrendet, a vagyont és életbiztonságot a román nemzet által lakott területeken.

A román nemzet elismeri a békekongresszusnak illetékességét arra, hogy az ezen nemzet által saját állama részére reklamált területeknek végleges határait megállapíthassa. Teljes kötelezettséget vállal arra, hogy a maga területén élő egyéb népekkel szemben respektáltatni fogja a Wilson-elveket. Minden nép számára a szabad nemzeti fejlődés feltételeit mindenkor biztosítani kész. Az Ön által proponált megoldásban azonban egyrészt a román nemzet állami önállóságának megtagadását vesszük, másrészt a végleges béke beállásáig ezen népek között a közrend fenntartására való törekvésnek lehetetlenné tételét látja. Ilyen körülmények között a Román Nemzeti Tanács a Magyar Nemzeti Tanács kormányának Ön által közvetített proposícióit el nem fogadhatja, a bekövetkező további eseményekért a felelősség teljességét magától elhárítja és azt a Magyar Nemzeti Tanács kormányára hárítja.

Mindazonáltal a Román Nemzeti Tanács a maga részéről minden lehető el fog követni arra, hogy a románok által lakott területeken a közrendet, a vagyont- és életbiztonságot megóvja, és reméli, hogy ebben a törekvésében Wilson elnök kifejezett kívánságához mértén is minden részről a legteljesebb segítséget fogja tapasztalni, annál is inkább, mert a történelem ítélőszéke előtt mindenestre pártatlanul fog megítélni az egyes népeknek ez irányban tanúsítandó magatartása.

Jászi: Igen tisztelt uraim, ezután az előterjesztés után, amelyet Goldis doktor úr felolvasott, nekem nagyon kevés elmondanivalóm van, amennyiben a Magyar N(emzeti) T(anács)-nak és a kormánynak az álláspontját már a múltkor is teljes világossággal precizíroztam és hangsúlyoztam, hogy az egész dolgot mi a magunk részéről nem tekintjük alkunak vagy licitációnak, hanem tisztára bizonyos általunk is helyeseknek elismert alapelvek konzekvens keresztülvitelének. Mi most is abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a wilsoni elveknek az a magyarázata, amelyet mi adtunk, azok intencióinak jobban felel meg, mint a Román N(emzeti) T(anács) által javasolt magyarázatok. Engem az Önök felfogásában csupán az lep meg, hogy egy egészen más álláspontra méltóztatnak ebben a válaszban helyezkedni, mint amelyből a múltkor kiindultunk. A múltkor a tisztelt urak abból indultak ki, hogy az ország rendjének és nyugalmanak megóvása érdekében kell egy új állapotot létesíteni, míg ebben a mai válaszban ez a rendfenntartási szempont csak másodsorban szerepel és itten teljes erővel a román nemzeti állam szuverenitásának a szempontjai helyzetnek előtérbe, amelybe mi egyáltalán beleszólni sem kívántunk. Hiszen abból indultunk ki, hogy a közöttünk levő államalakulási és határkérdések kiesnek mai értekezletünk kompetenciájából, mert ezeket a kérdéseket eldönteni nekünk nincsen módunkban és hatalmunkban. Marad tehát az a kérdés, hogy az adott keretekben mi módon lehetne legjobban egy olyan állapotot teremteni, amely a békét és nyugalmat helyreállíthatná. Mi erre azt mondtuk, hogy legjobban a wilsoni elveknek konzekvens keresztülvitele, tehát a homogén tömböknek és többségi területeknek átengedése azon nyelvterület számára, amelyhez tartoznak. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy ez egy végleges megoldás nem lehet, minthogy a békekötésig aránylag rövid idő áll előttünk és ez alatt egy végleges rendezést egy megnyugtató állapotot teremteni nem lehet. Tisztán csak arról van szó, hogy a súrlódási felületeket kiküszöböljük. Már most a közrend és béke szempontjából méltóztatnék meggondolni azt, hogy nekünk nemcsak a román nyelvű tömegeknek érdekeit kell szem előtt

tartanunk. Ha békét akarunk teremteni, akkor lehetetlen egy olyan átmeneti állapotot hozni létre, amely a magyarságra, németiségre, szerbségre, százságra egy inzultus erejével hatna. Miért gondolják az urak azt, hogy zárt magyar telepterületeken a Román N(emzeti) T(anács) jobban fog tudni rendet teremteni, mint a magyar. Hogy ezt Önök mire alapítják, azt megmagyarázni nem tudom. Az Önök óhajtásának a keresztülvitele nemhogy nem tartaná fenn a rendet, hanem még sokkal nagyobb mértékben fokozná az összeütközéseket és ezeket a szerencsétlen anarchisztikus viszonyokat végleg kiélezné. Önök attól tartanak, hogy ezzel az átmeneti berendezkedéssel mi az Önök igényeit károsítani fogjuk. Engedelmet kérek, ez a szempont teljesen indokolatlan. Semmi akadálya sincs annak, hogy expressis verbis kimondjuk, hogy ezt a megoldást mindkét fél átmenetinek tekinti és ebből a helyzetből semminemű következtetést sem akarunk vonni a jövőre nézve. Mi nem akarunk a békekonferenciának prejudikálni, mi nem akarunk fait accomplit teremteni. De ha Önök az általunk felajánlott keretek között az impériumot átveszik, mi ebből egyebet nem kerestünk, csak azt, hogy ez oly megnyugtatólag fog hatnia kedélyekre, olyan szimbolikusan fogja dokumentálni, hogy mi egy becsületes helyzetet akartunk teremteni. Méltóztassék megállapítani, hogy nekünk nemcsak a románság érzékenységgel, hanem az itt élő többi nemzetek érzékenységgel is számolnunk kell. Merem állítani, hogy soha Európában, több nemzetiségű országban, felelős állásban levő miniszter ilyen messzemenő javaslatot nem tett, mint amilyen az, amit én előterjesztettem. Ezt túlfokozni és belevinni a vitába a román nemzeti állam szuverenitásának szempontját, ez a huroknak olyan végletekig való feszítését jelenti, amely nem a békének a művét szolgálná, hanem még a mainál is súlyosabb megpróbáltatásoknak tenné ki az országot. Én elmentem addig a határig, ameddig felhatalmazásom volt, sőt az Önök további kívánságait is tovább fogom terjeszteni. De már most teljes lojális őszinteséggel megmondom, hogy én a magam részéről ennek az ajánlatnak a teljesítését nem tudom javaslatba hozni, mert azt az igazságosság elveivel szembenállónak, méltatlannak tartom és nem tudnék egy olyan politikát támogatni, amely a magyar elnyomás helyébe a román elnyomást létesítené.

Vlád: Én azt hiszem, hogy a miniszter úr félreérti a Goldis által felolvasott nyilatkozatot. Annak nem az a célja, hogy a magyar vagy magyar többségű vidékeket a román uralomnak már most kiszolgáltassa, hanem mi az adott helyzetnél fogva abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a közrendet másképp nem lehet helyreállítani, éspedig azért, mert köztudomású, hogy a magyarok, a szászok majdnem mind fel vannak fegyverezve, a románoknak pedig nem engedték meg a fegyverkezést, még a közrend fenntartása érdekében sem, vagy pedig csakis csekély mértékben; úgyhogy a románság körében az az aggodalom él, hogy amennyiben nem arányos mértékben vannak fegyverekkel ellátva, akkor nem ők fogják elnyomni magyarokat stb., hanem a kisebbség fogja elnyomni őket. Azért azt hiszem, hogy csak abban az esetben garantálhatnók a közrendet, ha amazokat aránylagosan lefegyvereznők és lehetlenné tételnék az, hogy ezek a gazda nélkül és felelősség nélkül garázdálkodó bandák közöttünk megjelenhessenek és úgy a magyar, mint a román tanács kikerülésével az ő garázdálkodásaiknak szabad út engedtessek. Én azt hiszem, hogy mi nagyon komolyan és nagyon objektívan bíráltuk meg a helyzetet, amikor erre az álláspontra helyezkedtünk.

Jászi: Ez megint. egy új szempont belehozatala a vitába, amely megint más elbírálás alá esik. Semmi kifogás nincs az ellen, sőt a magam részéről is a legmelegebben helyeslem, hogy itt igenis a kormányzat részéről garancia kell arra nézve, hogy ezeknek a martalóc csapatoknak és az Ő garázdálkodásaiknak vége vessék és hogy itt egy olyan forma teremtessek, amely mellett úgy a magyar, mint a román népjogos igényei kielégíttessenek. Ennek a kérdésnek azonban, amelynek megoldása úgy magyar, mint román érdek, nincsen semmi köze ahhoz a teljesen különálló román államiséghez, amelyet javaslatba méltóztatok hozni; mert semmi garancia sincsen arra, hogy egy ilyen román államiség ugyancsak erre az álláspontra fog helyezkedni. Megint csak oda fogunk eljutni, hogy azok a jogtalanságok,

amelyeket most a román urak felpanaszoltak, a magyar nemzet ellen fognak fordulni. Márpedig nekünk nem lehet az az intenciónk, hogy a jogtalanságok szerepét felcseréljük.

(Lázár Aurél beszéde után)

Jászi: Egy-két észrevételt kívánok tenni a felhozottakra. Nagyon értékesnek találok a Lázár Aurél érvelésének azt a részét, amelyben rámutat arra, hogy a tegnap előadott tervem kissé nehézkes és annak gyakorlati keresztülvitele bizonyos akadályokba ütközik. De végtelenül tévedni méltóztatik akkor, amikor az álfal méltóztatik meggyorsítani az eljárást, hogy még a szuverenitás szempontját is méltóztatik a vitába belevenni. Ez nem gyorsítás, hanem ellenkezőleg. Másodszor én magam voltam az első, aki a legmesszebbmenően támadtam a magyar közigazgatás bűneit és ma is azt tartom, hogy az a szerep, melyet Magyarországon a románság betölt, nem felel meg a románság gazdasági és kulturális súlyának. De tisztelt uraim, ha a jövőt akarjuk meghatározni, akkor gravaminális szempontokkal nem tudunk politikát csinálni. Ami a statisztikát illeti, tudom, hogy a statisztikának vannak hibái, tudom, hogy az nem pontos. De nagyban és egészben mégis ad egy képet a viszonyokról, és senki, aki a viszonyokat ismeri, nem fogja kétségbevonni azt, hogy azon a területen, amelyet az urak követelnek, a népességnek erős többsége nem román. Nincs az uruknak tudomásuk arról, hogy azon a területen zárt székely és szász telepterületeink vannak? Én bátran felajánlhatom bármely nemzetközi komisszióknak a helyszínen való ellenőrzést. És hogy a statisztikánk hibás, még akkor is jóval közelebb áll az igazsághoz, mint az a kép, amelyet Lázár ügyvéd úr itten megrajzolt. Én azt hiszem, hogy lehetetlen arra az imperialisztikus álláspontra helyezkedni, hogy azon a területen, amely jóval túlmege a történelmi Erdélyen, egyedül a román nép az, amelynek ott joga van. Önök nem fognak Európában egyetlen embert találni, aki ezt az álláspontot elfogadja, hogy itt csak a románoknak van impériumuk. Minden esetre azonban kellene módokat találni, hogy a lebonyolítás meggyorsíttassék és minthogy a tegnap előterjesztett javaslatok keresztülvitele valóban nehézkes lenne, azért azt szeretném, ha itten egy egyszerűbb módzatra nézve megállapodhatnánk.

(Vlád, Somló, Bokányi felszólalása után)

Dr. Maniu Gyula: Bokányi nemzeti társácsbeli tag úr felvetett egy kérdést, amely engem nem lepett meg, tudniillik a történelmi legitimitás kérdését. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a történelmi legitimitációt nagyon könnyen megadhatjuk. Egy egységes zárt román területről van szó, amelyen egy öntudatos nép lakik, amely magát a román nemzetnek tartja, magát évszázadok óta nemzetnek nyilvánította, a maga nemzeti szervezetében ezt a mivoltát mindig hangsúlyozta és ezt a zárt területet mindig mint román területet a magáénak vallotta. Ez a terület az, amelyre a román nemzet történelmi jogon is igényt formál, de amelyre ettől eltekintve igényt formál a tényleges létezésénél fogva és annál a kulturális és szociális értéknél fogva is, amelyet ez a nemzet képvisel. Azt hiszem, hogy mindenk előtt Bokányi lesz az, aki el fogja ismerni, hogy ebben a pillanatban nem történelmi vitákkal kell foglalkoznunk, hanem a tényleges erőknek egyensúlyát kell vizsgálnunk, hogy a tényleges erők milyen mértékben adnak jogot egy népnek az önállósághoz. 1849-től kezdve, amikor a Román Nemzeti Párt megalakult, időszakonként rendes nemzeti kongresszusokat futottunk, ezeken a mi állandóan figyelembe vett és elismert szervezetünk révén ezt a területet képviseltük és erről a területről gyűltek össze a konferencia-tagok azokra a gyűlésekre, amelyeken mindig nemzeti szabadságunk megvalósítását kívántuk, amiért most minden áldozatra készek vagyunk. Talán hiba volt, hogy ezeknek a nemzeti politika küzdelmeknek egyes mozzanatait, ténykedéseit nem hozták annyira nyilvánosságra, hogy minden egyes

tényezőnek tudomására jussanak, de ez bizonyos mértékben a magyar kormányzat bűne és ezért sajnáljuk, hogy még Bokányi sem kísérhette olyan figyelemmel a mi ténykedésünket, mint amilyen figyelmet az megérdemelt volna. Ha a magyar közvélemény 1788-tól kezdve figyelemmel kísérte volna a mi történelmünket, akkor ez a kérdés fel sem merülhetett volna. Mi a nemzeti konferenciáink jogos és törvényes képviselői vagyunk. Ez képviseli a román közvéleményt és noha én nem vagyok enne a tagja, biztosíthatom Bokányit, hogy ez az egész román közvélemény felett rendelkezik.

Egy másik ellenvetéssel kívánok még válaszolni arra, hogy mi ebben a pillanatban tehetetlenek vagyunk a minket fenyegető zavarokkal szemben. Én nem hiszem, hogy tehetetlenek lennénk, ellenben meg vagyok győződve, hogy urai lehetünk a helyzetnek. Mert hiszen ha nem volna meg ez a szubjektív meggyőződésünk, akkor mi bűnös emberek lennénk, ha a magas kormány elé ilyen javaslattal járulnánk. De ha Önök ezt a kérdést felvetik, engedjék meg, hogy mi is egy váddal álljunk elő a mostani politikai rendszerrel szemben, amelynek sarkalatos hibája, hogy tehetetlen a rendzavarásokkal szemben. Pedig ennek a politikai rendszernek kezében van az egész állami hatalom, minden erő, minden közéleti és államéleti eszköz, hogy a rendet helyreállítsa. Mi mégsem állunk elő váddal vele szemben, mert tudjuk méltányolni a helyzetet, de akkor teljesen méltánytalanul illet ez a vád minket is, akik mindezekkel az eszközökkel nem rendelkezünk. Nemcsak szubjektíve, hanem objektíve is meg vagyunk arról győződve, hogy a rendet fenn tudjuk tartani, mert hiszen ott, ahol mi tényleg közreműködhattunk a rend helyreállításában, ahol kezünkbe vehettünk hatalmi eszközöket, ott nem fegyverrel, nem erőszakkal, nem csendőrökkel, de jó szóval, a nyílt meggyőzésnek eszközeivel rendet tudtunk teremteni, de el vagyunk tökévelve arra is, hogy ezt a rendet fegyverrel is meg fogjuk védeni. Mindenesetre azt hiszem, hogy a vádaskodás most nincsen helyén.

Engem az a tervezet, amelyet a miniszter úr szíves volt előterjeszteni, nem elégített ki és részéről teljes szívvel támogatom azt a határozatot, amelyet Goldis előterjesztett. Csak két indokot szeretnék felhozni. Az egyik az objektív, a praktikus kérdés. Legőszintébb meggyőződésem, hogy ez a módozat praktice keresztülvihetetlen. Az én meggyőződésem, hogy különösen politikában és különösen ilyen időben a félrendszabályok inkább rontanak, mint javítanak. Ilyen időben a legfontosabb tiszta helyzetet teremteni. És mi egy bizonyos helyzetért csak akkor vállalhatunk felelősséget, ha megvannak az eszközeink. Olyan helyen, ahol nem egy, hanem több kézben van a hatalom, ott felelősséget senki sem vállalhat. A mi előterjesztéseinkben bennünket két szempont vezetett: egy praktikus és egy elvi. Praktikus szempontból áldatlannak tekintettük a helyzetet Erdélyben és Magyarország románlakta megyéiben. A fejtelenség nő, az élet és vagyon veszélyben van és egy általános katasztrófa képe van kialakulóban. Amit tettünk, azért tettük, hogy ezt a katasztrófát kikerüljük. A másik az elvi kérdés. Mi románok, magunkat mindig nemzetnek tekintettük, ezen nemzeti mivoltunk következetesen hangsúlyozva lett. Most annyi évszázad után oda fejlődtek a dolgok, hogy a mi álláspontunk győzött az általános felfogásban, amidőn Wilson kijelentette, hogy egy öntudatra ébredt nép nemzetnek tekintendő, amelynek részére minden jog megadandó. Ennek következtében mi abban a percben, amikor ez a világfelfogás győzelemre jutott és azt Magyarország hivatalos tényezői is elfogadtak, attól kezdve mi nemcsak teoretice, hanem gyakorlatilag is nemzetnek tekintettük magunkat. Mi nem képzelhetünk olyan nemzetet és olyan szuverenitást, amelynek atributei között ne volna meg a közigazgatási és végrehajtó hatalom is. Ezért akartuk mi hatalmunkba venni a végrehajtó hatalmat. Praktikus szempontból a miniszter úr előterjesztése eredményre nem vezet. Elvi szempontból pedig bármennyire tiltakoznánk is mi, hogy az nem prejudikál, az mégis bizonyos jogmegállapító és prejudikáló okmányt képez. Az okiratban az van, hogy a miniszter úr ezt a megoldást a wilsoni elveknek megfelelőnek tolja, tehát, hogy a wilsoni elvek életbeléptetésének az a módozat felel meg, amely ebben az ajánlatban leván fektetve.

Mi ezt el nem ismerhetjük. Mi a wilsoni elvekben azt látjuk lefektetve, hogy az önrendelkezési jog nem községek, nem enklávék, hanem népek, területileg összefüggő, egységesen lakó nemzetek részére van elismerve. Az a széttagolás azonban, amely ebben a munkálatban lefektetve van, ennek az elvnek határozott ellentmondása. Távolról sincs szándékomban a statisztikába beleavatkozni. Csak azt jegyzem meg, hogy a mostani, általam helyesnek el nem ismert statisztika szerint is ezt az alapot valónak és helyesnek és tárgyalásra alkalmasnak el nem fogadhatjuk. Mi jogot tartunk azon összes erdélyi és magyarországi területekre, amelyeken a románok mint geográfiaileg összefüggő kompakt nép és nemzet laknak, úgy amint az ennek a népnek és nemzetnek tradíciójában is él: Ha ezt vesszük vizsgálódásunk kiindulópontjául, könnyű lesz megállapítani, hogy hol van az a terület, amelyre mi szuverenitásunkat egész terjedelmében kiterjeszteni akarjuk.

Legyen szabad most rátérnem a miniszter úrnak egy megjegyzésére, arra, hogy nekünk nincs módunkban a wilsoni elvek alapján ezt a kérdést megoldani. Itt fogom megadni a feleletet Bokányinak is. Én ebben a tekintetben teljesen ellentétes állásponton vagyok.

Jászi: Ellenkezőleg, én azt hiszem, hogy az az értelmezés, amit mi adunk, jobban megfelel a wilsoni elvek lényegének, mint az urak által elfoglalt álláspont.

Maniu: Én a magyar nemzet és a román nemzet érdekében állónak tartanám, hogy ez a kérdés lényegében a wilsoni elvek valódi értelmében mi általunk és mi közöttünk intéztessék el, és a békekonferenciának csak az legyen fenntartva, hogy ennek a megoldásnak bizonyos helyeken való geográfiai elhatároltságát állapítsa meg. Tudniillik a békekonferenciának az lenne a feladata, hogy megállapítsa, hogy geográfiaileg meddig terjed a román szuverenitás és meddig a magyar, és pedig olyan mellétekintetek figyelembe vételével, amelyek nincsenek szoros és kizárólagos összefüggésben az etnográfiai elhelyezkedéssel. Mert hiszen azt méltóztatnak tudni, hogy bizonyos kulturális, gazdasági, közlekedési és egyéb közgazdasági tekintetek mindkét oldalról fennállhatnak, amelyek az etnográfiai álláspontnak szigorú és rigid keresztülvitelét ésszerűtlenné teszik. Ezek azonban részletkérdések, amelyek kiterjedhetnek a nyelvhatároknak egy bizonyos részére, de magának a kérdésnek a maga egészében való megoldása a két nemzet jövőbeli megértése szempontjából szükséges, hogy mi közöttünk történjék meg. Ez a mi részünkről az első lépés arra, hogy erre alkalmat adjunk. Nagyon helyesen jegyezte meg a miniszter úr, hogy rekriminációkkal nem fogunk előre menni. Csak annyit kívánok megállapítani, hogy a mi nemzeti törekvéseink a múltban szűkkeblően kezeltettek. Ezáltal felmerült az áldatlan bizalmatlanság közöttünk. Mára talán nem annyira az objektív kérdések az akadályai egy megállapodásnak, mint inkább az a bizalmatlanság, amely köztünk mind nagyobb úrt létesített és amely bennünket ma is arra készíttet, hogy ügyünknek Önökkel való elintézése alkalmával a lehető legnagyobb előrelátással legyünk. Meggyőződésem mindig az volt, ma sem változott, hogy ez a két nemzet mindig egymásra volt utalva s a jövőben még inkább egymásra lesz utalva. A közös veszedelmek nem múltak el, valójában csak ezután fognak felszínre jutni és pedig ama természetes erők következtében, amelyek most a militarizmus elnyomása folytán szabad utat nyertek. Ezeknek a nemzeteknek a felszabadulásával olyan erők szabadultak fel, amelyekkel szemben minekünk mint kisebb népeknek, védekeznünk kell. Most ha a magyar nemzet, amely évszázadok óta kezében tartotta a hatalmat, a mi jogainkat csak egy békekongresszusnak kényszerítő hatalma alatt adja meg és nem adja meg szabad, őszinte, nyílt, férfias gesztussal, amely a jövőbeli együttélés lehetőségét megteremté, akkor óriási hiba történik, nem a mi részünkről, hanem a magyar nemzet vezetői részéről. Én abban a meggyőződésben vagyok, hogy ez a két nemzet, közéletét demokratikus alapokra fektetve, hatalmas erőforrásokkal rendelkezve, számottevő erőt fog képviselni a jövőben. Bármiképp is elfogunk mi mostan tagozódni - mert el kell tagozódjunk, mert elismerik a mi egyéniségünket, - mégis egymásra kell majd találnunk, mint szabad, független, önálló nemzetek és államok, de nem mint községekből és enklávékából összeállított

konglomerátumok. És ez a nagy különbség, amely a mi felfogásaink között van. Mi nyíltan és becsületesen kijelentjük, hogy mi egy önálló, független, szuverén államot akarunk a szuverenitásnak minden egyes attribútumával és azzal a jövőbeli perspektívával, hogy ennek a szuverén államnak a szintén szabad, független és szuverén magyar nemzettel együtt kell majd mennie. Ehhez azonban szükséges, hogy ezekben a pillanatokban, amikor leesett a hályog mindnyájunk szeméről, tisztán lássunk és ami minket megillet, azt Önök meg is adják a maga teljességében, nem a békekonzferencia kényszere alatt, hanem szabad, őszinte, nyílt akarattal.

Mélyen tisztelt miniszter úr és tisztelt értekezlet, ez a mi felfogásunk ebben a kérdésben és ez a mi célunk a mi törekvéseinkben. Mi azt akarjuk, hogy nemcsak a jelenlegi bonyodalmak kikerülése céljából, hanem nemzeti szuverenitásunknak természetes következményeként már ma a szuverenitásnak a bizonyos következményeibe belépünk, azokat átvehessük és gyakorolhassuk; fenntartva a békekonzferenciának azt, hogy bizony részletkérdéseket, bizonyos határkérdéseket, kulturális és gazdasági tekintetek alapján döntsön el mint felettünk álló érdektelen döntőbíró. Így fogjuk fel mi a kérdést és miután a mi felfogásunk között és a miniszter úré között egy óriási különbség van, éppen azért talán nem illet meg bennünket az a vád, hogy mi nem jöttünk ide egy kidolgozott elaborátummal. Azzal a tervvel szemben, amely annyira távol áll a mienktől, nem kényelemszeretettől, hanem tisztára célszerűségi szempontból nem tartottuk helyesnek, hogy kidolgozott tervet adjunk, hanem azt tartottuk helyesnek, hogy egy deklarációval jöjjünk elő éppen azért, hogy a helyzetet tisztán állítsuk az igen tisztelt miniszter úr és a tisztelt értekezlet elé. Mi magunk volnánk bűnösök, ha ebben a pillanatban nem tiszta és nyílt sisakkal jönnénk az urak elé.

Még egy megjegyzést volnék bátor tenni arra a jogos aggodalomra, amelyet Bokányi úr hangsúlyozott, hogy tudniillik őt mint szociáldemokratát és mint a létesítendő köztársaság egyik tagját nagyon érdekli az, hogy tulajdonképpen milyen társadalmi erők nyilvánulnak meg ebben a mi román nemzeti mivoltunkban. Én megnyugtathatom őt: nálunk a román politikában és a román nemzet minden egyes

V. A második nap tárgyalásairól készült jegyzőkönyv hiányzó részének kiegészítése a Világ tudósítása alapján¹⁰

Goldis László: Bokányival szemben hangsúlyozza, hogy a román nép önrendelkezési jogát minden külső befolyástól függetlenül akarja gyakorolni.

Ábrahám Dezső szerint az eredeti tárgyalási alapról lesiklottak. A rend fenntartása volt a román ajánlat lényege, míg most a szuverenitásról és a határok megállapításáról tárgyalnak. Ezek a kérdések pedig a béketárgyalások elé tartoznak.

Vlád Aurél szerint a Román Nemzeti Tanács pusztán szóval is könnyebben fenn tudja tartani a rendet, mint a magyarok fegyveres erővel.

Dr. Vincze Sándor katonai népbiztos Kolozsvárt: Sem magyar, sem román részről nem látja jogosultságát annak, hogy egy új államalakulat felől most döntés történjék. Romániában egy még meg nem dőlt imperializmus uralkodik, amely az Önök akarata ellenére is megvalósíthatja a Romániával való csatlakozást. Ugyanannak a követelésnek vagyunk az exponensei, mint az urak, együtt ültünk a börtönben, ne méltóztassanak tehát most e közös szenvedések következtében arra felhasználni minket, hogy mi egy új oligarchiának és egy új feudalizmusnak útját egyengessük.

Dr. Apáthy István: Nincs más mód, minthogy maradjunk meg a status quónál, amelynek minden eddigi visszaéléseit a két kormány becsületos igyekezővel korrigálni fogja.

Dr. Lázár Aurél a Bihar megyei viszonyokra hivatkozva lehetetlennek tartja, hogy a nemzeti tanácsok mai szervezetükben a végrehajtó hatalom híján a rendet fenn tudják tartani.

Dr. Neugeboren Emil szász képviselő, mint az egész magyarországi némettség ad hoc szószólója teljes határozottsággal állást foglal a kormány propozíciója mellett.

Jászi miniszter reflektál az elhangzott észrevételekre. Nagy hálával tartozik Maniu Gyulának azért a nyílt férfias állásfoglalásért, amellyel végre tisztán és világosan megmondotta, hogy miről van szó, hogy tudniillik Önök a román nép önrendelkezési jogát úgy képzelik, hogy a teljesen független román államot nem a magyar államiságon belül akarják megvalósítani. Helyesli Árahámnak és Apáthynak azt a felfogását, hogy nekünk ennek a kérdésnek ilyen megoldására nincs mandátumunk.

De én ezt a felelősséget akkor sem vállalhatnám, ha erre a kormánytól mandátumot kaptam volna is. Nem tudom összeegyeztetni sem lelkiismeretemmel, sem az engemet vezénylő általános emberi szempontokkal, sem pedig a wilsoni elvek igazi értelmezésével, hogy mi Magyarországon élő többi nemzetek sorsáról azok megkérdezése nélkül döntsünk. Helyesen mondta dr. Vince, hogy itt nagy nemzetközi kérdéstről van szó, arról, hogy itten végre olyan állami alakulások létesüljenek, amelyek összhangban vannak az európai fejlődés általános irányjaival. Ennek megállapítása pedig az általános békekonferencia elé tartozik.

Arról nem is akarunk szólni, hogy amint az erdélyi magyarság kiküldöttei mondták, a románok által ajánlott megoldás nemcsak hogy nem állítaná helyre a rendet, hanem olyan felfordulást, idézne elő, amelyért a felelősséget vállalni nincs jogunkban. Azt még érteném, ha Maniu Gyula a magyarországi románságot a román királysággal akarná egyesíteni. Ez még elképzelhető, bár véleményem szerint a magyarországi románságra nem kedvező megoldás volna. Ámde, a magyarországi románságot Magyarországból kiszakítva, önálló államba szervezni, teljesen lehetetlen volna. Így életképtelen, torz államiság jönne létre. Növeli a veszélyt a határos román királyság helyzete, amely ma Európa legfeudálisabb és legkorruptabb államalakulata. Ennek az országnak nem szabad a magyar, a német és szerb kisebbségeket kiszolgáltatni. Valóban Maniu Gyula és én különbözőképpen magyarazzák a népek önrendelkezési jogát. Az én felfogásom szerint ez az önrendelkezési jog egy magyar Svájcot jelentene, a Maniu felfogása szerint pedig szűk román nacionalista imperiumot.

A miniszter konstataulta, hogy a nagy elvi kérdésekben nem tudnak megegyezni. Ennélfogva egy merőben átmeneti megoldást ajánl a közrend és a béke fenntartására. Ez a javaslat így hangzik:

A Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány megbízottai egyrésztől, a Román Nemzeti Tanács megbízottai másrésztől a következő megállapodásra lépnek:

1. *A magyar kormány átruházza a román nemzeti tanácsra mindazon járások és városok kormányzatát, amelyeknek román többsége van. E területen a közigazgatást a román kormányzat gyakorolja.*

2. *A román kormányzat megbízottja útján képviselteti magát a magyar kormányban a román kormányzati terület összes külügyi, gazdasági és pénzügyi, közlekedési és közlekedési kérdéseinek intézése végett; úgyszintén részt vesz minden olyan szervben, amelynek működése a román nemzet sorsát érinti vagy befolyásolja.*

3. *A fennálló törvények a román kormányzati területen ideiglenesen érvényben maradnak. Új törvények csak a román kormányzat hozzájárulásával hozhatók.*

4. *A román kormányzat a főispánok és kormánybiztosok kivételével az eddigi tisztviselői kart átveszi és minden tisztviselőt megtart a maga helyén Amennyiben azok kötelességüket teljesítik, el nem mozdíthatók. Elmozdításuk csak a rendes fegyelmi eljárás útján történhetik. Minden politikai üldözéstől a szerződő felek szigorúan tartózkodni kötelesek.*

5. *A nem román többségű területeken levő román kisebbségek, valamint a román többségű területeken álló nem román kisebbségek védelme az 1868. évi 44. t(örvény) - cikk értelmében átmenetileg biztosítottatni fog.*

6. Ezen megállapodások alapján a Román Nemzeti Tanács az alája rendelt területen a személy- és vagyombiztosságot garantálja.

7. Az ideiglenes román kormányzat a román királyságbeli román katonaságot semmi szín alatt igénybe nem veheti.

8. A megállapodások további részleteinek megállapítására, azok keresztülvitelére a magyar kormány és a román nemzeti tanács megbízottaiból kormánybiztosság szerveztetik, mely a lehető legrövidebb idő alatt az új rendet életbelépteti és e feladatának teljesítése után azonnal feloszlik.

9. A vitás kérdések eldöntésére öttagú bíróság alakíttatik a Magyar Nemzeti Tanács két kiküldöttéből, a román nemzeti tanács két kiküldöttéből és a magyar kormány egy kiküldöttéből. E kiküldöttek a maguk kebeléből választanak elnököt.

10. A megállapodások a szerződő feleket csak az általános béketárgyalások befejezéséig kötelezik és az e szerződés által teremtett tényleges helyzet miben sem befolyásolja a szerződő feleknek a béketárgyalásokon elfoglalandó álláspontját.

11. E megállapodások becsületes keresztülvitele a művelt nemzetek ellenőrzésének felhívása mellett mindkét fél nemzeti becsületének védelme alá helyeztetik.

Dr. Maniu Gyula azt hangsúlyozza, hogy a román nemzetnek jogában fog állani az is hogy a teljes elszakadást kimondja. Mindenesetre a román nemzet magát szuverénnek érző nemzet, saját maga akarja a végrehajtó hatalmat a kezébe venni.

Ezután a tárgyalásokat este 9 óráig felfüggesztették.

Kilenc órakor újra megnyitották a gyűlést. *Dr. Lázár Aurél*, a román nemzeti tanács tagja egy rezolúciót terjesztett be, amelynek a következő szövege van:

A miniszter úr által előterjesztett második javaslat szintén csak részleges és korlátolt közigazgatási tevékenységet helyez kilátásba a román nemzet részére és így a Román Nemzeti Tanács nincs abban a helyzetben, hogy ezen javaslatot elfogadhassa, mert véleménye szerint ezen javaslat sem adja meg a kellő alapot, hogy a Román Nemzeti Tanács a közrend fenntartását teljes mértékben garantálhassa.

Ezek alapján a felelősséget a maga részéről teljesen elhárítja.

Feltétlenül szükségesnek tartja azonban, hogy az említett cél érdekében a Magyar Nemzeti Tanács kormánya a megfelelő fegyvereket a Román Nemzeti Tanács rendelkezésére bocsássa, a román nemzeti gárdák részére a legénységi zsoldot, tiszti fizetéseket a központi pénztárak útján folyósíttassa, a közigazgatási hatóságokat utasítsa, hogy a román nemzeti tanácsokat munkásságukban támogassák, végül hogy a hadügyminiszter úr által kibocsátott és a nemzeti gárda szervezését korlátozó, valamint azon rendeleteit is hatályon kívül helyezze, amelyek a nemzeti tanácsokon kívül katonai hatóságoknak megadják a gárdaszervezés jogát.

Jászi Oszkár miniszter válaszában kijelenti, hogy a román komité álláspontja túlhaladja azokat a kérdéseket, amelyek tárgyalására itt összegyűltünk és ennél fogva nem állt módunkban azokra nézve határozni. Sajnálja, hogy a megegyezés az általa kijelölt alapokon, amelyeket a románság jól felfogott érdekében állóknak is tart, nem jöhetett létre. A komité válaszában felvetett további kérdések elsősorban a hadügyminiszter kompetenciája alá tartoznak, akivel azokat közölni fogja.

Goldis László tanár a komité köszönetét tolmácsolja a miniszternek, hogy Aradra fárdott és habár a megegyezést létrehozni nem sikerült, a komité és a románság szeretetéről biztosítja a minisztert és arra kéri, hogy az elutasító választ ne méltóztassék személye ellen irányuló

sértésnek tekinteni. A románság mindig tudni fogja, hogy neki e kérdések elfogulatlan és igazságos kezeléséért hálával tartozik.

Jászi miniszter újból válaszolva, méltányolni tudja a felelősség súlyát, amely mind a két félre nehezedik, s attól tart, hogy a megegyezés megghiúsultának mindkét félre nézve hátrányos következményei lesznek, de nem adja fel a reményt, hogy a javasolt megegyezés alkalmasabb időben mégis létre fog jönni és addig is mindenkit arra kér, hogy a maga helyén tegye meg kötelességét és hasson oda, hogy a rend és a belső béke érdekében minden lehető elkövettessék.

Jegyzetek

- 1 Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Különnyomat a *Napkelet* 1921. évi december elsejei számából. Cluj-Kolozsvár 1921. 4-5.
- 2 A Károlyi és Jászi jelenlétében lefolyt november 10-i megbeszélésről megemlékezik Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle* (3) 1920. december 2-3. 158-159. Komáromi János: Jászi Aradon. *Új Magyar Szemle* (3) 1920. 1. 27-35. Az erdélyi helyzetről az aradi tárgyalásokat megelőzően és magukról a megbeszélésekről ld. Szász Zoltán: Az erdélyi polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok* (106) 1972. 2. 324-327; Raffay Ernő: *Erdély 1918-1919-ben*. Budapest 1987. 93-114. Hallinger, Peter: Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918. Wien-Köln-Weimar 1993. 122-135.
- 3 A tárgyalóküldöttségek legteljesebb névsorát az *Aradi Közlöny*, illetve az *Aradi Hírlap* című helyi napilapok november 14-15-i beszámolóit tartalmazzák.
- 4 Magyar Országos Levéltár K-40-1918-3-IX-240.
- 5 *Világ*, 1918. november 14. 2-3.
- 6 Bokányi beszédéből ezt a részt közölte egyebek közt a *Népszava*, valamint az *Aradi Közlöny* 1918. november 15-i számában megjelent helyszíni beszámolója.
- 7 Uo. 3.
- 8 MOL-K-610-1CX. A jegyzőkönyv-töredékre K. Lengyel Zsolt hívta fel figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok.
- 9 A Goldis által felolvasott Tanán elutasító válasz szövegét az első mondattól kezdődően a *Világ* 1918. november 15-i számában közölt szöveg alapján egészítettük ki.
- 10 *Világ*, 1918. november 15.

Német vélemény a kisebbségi kérdésről

Minderheiten im östlichen Mitteleuropa: deutsche und europäische Optionen.
Hg. von Dieter W. Bricke. Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen/Isartal
Mai 1994. 222 p.

Dr. Ernst-Jörg von Studnitz, a Német Szövetségi Külügyminisztérium Kelet-Európával foglalkozó osztályának vezetője kezdeményezésére az ebenhauseni Tudomány és Politika Alapítvány *Kisebbségek Kelet-Közép-Európában: német és európai opciók* címmel összefoglaló jellegű kötetet jelentetett meg. A kiadvány két nagy részre tagolódik: az első rész tartalmazza a Német Külügyminisztérium ösztönzésére megfogalmazott opciókat, míg a második tíz, az Európai Unió tagságának elnyerésére törekvő állam kisebbségeinek helyzetét és kisebbségpolitikáját elemzi.

A kiadvány célját szerzői a következőkben fogalmazták meg: az eddigi sokoldalú kisebbségpolitika értékelése, tekintettel európai jelentőségére, az Európai Unió tagságára törekvő államok kisebbségpolitikájának vizsgálata és javaslatok kidolgozása egy realiztikus, ellentmondásoktól mentes kelet-közép-európai német kisebbségpolitikára. A szerzők munkájuk során nagymértékben a Német Külügyminisztérium titkos és ezért nem idézett belső anyagára támaszkodtak.

Ezúttal elsősorban a könyv első fejezetét ismertetjük, tekintettel arra, hogy a Külügyminisztérium ösztönzésére kidolgozott tanulmány Németország hosszú távú nemzeti és összeurópai érdekeinek a figyelembevételével a német kisebbségpolitika teljes újrafogalmazására tesz kísérletet.

Németország alkotmánya jelenlegi formájában, a diszkrimináció tilalmának elvét kivéve, nem tartalmaz a kisebbségek védelmére vonatkozó cikkelyt. Schleswig-Holstein szövetségi állam alkotmánya azonban az 1955. évi dán és német kisebbségvédelmi nyilatkozat szellemében biztosítja a dán kisebbség jogait. Brandenburg és Szászország 1992-ben elfogadott alkotmányába pedig cikkelyeket iktattak be a szorb kisebbség védelmére. A német jogrend tehát két népcsoportot ismer el kisebbségnek, a schleswig-holsteini dánokat és a volt NDK területén élő szorbokat. A német diplomácia mindaddig a nemzetközi fórumokon is a kisebbségek hagyományos meghatározásának elfogadását szorgalmazta. Eszerint a nemzeti kisebbség kifejezés olyan személyek csoportjára utal, akik a lakhelyükül szolgáló állam állampolgárai, hagyományosan kötődnek az államhoz, földrajzilag meghatározott településterülettel rendelkeznek, nemzetiségük, nyelvük és eredetük tekintetében pedig különböznek a többségi lakosságtól. Nagy vonalakban ezt a meghatározást fogadta el az Európa Tanács szakértői bizottsága, amikor megszövegezte a Kiegészítő jegyzőkönyvtervezetet az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Egyezményhez a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekről. Az állampolgárság és az egységes településterület feltételei eleve kizárják a kisebbségek soraiból a vendégmunkásokat, a menekülteket és a cigányokat. A *ius sanguineus* elvének alkalmazása pedig rendkívül megnehezíti, csaknem lehetetlenné teszi számukra a német állampolgárság megszerzését. A nagyszámú vendégmunkás és menekült beáramlása folytán kialakult új etnikai kisebbségek azonban állandóan növekvő feszítő erőt jelentenek Németországban. Növekszik azoknak a száma, akik számukra is kisebbségi jogvédelmet követelnek. E törekvésekkel élesen szembeszegül a Szövetségi Belügyminisztérium, amely azzal érvel, hogy a kisebbség-fogalom módosítása

veszélyezteti a társadalom homogenitását, amelyet a német nemzethez való tartozás határoz meg. A közös német történelem, hagyomány, nyelv és kultúra elveszítene egységesítő erejét, Németország multinacionális és multikulturális társadalommá alakulna át, amelyet hosszú időre kisebbségi problémák terhelnének meg. Mivel minden népnek és államnak joga van saját karaktere megőrzéséhez, ezért egy ilyen fejlődés megelőzése nemzeti érdek. A Belügyminisztériumot e felfogásában pénzügyi okokból a Pénzügyminisztérium támogatja. Németország nemzetközi fórumokon megjelenő kisebbségpolitikáját tehát, miként Franciaország és Nagy-Britannia esetében is, belpolitikai célok határozták meg.

A szerzők véleménye szerint a Szövetségi Kormány eddigi pragmatikus *ad hoc* kisebbségpolitikai döntései nem felelnek meg a nemzetközi követelményeknek. Egy olyan integrált bel- és külügyi kisebbségpolitikai koncepciót kell kidolgozni, amely az összeurópai stabilitás része és a béke, valamint a kisebbségek védelmének biztosítását egymást kiegészítő külpolitikai célmeghatározásként értelmezi. Ennek keretében a kisebbségvédelmet összeurópai feladatként kell felfogni, amelynek a nemzeti különérdekeket alá kell rendelni.

A szerzők fényes felismerése, hogy a kisebbség nem átmeneti jelenség: Európa politikai átalakulásában jelen lesz, és saját értékkel rendelkezik. A német kormány által használt kisebbség-meghatározást és a mögötte álló kisebbségpolitikai koncepciót hozzá kell igazítani a jelenlegi fejlődéshez. E téren, a szerzők megállapítása szerint, Németország az éllovas szerepét játszhatja. A Szövetség és a Tagállamok Közös Alkotmányjogi Bizottsága abból a megfontolásból kiindulva, hogy Németország külpolitikai érdekeit jelentősen alátámasztaná, ha egy kisebbségvédelmi cikkelyt iktatnának be az alkotmányba, a következő megfogalmazást javasolta: „Az állam tiszteletben tartja az etnikai, kulturális és nyelvi kisebbségek identitását”. Ez a definíció alapja lehetne egy integrált bel- és külügyi kisebbségpolitikai koncepciónak, amely nem tesz különbséget a saját és idegen, a hagyományos és új kisebbségek között, és a cigányokat is tekintetbe veszi. Ez a meghatározás feloldhatja azokat a francia-német nézetkülönbségeket is, amelyek az egyéni és kollektív jogok, a centralizált és föderatív megközelítés kérdésében jelentkeznek. Megjegyzendő, hogy a Belügyminisztérium a cikkely beiktatását a továbbiakban is ellenzi, azzal az indokkal, hogy a kisebbségek kulturális önállóságának biztosítása a tagállamok hatáskörébe tartozik.

A nemzetközi fórumokon mindeddig a bel- és külpolitikai célmeghatározások egyidejű figyelembevételével, vegyülése megakadályozta, hogy a kisebbségi jogok biztosítását az államközi stabilitással egy időben mozdítsák elő. Ezért a kisebbségpolitikának meg kell szabadulnia a belpolitikai célmeghatározásoktól, és külpolitikai céljait világosan meg kell fogalmaznia.

A szerzők az állami szuverenitás, az államok területi integritásának elve és az autonómia-törekvések közötti feszültség feloldására a következő kompromisszumos megoldást javasolják: A kisebbségek csoportidentitását el kell ismerni. Már identitásfejlődésük kezdeti szakaszában lehetővé kell tenni, hogy bejuthassanak a nemzetközi fórumokra. Ekképp a szecessziós tendenciákat csökkenteni lehet. A területi autonómia helyett, amelyet a külföldi beavatkozás számára kedvező terepként lehet értelmezni és a személyi autonómia helyett, amely az államok számára kevésbé tűnik elfogadhatónak, mivel felségjogokat kellene átadniuk a kisebbségi szervezeteknek, a funkcionális autonómia elvét kellene alkalmazni. Ez azt jelenti, hogy a

kisebbségvédelmet a demokratikus-föderalistikus elvek erősítésével biztosítják. A föderalizmus, a regionális önrendelkezés és a szubszidiaritás elve alapján a kisebbségek autonómiáját *de facto* biztosítani lehet, anélkül, hogy az szecessziós félelmet váltson ki a többségből. Valamennyi érdekeltnek fel kell ismernie, hogy nem az asszimiláció vagy a nemzetiségi autonómia között kell drámai módon választania. A jelenkor feladata az, hogy az etnikai identitás megőrzése céljából együttműködésre képes köztársaságokat integráljon a pluralisztikus Európában. E célból a kisebbségeknek lojalitást kell tanúsítaniuk államaikkal szemben, az államoknak pedig európai állampolgári felelősséggel le kell mondaniuk homogenizációs törekvéseikről, és be kell tagolódniuk az államok feletti európai közösségbe.

Németországnak a német kisebbségekkel kapcsolatos kelet-közép-európai politikáját az 1933-1945 közötti évek német politikájának emléke terheli, amikor a Harmadik Birodalom a német kisebbségeket terjeszkedési törekvései érdekében igyekezett felhasználni. Ezért a német kormánynek félreérthetetlenül le kell szögeznie, hogy a német kisebbségek iránti felelősségét összhangba hozza a Kelet-Közép-Európa stabilitásáért viselt felelősségével. A kisebbségpolitikából bármely ambivalenciát, aszimmetriát ki kell küszöbölni. A kelet-közép-európai államok joggal kérhetik számon, hogy a német kormány kisebbségi jogokat követel a területén élő német kisebbségeknek, ugyanakkor azonban nem részesíti jogvédelemben a Németországban élő Kelet-Közép-Európából származó új kisebbségeket. Világos és ellentmondásoktól mentes, áttekinthető európai kisebbségpolitikát kell megfogalmazni, amely azáltal kelt bizalmat, hogy alkotmányjogi és költségvetési garanciákkal rendelkezik.

Nemzetközi vonatkozásban egy olyan kisebbségpolitikára van szükség, amely összeköti a más államok területén élő saját kisebbségek védelmét az államközi stabilitás megszilárdításával. Kétoldalú, regionális, európai és világviszonylatban megteli lépésekre, kisebbségvédelmi és stabilitási hálóra van szükség. A szerzők úgy vélik, hogy a Balladur-terv megnyithatja az utat egy ilyen háló kiépítéséhez, ha ez sikerül az Európai Unió, az Európa Tanács, az EREÉ és az ENSz rendszerébe integrálni. A multilaterális nemzetközi szervezeteknek kell figyelniük arra, hogy ne alakuljon ki a nemzetállamok híveinek nyugattól keletig terjedő szövetsége, amely e fejlődést a defenzív etnocentrizmus jegyében eltorlaszolja. Ha Németország lemond a túlhaladott nézetek védelméről a nemzetközi fórumokon, az így nyert játékteret felhasználhatja arra, hogy elősegítse egy olyan ellentmondásoktól mentes kisebbségpolitikai koncepció kidolgozását, amely az összeurópai stabilitáspolitiká hordozója lehet.

A vázolt kisebbségpolitikai koncepciót a kormányok egymagukban nem tudják megvalósítani. Ezért szükség van a nem kormányzati szervek, a tudományos és tanácsadó testületek, szakbizottságok, egyházak segítségére, amelyeknek ez irányú munkáját a kormányoknak pénzügyileg támogatniuk kell. A szerzők kezdeményezik egy Európai Kisebbségi Alapítvány és egy Európai Kisebbségkutató Központ létrehozását.

A munka a következő konkrét középtávú feladatokat fogalmazza meg a német kormány számára:

1. A Szövetségi Kormánynak éllovasként kell fellépnie a kisebbségvédelem jogi alapjainak kidolgozásában, főként abban az értelemben, hogy a régi és új kisebbségek közötti korszerűtlen különbségtételt az emberi jogok oszthatatlanságának szellemében megszüntessék.

2. Az Európai Unió gazdasági potenciálját fel kell használni a kisebbségi konfliktusok megelőzése érdekében.

3. Az Európa Tanács és az EBEÉ keretein belül támogatnia kell egy olyan végrehajtott és szankcionálási mechanizmus (egyének és államok által benyújtott panaszok) kialakítását, amely a nemzetközi egyezményekben eddig megfogalmazott egyéni jogok biztosítását szavatolni tudja.

4. A koppenhágai EBEÉ-dokumentumokból kiindulva arra kell törekednie, hogy a tagállamok a kisebbségek csoportidentitásának védelmét (kultúra, nyelv támogatása) a pozitív diszkrimináció elve alapján a gyakorlatban megvalósítsák.

5. A demokratikus kisebbségvédelem biztosítása érdekében elő kell segíteni a kisebbségek részvételét a kelet-közép-európai politikai folyamatokban helyi területi és községi szinten, elsősorban a föderalizálás és a politikai döntések decentralizálása útján. A területi autonómia helyett a csoportidentitás védelme érdekében a funkcionális autonómiát kell előnyben részesítenie, és ennek pénzügyi támogatása érdekében fel kell lépnie az Európai Unióban.

6. Az Európai Stabilitási Paktummal kapcsolatos tárgyalásokon fel kell lépnie a politikai szimmetria megvalósítása, a dialógust folytató, intézmények, a szomszédsági szerződések megkötése, a kerekasztalok támogatása és az ombudsman intézményének minden szintű bevezetése érdekében. Fel kell vetnie azon demagógok szerepének elemzését, akik visszaélnék az etnikai kérdésekkel.

7. Követelnie kell a Stabilitási Paktum partnerállamaitól, hogy kisebbségpolitikájukat valamennyi társadalmi csoport és a tudományos intézetek bevonásával nyelt információs politika és intenzív tapasztalatcsere útján átláthatóvá tegyék.

8. Fel kell lépnie annak érdekében, hogy a Stabilitási Paktum keretében továbbfejlesszék a terapeutikus konfliktus-megelőzés koncepcióját, a magán- és állami szféra bevonásával, ezekben pedig a német kisebbségeknek is helyet kell biztosítani.

9. Végül felül kell vizsgálni azt, hogy az integrált kisebbségpolitika kidolgozásának szükségessége megtűri-e az illetékességek eddigi felszabdaltságát a Szövetségi Kormányon belül.

A kiadvány második része, azaz a tíz ország kisebbségpolitikáját ábrázoló tanulmányok azonos kritériumok alapján épülnek fel, és a helyzetbemutatótól a kisebbségi kérdésnek az illető állam külpolitikájában játszott szerepének elemzéséig terjednek. A kötet e része kézikönyvként használható. Sajnálatos, hogy egyes országok vonatkozásában hibák és pontatlanságok is előfordulnak. Így, a tanulmány a történelmi visszatekintésben az 1848. év említésekor romániai németekről beszél, holott az erdélyi szászokról van szó, mely terület akkor nem tartozhatott a még nem létező román államhoz. A romániai Kovászna és Hargita megyék magyar lakosságának arányszámát a szerző 50 százalékban adja meg, holott az 1992. évi népszámlálás adatai szerint a magyarok arányszáma meghaladja a 75, illetve a 84 százalékot.

A munka különleges értékét az új koncepció adja meg, amelyet a magyar kisebbségpolitikának is figyelembe kell venni. Meg kell vizsgálni, hogy a magyar kisebbségpolitika ezt milyen mértékben támogathatja, és mennyiben lehet partnere vagy éppen szövetségese e koncepció képviselőinek.

Felföldi magyar urbanitás

Peéry Rezső: A végzet bábjátéka. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994. 469 p. - Szvatkó Pál: A változás élménye. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1994. 338 p.

Sokéves adásságot egyenlített ki a pozsonyi Kalligram Kiadó, amikor megjelentette az idei könyvhétre Peéry Rezső és Szvatkó Pál válogatott tanulmányait. (Peéry esetében egy háromkötetes sorozat középső darabjáról van szó.) A Filep Tamás Gusztáv, Tóth László és G. Kovács László forrásfeltáró munkáját dicsérő két könyv nem csupán felidézni a szlovákiai magyar irodalom és közírás első nemzedékének két kiemelkedő, de viszonylag keveset emlegetett alakját, de bizonyos társadalomtörténeti tanulságokkal is szolgál. Több mint fél évszázad távlatából ma már világosan látszik, hogy a harmincas években Szvatkó és Peéry nemzedéke nem egyszerűen „peremmagyarként” szegült szembe az „idő sodrával”, de egy kulturális - sőt talán civilizációs - határvonalon állva a maga öröklött szellemi életformáját védte - s veszítette el.

Amikor a hetvenes évek végén első ízben olvastam Peéry *Requiem egy ország részért* című nyugati kiadásban megjelent könyvét, a meglepetés, a rácsodálkozás örömeivel fedeztem fel egy régi - mamár úgy tetszik: sosemvolt - polgári világot, amelyik a század elején, a kis és közepes méretű felvidéki városokban képes volt valami sajátos, felföldi magyar urbanitást teremteni. Nem kétséges: ez élő szellem és élő valóság volt, melynek emlékét talán Mórai Sándor könyvei őrzik a legmaradandóbban. Hogy ez a tradicionális polgárvilág nem csupán kitaláció, misztifikáció - vagy mondjuk: önstilizáció - azt sejtettem ugyan, de valahogy kevés bizonyíték akadt rá. Peéry könyvét megismerve leltem fel Mórai Kassájának pozsonyi párját: egy szorgos, kissé ódivatú várost, amelynek lakói többségükben ugyan német eredetűek voltak, de jól-rosszul beszélték mind a három bevett helyi nyelvet (a szlovákot, a németet és a magyart). Az is kétségtelen, hogy e városlakók a szabadelvűség klasszikus korában tettek szert egy nem különösebben túlhajtott, de mégis magától értetődő magyar patriotizmusra. Meglehet persze, hogy Mórai, Peéry - vagy e városok nyugatias szellemű magyarságát dicsérő Szvatkó Pál - némileg megszipitették gyermekkoruk, a századforduló idillikusnak vélt világát, de nem nehéz belátni, hogy az elkövetkező események fényében mindez érthető, sőt indokolt.

Mindhárman ahhoz a nemzedékhez tartoztak, akik serdülőként, tizenéves korukban éltek meg az 1919/20-as államfordulatot: azt a megrázkódtatást, ami a jobbra magyar jellegű városok lakóit úgy érintette, mint valami érthetetlen elemi csapás. Peéry kilenc éves, amikor 1919 februárjában az olasz egyenruhás cseh katonák sortüzet adnak le rá és egy hasonló korú barátjára; Szvatkó egy életen át birkózik azzal a tapasztalattal, hogy minden igazság viszonylagos, mert Nagyszombat egyik napról a másikra átváltozik egy Trnava nevű szlovák várossá: „Hol esett meg az - írja -, hogy valaki egy várost mondjuk színmagyarnak látott, idomított fiatal eszével nem álmodta, hogy másképp is lehet, s egyszerre egy viharos őszi hónap alatt az egész szlovákká lett? Én, tizenhét évemmel és a belémgyömöszölt fogalmakkal *tényleg* magyarnak láttam Nagyszombatot. Másnap Trnava *tényleg* szlovákká vált. Odavoltam a csodálkozástól. A két elképzelés közül melyik volt a téves, a magyar vagy a szlovák, ebben a viszonylatban nem fontos, mert én mind a kettőt kénytelen voltam hinni és időrendi sorrendben abszolútumnak felfogni. Örök élmény maradt, hogy láttam, amint az egyik hordozó igazság más hordozó igazsággá változik. Ilyenféle dolgok a tudat alatt letörölhetetlen nyomot hagynak”.

Soroljuk még a rokon vonásokat Szvatkó és Peéry pályáján, hogy utóbb a nem elhanyagolható különbségek is élesebben látszódnak! Mindketten már az új, csehszlovák éra idején lépnek át a felnőttkorba: Prágában tanulnak, megjárják Budapestet, de egyik környezetben sem tudnak igazán feloldódni. Hiába látnak át a cseh és a magyar előítéleteken, a kölcsönös elfogultságokon, egyik oldalon se tudják megértetni magukat. Prágában magyar sovínisztának, Pesten gyanús, nemzetidegen elemnek számítanak. Peéry kezdetben a baloldalon tájékozódik, Szvatkó a jobboldali magyar pártok sajtójában fut be karriert. Mégis, nem nehéz ráérezni, hogy mindkettejük élete újra és újra a kudarcnak megy elébe. A kudarc alapvető oka végső soron nem személyes jellegű. A politikai - s persze egzisztenciális - fordulatokban az a tendencia érvényesül, hogy az egymást váltogató diktatórikus hatalmak végül is kipusztítják a régi városlakók magatartássá nemesedett mentalitását; szinte nyomtalanul tűnik el egy életforma, a felföldi magyar urbanitás...

A patriarkális, toleráns, vidékiesen engedékeny szabadelvű világ már az első csehszlovák köztársaság idején védekezésbe szorul. A nagy omlás az 1938 - a nacionalista „tömegek lázadása”. Szvatkó Pestre költözik, s egyre színvonalatlanabb kormánylapok szerkesztője lesz, Peéry a fasiszta szlovák állam fővárosában próbálja az antifasiszta magyar sajtó folyamatosságát fenntartani. 1944-ben Szvatkó német koncentrációs táborba kerül, mert 1943 szilveszterén egy nevezetes cikket publikál a magyar kiugrási politika szellemében; Peéryt csodával határos módon nem hurcolják el. 1945-ben Szvatkó megtörtén jön haza Mauthausenből, Peéry - nem kevésbé megtörtén kénytelen átköltözni Magyarországra. 1956-ban mindketten Németországba emigrálnak, Szvatkó rövidesen meghal, Peéry sorsa továbbra sem jut nyugvópontra...

Nem kétséges, egyikőjük élete sem mutat a siker irányába - életművük töredékes. Az utókor azonban Peéry teljesítményét alighanem többre fogja tartani, mint Szvatkóét, mert Peéry emigrációban írt visszaemlékező esszéi, memoár-részletei a műfaj legszebb példáit idézik. Valamennyi írása arról szól, hogyan és miképpen süllyedt el a pozsonyi polgárvilág, egy emberi léptékű életforma.

Szükséges még néhány szóval érinteni Szvatkó személyiségének különös kétarcúságát. Ezt a kettősséget a vele szemben negatívan elfogult Fábry Zoltán is érezte. Egyrészt elismerte kényes ízlését és rendkívüli műveltségét, de ugyanakkor erős túlzással, bár nem alaptalanul így írt: „Szvatkó megbocsáthatatlan bűne: a szlovenszkói magyar szellem fasizálása”. Fábry szerint Szvatkó cinizmusa abból a keserű élményből fakadt, hogy 1931-ben a felvidéki magyar pártok néhány vezetője megbuktatja *Új Munka* című, egyetlen számot megért folyóiratát. Az ok: a magyar jobboldal irányítói nem képesek megérteni és elfogadni, hogy Szvatkó - a szellem egyetemessége jegyében - átnyúlt a politikai szekértáborokon: liberális és baloldali szerzőket is bevonva lapjába... Fábry szerint: „Itt kezdődött, itt nyomorították a cinikus szaltó mortálék bűvésztévé az egyik legígéretesebb szlovenszkói írástudót. Szvatkó az irodalom kalandora lett, a bukfencek és fordulatok elképesztésre utazó mestere: bohóc, aki minden fintorában röhögve önmagát siratta”.

Szvatkó nacionalista irányváltását talán helyesebb lenne 1938-ra tenni, hisz addig, a harmincas években írt - olykor remekművű - esszéiben a humanista polgárideál viszi a vezérszólamot. Érezzük ugyanakkor - főleg napi publicisztikájában - az autoriter, triviálisan konzervatív magyar politikának való taktikai alárendelődését is. Kétségtelen, Szvatkó ideológus szeretne lenni, mindenképpen hatni, befolyásolni akar - s eközben egy

rosszul értelmezett pragmatizmus hibájába esik. Az *Appolló*ban Masaryk halálakor megjelent cikkében a masaryki cseh realizmust ekképp értelmezi: „az elvek megvalósításánál egészen gyakorlati és üzleties eszközöket kell használni, sőt nem szabad megriadni olyan régi, ‘bevált’ eszközök alkalmazásától sem, amit az elv esetleg mint igazságtalant elvet... A realistának kötelessége, hogy legalább passzív síkon machiavellista legyen”.

Ez a megközelítés azonban messzemenőleg leegyszerűsíti Masaryk felfogását és személyiségét (minden bizonnyal a húszas évek torzító magyar optikája miatt). Szvatkó itt túlságosan közel kerül ahhoz a taktikázgató - s a taktikázás közben az eredeti célt elvesztő - politikai realizmushoz, amit Bibó méltán utalt a magyar történelem „hamis realistáinak” korántsem követendő tulajdonságai közé... A kötet szerkesztői is úgy látják, hogy 1938 körül Szvatkó már nyilvánvaló engedményeket tett az úgynevezett korszellemnek. 1940-től a *Magyarország* című kormánylap szerkesztőjeként saját minőségésszményét bántó mértékben alulmúlta.

Azt hiszem, a most kiadott két könyv - minden vélt vagy valódi anakronizmusa dacára-önismeretre tanít; újra és újra felidézi a kritikus önreflexió igényét. Ami annál is inkább örvendetes, mert a kritikus önreflexióra vaki törekvés az utóbbi években mintha háttérbe szorulna a nemzet fogalmával kapcsolatos szélhámoskodások mellett... Én azt remélem, hogy Szvatkót és Peéryt ma már elfogulatlanul kézbe lehet venni - *mint olvasmányt*. S hogy ebből aztán mi következik? - Nos, ezt már nekünk, olvasóknak kellene kitalálnunk.

Berkes Tamás

„Tudományos önismeret: Először krokodil vagyok, s csak utána állat”

Sz. Dévai Judit: Identitás szélzúgásban. Komáromi Lapok, Komárno 1993. 123 p.

Sz. Dévai Judit könyvének vezérfonalát két vizsgálat, a komáromi magyar tannyelvű gimnázium történelem tankönyveinek elemzése és egy, a végzős diákokkal készült kérdőíves felmérés adja. A „szélzúgás” vélhetőleg a rendszerváltás körüli hányattatott időkre utal, de ezt a dimenziót a kutatás s a könyv nemigen követi aztán. Mivel mind a szerző, mind a magasztos hangú előszót jegyző Tarics Péter szociológiai tanulmányról beszél, a recenzens most e diszciplína szempontjai szerint veszi górcső alá az ismertett kutatási módszereket és eredményeket. (Teszi ezt mindannak ellenére, hogy szívesebben kérdezné meg arról Tarics Pétert, hogy mit jelent az a mellékmondat, mely szerint a szerző „tudományos alapra helyezi a szlovákiai magyar önismeretet”, majd e szavakkal ajánlja a nyájas olvasóknak: a könyv „nem hiányozhat a magyar családok könyvespolcáról”. Kérdjük meg bátran, s mi léssen a szlovák, német, zsidó olvasókkal? Azok maradjanak tudatlanul? Ezek azonban az előszó írójának baklövésai, nem Sz. Dévai Judit felel értük.)

Lássuk tehát fejezetről fejezetre, hogyan helyeződik tudományos alapokra a nemzeti önismeret?

Az első fejezet az identitás bonyolult problematikájában igyekszik eligazodni. Az én-, a személyes és a társadalmi identitás tisztázása a jól bevált definíciók segítségével történik, csak azon csodálkozhat az olvasó, hogy hová tűnt az ilyenkor szükséges és elvárható klasszikus és kurrens nemzetközi szakirodalom a hivatkozott szerzők közül (15-17.). Igen elnagyolt azonban a nemzeti identitás definíciója (18-19.). Itt több „iskola” van, amit egy hasonló jellegű összefoglaló alfejezetben említeni gyümölcsöző lett volna: így például, egyfelől Ernest Gellner nemzetfelfogása, másfelől Anthony Smith etnicitás-fogalma, melyeket akkor is szükséges volna ismernünk, ha nem kifejezetten ez lenne a témánk, hiszen a nemzettudatról folyó mai társadalomtudományos gondolkodás két alapvető irányzata. A legsúlyosabb problémák az I/3. alfejezetben tűnnek fel. A szerző itt feladva maradék független társadalomtudósi pozícióit, megpróbál igazságot szolgáltatni egy évszázados vitában, a népiek és az urbánusok között, úgy, hogy maga is a néhány oldallal előbb még sajátkezűleg felvázolt előítéletes gondolkodás csapdájába esik: az urbánusokat elmarasztalja, a népieket megdicséri. Mi több, a tettek mezejére lépne, „végső soron egy korszerű nemzettudat kiépítése továbbra is előttünk álló feladat”- írja (26.), illetve, hogy „politikai csatározás helyett ideje lenne, hogy legalább az alapvető kérdésekben konszenzus alakuljon ki: ez erősítené mind belpolitikai stabilitásunkat, mind nemzetközi pozícióinkat” (27.). A szerepzavar jól látszik a hivatkozott szerzőkön keresztül is: a fentieket nem szociológusok, hanem aktív politikusok (Fekete Gyula, Pozsgay Imre) támasztják alá. Sz. Dévai Judit még Voltaire-t is megbírálja, anélkül, hogy az ismert aforizmát, „először ember vagyok, s csak utána francia”, kutatási területére, az etnicitásra kiterjesztené, és saját felfogását tisztázná.

A második fejezet a szlovákiai magyar kisebbség 1919-et követő történelmének összefoglalása, sérelmeinek ötletszerű egymás mellé rendelése, e tekintetben tehát hiányos és redundáns. Nem tudjuk meg belőle, hogy a szerző miért éppen ezeket a

történelmi tényeket emelte ki a többi közül, s hogyan kapcsolódnak szűkebb témájához, a komáromi magyar tannyelvű gimnáziumhoz.

A harmadik fejezet egyrészt a gimnázium történetét foglalja össze elsősorban az évkönyvek alapján. Az évkönyvekből készített statisztikák egyetlen szépséghibája, hogy az össz-szlovákiai adatok hiányában nem tudjuk értelmezni az arányokat: a továbbtanulási adatok így a levegőben lógnak. A fejezet második fele a történelemlékek elemzését ígéri, jelesül, hogy „milyen magyarsággép bontakozik ki” a tankönyvszövegek alapján (54.). S bár a szempontrendszer izgalmasnak látszik („jelenlegi politikai határok visszavetítése, a magyar-szlovák közös múlt elhallgatása, a sorsközösség hiánya, szláv elnyomatás-negatív magyarsággép, történelmi tények kontra történelemtanítás, osztályharcos szemlélet”), az elemzés elmarad, Sz. Dévai Judit „csemegéz” a tankönyvekből, nem pedig szisztematikusan és módszeresen vizsgálódik. Pedig a téma igazán izgalmas volna: milyen képet rögzítenek a szlovákból egy az egyben lefordított történelemlékek a magyarokról? A szövegelemzésnek azonban szintén van metodológiája. Akár a hagyományos tartalomelemzés, akár az újabb diskurzus-analízis módszerét választjuk, vannak módszertani szabályok, melyeket be kell tartanunk. A „csemegés”, a szemelgetés nem a legalkalmasabb „módszer” szövegek szociológiai feldolgozására. Az így feltárt magyarsággép nem mond sokat, tudnunk kellene hozzá például a szlovákokról kialakított képet is. Ahogy azt sem ártott volna hangsúlyozni, hogy a történelemtanítás a rendszerváltást megelőzően az összes szocialista országban a tömeges ideológiai és politikai befolyásolás egyik legfontosabb eszköze volt: lett legyen az kisebbségi vagy többségi oktatás. Ennek a jelenségnek az általános torzító hatását nem ártott volna figyelembe venni.

A legtöbb módszertani problémát „Az empirikus vizsgálat” címet viselő negyedik fejezet rejti magában. A szerző egy kérdőíves adatfelvétel eredményeit dolgozza fel e fejezetben. Vegyük sorra az adatfelvétellel és elemzéssel kapcsolatos összes kifogásunkat:

A szerző 59 negyedik évfolyamos gimnáziumi diákkal vette fel a kérdőívet. Ezt az 59 főt kell tehát mintául tekintenünk. Nos, a „mintakicsiség” már maga meghatározná a szociológiai elemzés módját és határait: egy 59 elemes mintából nem szokás keresztábrákat készíteni és az összefüggéseket százalékosan kiértékelni. A szerző mindkét hibát elköveti. Ugyanis anélkül, hogy a magyarázó változókat egy regresszió-analízis segítségével kiválasztaná, a szülők foglalkozását és iskolai végzettségét tekinti a nemzeti identitást magyarázó változóknak, s a kérdőív bármely kérdésére adott válaszok kiértékelésénél ezen változókhoz nyúlva magyarázza a válaszok közötti eltéréseket. Kettős hibát követ el tehát: a mintanagysághoz képest túlméretezett statisztikai apparátussal dolgozik (keresztábra, százalékos kimutatások), ötletszerűen (és matematikailag nem bizonyítottan) választja ki magyarázó változóit. S itt kell jóindulatúan megjegyeznünk, hogy ez utóbbi már szinte mindegy is lenne, az alacsony mintaelemszám eleve kizárja bármilyen korrektségi statisztikai elemzés lehetőségét. Célszerűbb lett volna a kérdést az egész gimnáziumra kiterjeszteni, vagy más, kvalitatív módszereket választani (például mélyinterjúkat készíteni az adott osztályok diákjaival és azokat elemezni). Hasonlóképpen hasznos lett volna a saját eredményeket hasonló témájú kutatások eredményeivel összevetni (különösen akkor, ha a szerző mások, így például a recenzens hasonló témájú kérdőívét a copyright jogok tiszteletben tartása nélkül felhasználta saját kérdőíve elkészítésekor).

Nos, ha eltekinthetnénk a fenti hibáktól, akkor is vannak még kivetnivalók az „empirikus vizsgálatban”. Feltétlenül hiányzik a magyarázó változók (szülők iskolai végzettsége, foglalkozása) behatóbb vizsgálata (74-75.), itt érdemes lett volna bemutatni az össz-szlovákiai foglalkozási statisztikákat az adott korcsoportokra nézve, hogy megtudhassuk, mennyiben sajátos a magyar nemzetiségű szülők helye a szlovák foglalkozási szerkezetben.

További gyengesége a kötetnek, hogy Sz. Dévai Judit nem elemezte a nyitott kérdésekre adott válaszokat, hanem azokban is csak „csemegézett” (például 104.), a válaszokat „igazságtartalmuk” szerint ítélte meg, és nem próbálta a „hamis” vagy „hibás” válaszokat értelmezni.

A szerző az empirikus vizsgálatban is olykor túlzásokba esik, és elemző helyett ítészi szerepbe bújik (lásd 115.), így eshet meg vele, hogy egy helyütt egyenesen vegyesházasság-ellenes propagandát fejt ki, míg másutt a vulgárszurnalizmusba torkollik szövege (s itt a szakmai „legitimációt” a Panoráma-szerkesztő Kalmár jelenti).

Nem csoda hát, hogy a könyv befejezésekképpen nem az ilyenkor szokásos szociológiai következtetéseket vonja le Sz. Dévai Judit - például, hogy az apa iskolai végzettsége jobban magyaráz, mint a foglalkozás stb. -, hanem szövege politikai propagandaanyaggá válik, melyben Székely András Bertalan *Hont lenni a hazában* című előadásának nemzeti megbékélés-programját idézi, mit is kell tennie a szlovákiai magyarságnak ahhoz, hogy „kivívhasa az őt megillető demokratikus szabadságjogokat”. Nem inkább szociológiai kérdésfeltevésekre adott szociológiai magyarázatokkal kellett volna szolgálni a „tudományos önismeretet”?

Kovács Éva

A Castrén Társaság - a távoli nyelvrokonnok ügyvivője Finnországban

Finnország háromnyelvű ország. Az 1944. esztendő a finnországi lappok számára történelmi jelentőségű. Ez év tavaszán érettségiztek először az országban lapp nyelven. Finnországban 1992-ben hozták a lappok és a lapp nyelv helyzetét meghatározó törvényt. Ennek értelmében a lapp, vagyis sáme nyelv hivatalos nyelv a finn és a svéd mellett, tehát a közigazgatási és állami szervek kötelesek lapp nyelven kommunikálni Finnország északi községeiben, tehát Inari, Utsjoki, Enontekiö és Sodankylä lapplakta területén a törzslakos lappokkal.

A lappok mind Finnországban, mind pedig Svédországban, Norvégiában és Oroszországban a Kola-félszigeten kisebbségnek számítanak. Összlétszámukat nehéz meghatározni. Ennek egyik akadály a tény, hogy a lapp nemzetiség meghatározásának más kritériumai vannak az egyes országokban. Finnországban a definíció a nyelvhez kötődik. Tehát lappnak számít az a személy, aki lappnak tartja magát, feltételezve, hogy vagy az illetőnek, vagy pedig egyik szülőjének vagy nagyszülőjének lapp volt az anyanyelve. Finnországban a lappok száma úgy 6000-re becsülhető, a jövőben helyzetük valószínűleg tovább javul. Mindennek ellenére a Finnországban beszélt három lapp nyelv közül kettő kihalt félben van.

Finnországban a lapp nyelvet és a lapp kultúrát óvják. Mi a helyzet a finnek többi nyelvrokonaival, tehát az uráli nyelveket beszélő kisebbségekkel, amelyek a mai Oroszország területén laknak? Az Unesco keretén belül Tapani Salminen nyelvész feltérképezte Európa kihaltan levő nyelveit. A listára került 83 nyelv között uráli nyelvek is szerepeltek; közülük 15 sorolható a kihaltan levő nyelvek közé.

Előzmények. A finnen, a magyaron és az észten kívül az uráli nyelveken beszélő népek mind kisebbségben laknak Oroszország különböző részein. Az úgynevezett finnugor köztársaságokban, nevezetesen a Mari, Mordvin, Udmurt, Komi és Karél köztársaságokban a törzslakos uráli nyelven beszélő lakosság kisebbség a területükre később bevándorolt orosz nemzetiségű lakosság mellett. A Szovjetunió felbomlását megelőző utolsó években a marik (cseremiszek) ráébredtek arra, hogy nemzeti identitásukat csak saját aktivitásuk révén tudják megőrizni. Tudományos és kulturális berkekben megszületett a gondolat, hogy a finnugor népek összefogásával mindegyik nép elősegítheti saját nemzeti öntudatát. 1989-ben a gondolatot tett követte, és a mari írószövetség nemzetközi finnugor írótalálkozót szervezett a Mari fővárosban, Joskar-Olában. A kongresszus témája az anyanyelv és amik helyzete volt. A meghívottak között kilenc finn résztvevő volt, közülük négy író, négy tudományos kutató és egy szerkesztő.

A találkozó sikeres volt több értelemben is. Egyrészt, az Oroszországban lakó uráli nyelveket beszélő népek képviselői valóban ráébredtek arra, hogy nincsenek egyedül. A nyelvrokonság ténye rávezette őket a nemzeti nyelv és a nemzeti kultúra megbecsülésére. Másrészt a találkozó visszhangot keltett Finnországban is, felkeltve a tennivágyást az Oroszországba, szétszórtan lakó uráli népek ügyéért.

Finnországban az önkéntes társasági aktivitásnak nagy múltja van. A Finn Irodalmi Társaság, valamint a Finnugor Társaság több mint százéves múltra tekintenek vissza. A Finnugor Társaság a nehéz történelmi időkben is ápolta a tudományos kapcsolatot a finnugor népek tudósaival. A finnekkel rokon balti népeknek mind saját társaságuk működik Finnországban: a Karjala-Szövetség (1940), a Karjalai Kulturális Társaság

(1906), a Finn-Karél Társaság (1990), a Finn-Inkeri Szövetség (1989), valamint az észti íróról elnevezett Tuglas-társaság (1982). Úgy tűnt, hogy a távoli finnugor népekkel való közvetlen kapcsolat megteremtése lenne a következő lépés.

M. A. Castrén Társaság. Így született meg 1990 januárjában az M. A. Castrén Társaság. A finn tudós Matias Aleksanteri Castrén neve fémjelzi a Társaság programját is. Castrén szállóigévé vált kijelentése 1844-ben, aktuális az uráli kisebbségekre napjainkban is: „Elhatároztam, hogy megmutatom a Finn népnek, hogy nem vagyunk mi a világtól és a világtörténelemtől elszigetelt magányos mocsári nép, hanem vannak rokonaink.”

A társaság célja a következő: közvetlen kapcsolatot teremteni Finnország és az Oroszországban lakó uráli nyelveket beszélő népek között ismertté tenni e népek kultúráját Finnországban és másutt, valamint konkrét módon támogatni e népek törekvéseit kulturális tevékenységükben és az anyanyelv fenntartása érdekében.

Miért társaság formájában mindez? Úgy véltük, hogy célunk nem egy központi bürokrata fórum létrehozása, hanem aktív munka közösen a már meglévő társaságokkal, kulturális és tudományos intézményekkel és nem utolsósorban a Finn Művelődésügyi Minisztériummal egyetemben.

A Társaság első akciója a finnugor írók második találkozásának megrendezése volt Espoóban 1991 nyarán. Az uráli írókongresszus címe, „A nyelvem a hazám” egyben utalt a témára is. A meghívott 80 író, szerkesztő és kutató a nemzeti identitás, az anyanyelv és a kisebbségi nyelven írás problémáit taglalta. Az előadásokat finn és orosz nyelven publikáltuk Riho Grünthal szerkesztésében (Kieli on kotimaani. Uralilainen kirjallisuuskonferenssi Espoossa 10. -14. 8. 1991. Helsinki, M. A. Castrénin seura 1992).

Ösztöndíjascsere. 1992-ben a Castrén Társaság ösztöndíjascsereére irányuló egyezményt írt alá a Finn-Mari Társasággal. Így létrejött a közvetlen kapcsolat Finnország és Mariföld között. A hároméves egyezmény keretén belül finn kulturális és tudományos személyek látogathattak el Mariföldre, és mari diákok, kutatók és más kulturális élet képviselői tartózkodhattak Finnországban.

A Finnországba látogató ösztöndíjasokon kívül 1993 óta a Társaság támogatja az Észtsországban tanuló mari egyetemistákat. E diákok úgynevezett Sjögren-ösztöndíjat kapnak, amely biztosítja megélhetésüket Észtsországban a tanulmányok elvégzése alatt. 1994 tavaszán az ösztöndíjasok három napot Helsinkiben töltöttek.

Az anyanyelvű irodalom támogatása egyik legfontosabb feladatunk. Mari kezdeményezésre a társaság arra kötelezte magát 1992-ben, hogy előteremti mari nyelvű tankönyvek publikálásához szükséges papír anyagi feltételeit. A Társaság akkori elnöke, Leena Laulajainen aktív tevékenységének köszönhető, hogy a Finn Parlament megadta a szükséges összeget. A feladat konkrét végrehajtása a társaságra hárult; a végcélig követtük a könyvek kiadását. A kért papírra 5 általános iskolai tankönyvet nyomtak mari nyelven. Hasonló feladat várta a Társaságot egy mordvinoknak és egy vepszéknek irányuló papírküldemények előteremtése ügyében. Ezenkívül a Társaság az anyagi alapjait teremtette elő 1993-ban egy mari nyelvű ifjúsági lap, a *Ketse* nyomdai költségeire, az idén pedig a komi nyelvű *Silkan* kiadására. A jövőben is a Társaság egyik legfontosabb feladatának tekinti az anyanyelvű tankönyvkiadás támogatását.

Ismeretterjesztés. 1993 tavaszán a mari kulturális héten 35 vendég szerepelt, bemutató a magaskultúrát, tehát klasszikus zenét, valamint ízelítőt a mari színházi életből. Ősszel a finn közönség számára megrendeztük a rokon népek napját az

egyetemen. M. Jegorov udмурт fotóművész kiállítását M. A. Castrén születésének 180. évfordulója alkalmából mutattuk be 1993 decemberében. 1994 októberében a rokon népek napját a Finn Nemzeti Múzeumban rendezzük meg. Témánk egyúttal a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás kölcsönhatása.

Az érdeklődés szemléltetésére álljon itt válogatás az utóbbi évek uráli népeket érintő kiadványaiból:

Aikio, Samuli. Olbmot ovdal min: sámüd historjá 1700-logu rádjái. Girjegiisá 1992.

Bibliographia studiorum Uralicorum. Bibliography on Uralic studies. Archeology 1988, Ethnology and Folkloristics 1990.

Linguistics 1991. Finnish Literature Society.

Flinckenberg-Gluschkoff, Marianna & Garin, Nikolai. Ugrien mailla: suomalaisten tutkimusmatkailijoiden jalanjäljillä Obvirralta Uralille, Otava 1992.

Geographical distribution of the Uralic languages. Edited by Riho Grünthal & Tapani Salminen. Suomalais-Ugrilainen Seura 1993.

Lallukka, Seppo. The East Finnic minorities in the Soviet Union; an appraisal of the erosive trends. 1990.

Lehtinen, Ildikó. The Finno-Ugric Collections at the National Museum of Finland. Helsinki 1992

Lehtinen, Ildikó. Tscheremissische Schmuck. Ethnographische Untersuchung. 1994.

Saarinen, Sirkka. Soumalais-ugrilaisten kansojen folklore. 1990.

The Great Bear. A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages. Finnish Literature Society. 1993.

Uralilaiset kansat: tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista. Szerk. Johanna Laakso. WSOY 1992.

Uralilaiset kansat tänään. Szerk. Tapani Salminen, Kuopio 1993.

A rokon népek kultúrájának programtervezete. A finn művelődésügyi miniszter, Tytti Isohookana-Asunmaa 1992-ben bizottságot alapított, melynek feladata egy tervezet létrehozása volt a finnugor nyelveket beszélő népek kultúrájának fejlesztésére. A tervezet 1993-ban elkészült, s ennek konkrét megvalósítására a minisztérium a Castrén Társaságot jelölte ki.

Társaságunk a programtervezet megvalósítása érdekében egyrészt a vezetőség tagjaiból, másrészt kulturális intézmények képviselőiből végrehajtó bizottságot hozott létre. A tervezet hároméves finanszírozását a minisztérium biztosítja. A bizottság ezenkívül egy egész napos állásban levő titkársági feladatkört ellátó hivatalt kapott, amelynek betöltésére a Castrén Társaság Tarmo Hakkaraint választotta.

Finnországban kulturális és tudományos téren rendkívül nagy az érdeklődés az uráli népek iránt, tervekből valóban nincs hiány. A végrehajtó bizottság felülvizsgálja a tervek realitását, anyagi feltételeit, s ennek megfelelően benyújtja a kérvényt a Castrén Társasághoz, amely továbbítja a minisztérium felé. A Castrén Társaság koordinátorszerepe tehát nem szűnt meg, sőt bővült.

Ez évben a programtervezet keretén belül a nemzeti könyvtárak ügye az elsődleges. A könyvtárak az anyanyelv kincsestárai. Maire Aho közreműködésével a finn központi könyvtárak közös számítógépes bibliográfiabankot létesítenek a finnugor nemzeti könyvtárakkal együtt. Ennek első fázisaként októberben Helsinkiben találkoznak a nemzeti könyvtárak igazgatói. A projekt kétoldalú. Egyrészt az a törekvés, hogy az uráli bibliográfiához bármely nemzeti könyvtárban hozzá lehessen megfelelő számítógépes

programmal jutni. Másrészt kiderült, hogy az egyes nemzeti könyvtárak finn anyaga hiányos, vagy szinte nem is létezik. Így 1994 nyarán mindegyik nemzeti könyvtárnak 60 finn kiadványt tartalmazó könyvcsomagot juttattunk el. A könyvcsomagok a finn kultúra különböző területeit ismertetik lehetőleg orosz, de annak hiányában más nyelveken is.

A társaság vezetőségi tagjai: Riho Grünthal nyelvész, Hannu Helin író, Marko Laitala szerkesztő, Heikki Laitinen népzene kutató, Ildikó Lehtinen néprajzkutató, Seppo Lallukia történész, Sirkka Saarinen nyelvész, Pirjo Sinko tanügyi tanácsos, Urpo Vento folklorista. A társaság elnöke Ildikó Lehtinen, alelnöke Urpo Vento. Félállású titkár Marja Lappalainen, egész napos állásban a végrehajtó bizottság titkára Tarmo Hakkarainen. A gazdasági ügyeket Kyösti Järvinen intézi. A társaság irodája Helsinki központjában található a Finnugor Társasággal szomszédos helyiségben. Címe: Mariankatu 7 A, 00170 Helsinki (postai cím: PL 242, 00171 Helsinki) Tel. 90-135 7820, telefax 90-622 2315.

Hogyan tovább? A jövőben a Társaság továbbra is igyekszik támogatni az uráli nyelveket beszélő népeket nemzeti kultúrájuk fenntartása érdekében. Nyelvek és népek hálnak ki, társaságunk mindent megtesz azért, hogy ne süllyedjenek el e népek a „népek tengerében”. 1994 tavaszán a volt Vjatka kormányzóság mari falvaiban voltam két héten keresztül. Bár itt a mari lakosság összlétszáma több mint 20000-re tehető, mari nyelvű iskolák nincsenek. Tisztán mari falvakban az orosz lakosság minimális, vannak falvak, ahol csak a tanító és az óvónő orosz nemzetiségűek. Oroszországban még nincs kétnyelvűség, bár a marik, udmurtok stb. kétnyelvűek. A többséget képviselő orosz lakosság viszont egynyelvű. A mai családokban szintén felteszik a kérdést: érdemes-e mari nyelven továbbtanulni? Erre a köztársaság területén még van lehetőség. De mi lesz a határokon túl élő kisebbségekkel? Hiány van mari nyelvű tanítókból és tanárokból, tankönyvekből, hogy a mari (mordvin stb.) nyelvújításról ne is beszéljünk. És a perspektíva? Most nemcsak túlélési processzusról van szó, ami a nyelvet vagy akár a kultúrát illeti, hanem valóban arról, hogyan lehet megbirkózni a nincstelenség közepette anyagi feltételek nélkül. A köztársaság határain túl levő falvakból az alapvető szolgáltatások is hiányoznak, nincs orvos, de még gyógyszertár sem. Így a kultúra fenntartása terén a tanárookra egyre nagyobb teher nehezedik, segítségre szükség van, ami a nyelvújítást és a tankönyvkiadást illeti. Ez a segítség természetesen saját köztársaságuktól várható, s csak közvetetten ideológiai támasz formájában a távoli Finnországtól. Talán a tudat, hogy e kisebbségek is részei az egyetemes kultúrának, segít, és talán a tankönyvek eljutnak oda, ahol ezekre legnagyobb szükség van.

Ildikó Lehtinen

Theo van den Doel: Boulder - Westvien, Oxford-Paris 1994.

Az 1994 januárjában megtartott NATO-csúcsot megelőzően, majd azt követően is a politikusokat és a szakértőket egyaránt igen élénken foglalkoztatja a kétpólusú világrend felbomlását túlélő észak-atlanti biztonsági szervezet jövője. 1990 után nem kevesen jóslták az ellenszervezetéhez hasonló véget, míg mára a NATO-ra támaszkodva egy új euroatlanti biztonsági rendszer körvonalazódik. Sőt, a volt ellenséges országok egynémelyike rendes tagként kíván csatlakozni a szervezethez.

A „Clingendael” Holland Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének biztonságpolitikai szakértője, Theo van den Doel - korábban maga is aktív csapattiszt - frissiben megjelent tanulmánya a NATO-hoz való csatlakozás lehetőségét vizsgálja kimerítő részletességgel. Haszonnal forgatható az érdekeltek részéről, mivel tételesen szánba veszi azokat a kritériumokat, melyeknek a tagság elnyeréséhez a jelentkezőknek meg kell felelniük. Megvizsgálja jelenlegi alkalmasságukat, illetve a felvételt akadályozó vagy időben kitoló körülményeket. Fontos információkat tartalmaz a „visegrádiak” történelmi örökségéről, jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről, s nem utolsósorban a térséggel kapcsolatos biztonságpolitikai fejleményekről - mindezek korrekt ismertetésével árnyalva a nyugati közvéleménynek régiókról kialakult képét.

A szerző legelőbb azt igyekszik tisztázni, hogy a Közép-Európában 1989 után lejátszódó folyamatok (német egyesítés, a keleti blokk és a Szovjetunió szétesése), továbbá az EBEE mint páneurópai kollektív biztonsági struktúra egyre nyilvánvalóbb működésképtelensége folytán milyen támogató és ellenérvek fogalmazhatók meg a NATO-integrációval szemben. A három fő érv, melyet korábban a Nyugat megfogalmazott: a térség instabilitása; el kell kerülni a különbségtételt a potenciális partnerek között; nem szabad a Szovjetunió-ellenesség képzetét kelteni (mely harmadik érv immáron nem releváns). Ezzel szemben a szerző szerint több okból is szükség van más megközelítésre:

- a szóban kimondott biztonsági garanciák morálisan kötelezik a Nyugatot ezen országok megsegítésére;
- a NATO-tagság elnyerésének lehetősége növeli az adott ország bizalmát a jövőben, és segíti a megkezdett reformfolyamat véghezvitelét;
- a NATO-tagság a Szövetség hitele miatt konfliktusmegelőző hatással bírna a térségre nézve-amúgy is kérdéses, hogy Nyugat-Európa elszigetelhetné-e magát egy esetleges konfliktus hatásaitól;
- az együttműködés jelentősen csökkentené azokat a kiadásokat, melyeket ezeknek a nehéz helyzetben levő országoknak jelenleg önálló biztonsági rendszerükre kell fordítaniuk;
- végül további biztonsági garanciát jelentene az a függőségi viszony, melybe az adott országok hadseregei kerülnének, azaz a szövetségi közös parancsnokság lehetetlenné tenne önálló katonai mozgásokat.

A teljeskörű politikai és katonai integráció mint fő céh többféleképpen is elérhető, s voltaképpen a nyugat-európai országok is hosszú utat jártak be létrejöttéig. Az első lehetséges fokozat az úgynevezett szerződéses integráció - jól példázza ezt Spanyolország és Írország helyzete-, mely leginkább az EK-társult tagsági szerződésekhez hasonló formát ölthet. A következő az úgynevezett funkcionális integráció: realizálódhat olyan formában, mint az 1992. májusi La Rochelle-i csúcson elhatározott közös dandár

felállítása, mely jól jelzi a második világháború óta kialakult francia-német együttműködés szintjét. A harmadik lehetőség a szervezeti integráció, azaz a potenciális partnerek váljanak tagjává minél több nemzetközi szervezetnek (Európa Tanács, EBEÉ, NyEU), megfelelve azok követelményeinek. A fokozatosságot indokolja az is, hogy a teljes körű integráció két alapkövetelményét minden esetben szem előtt kell tartani: őrződjön meg a szervezet belsei kohéziója és kifelé való hitelessége.

A fentiek alapján a holland szakértő szerint a következő általános kritériumok állíthatók fel a kiválasztáshoz:

1. A tagfelvételi kérelem hitelessége.

Ha egy adott kormány egy biztonsági rendszerhez való csatlakozás mellett dönt, akkor megfelelő támogatást kell kapnia a politikai tényezőktől és a társadalomtól egyaránt. Szükséges, hogy népszavazás döntsön a csatlakozásról, melyet széles körű tájékoztatás előz meg az ezzel járó jogokról és kötelezettségekről. A társadalom tudatában egyértelművé kell tenni a biztonságpolitikai orientáció változását - jól példázza ezt Románia magatartása az 1991-es szovjet katonai szerződéssel, illetve a belorusz vezetés változó álláspontja a FÁK kollektív biztonsági struktúráival kapcsolatban.

2. Biztonság- és védelmi politika.

A csatlakozni szándékozó ország biztonság- és védelmi politikájának összhangban kell lenni a washingtoni (NATO) és brüsszeli (WEU) szerződés alapelveivel, s azokat át kell ültetni a gyakorlatba.

3. Demokratikus politikai ellenőrzés a fegyveres erők fölött.

A volt szocialista országokban létezett korábbi pártellenőrzés felszámolásával civil miniszteriális vezetés és parlamenti ellenőrzés alá kell vonni a fegyveres erőket. Hasonlóképpen meg kell szűnnie a hadsereget körülvevő titkolózás légkörének.

4. Defenzív védelmi doktrína.

A fegyveres erők méretét, eszközeit és akcióképességét alapvetően meghatározza az adott stratégia és a stratégiában megmutatkozó doktrína. Míg a Varsói Szerződés alapvetően támadó, a NATO védelmi jellegű szövetség. A volt VSz-tagállamoknak tehát leendő szövetségeseikhez kell igazítaniuk doktrínájukat.

5. A defenzív védelmi doktrínával összhangban lévő szervezeti forma, kiképzés és oktatás a fegyveres erőkön belül.

A fent említett doktrínát nem elég az elvek szintjén megfogalmazni, le kell bontani a haderő-struktúrák szintjén. A nagy tömegű, támadó jellegű harckocsi- és gyalogoshadosztályok helyett a gyors reagálású, modern eszközökkel ellátott kisebb egységeké a jövő. A szerző pozitív példaként említi Magyarországot, ahol egyedül a volt VSz-tagállamok közül megkezdődött az új dandár-struktúra harcrendbe állítása.

6. A „megfelelő védelem” elvével összhangban lévő élőerő és technika (elegendősszabály).

Egy adott ország védelmi képességeinek megítéléséhez a legegyszerűbb összehasonlítani, hány százalékát teszi ki a fegyveres erők állománya az összlakosságnak, illetve a GNP mekkora hányadát fordítja egy ország védelmi célokra. Korábban a keleti blokkon ezek az arányok jóval meghaladták a nyugatiakat: míg a NATO-a belül a személyi állomány az összlakosság 0,5-0,8 százalékát érte el, addig ez az arány Csehszlovákiában 1,3, a Szovjetunióban 1,5 volt.

7. A leendő tagok ne legyenek résztvevői konfliktusoknak.

A szerző szerint két okból is fontos szem előtt tartani eme feltételt. Egyrészt valamely fél keményebben léphet fel, ha részese egy szövetségnek; kevésbé kompromisszumkész, és igyekszik támogatást szerezni szövetségeseitől. Másrészt a konfliktus kiterjedését eredményezheti, ha az egyik fél felvételét a másik a szövetség támogatásaként értékeli. A gyakorlatban ez azt jeleníti, hogy például Magyarország és Szlovákia addig nem felel meg az elvárásoknak, míg nem rendezzi a dunai vízlépcső ügyét.

Az elméleti előkészítés után megfogalmazódik az a fő kérdés, hogy a jelenlegi nem NATO-tagországok közül melyeket érdemes alaposabban megfeleltetni a fentebb vázolt kritériumoknak. Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország nyíltan kifejezte csatlakozási szándékát. Bulgária sajátos geopolitikai helyzete és a NATO-tag Törökországgal való hűvös kapcsolata miatt többirányú biztonsági garanciák kialakításában érdekelt. Románia „következtesen nem felel meg az általános politikai-katonai feltételeknek”. Albánia egy lapon említhető a volt jugoszláv köztársaságokkal. A volt szovjet köztársaságok közül egyesek már részei a FÁK keretei között formálódó kollektív biztonsági rendszernek; mások irányában mindmáig erőteljes orosz befolyás érvényesül. A balti államok területén idegen hadsereg állomásozik. A szerző konklúziója szerint végeredményben csak a „visegrádiak” felelnek meg az előzetes követelményeknek, ezért a továbbiakban részletesebb elemzésének tárgya e négy ország.

Az elemzés a jelenlegi problémák és lehetséges konfliktusok megértését szolgáló történelmi áttekintéssel folytatódik az első világháborútól napjainkig, immáron a négy országra lebontva. Térképekkel és statisztikai adatokkal kellőképpen illusztrálva, a szerző kitér a határváltozásokra, a kisebbségi problémákra, illetve a rendszerváltozások nyomán kialakult új helyzet értékelésére. Ez utóbbi alapján vázolja fel a „visegrádiak” külső és belső kockázati tényezőit:

- kisebbségek jelenléte;
- a posztsovjét és ex-jugoszláv válságövezet közelsége;
- fenyegető menekülthullám Kelet felől;
- bizonytalan ellenőrzés alatt lévő nukleáris és vegyi fegyverrendszerek a szomszédságban;
- regionális nagyhatalmi törekvések a térségben;
- az átalakulási folyamat esetleges elakadása.

Kirajzolódik a lehetséges és létező konfliktusok térképe (például orosz-ukrán, lengyel-litván, orosz-baltikumi, magyar-román). Ezek alapján a szerző kétfajta konfliktus-scenariót is megrajzol: az egyikben egy nagyhatalom kerül összeütközésbe jóval gyengébb ellenfeleivel (Oroszország-Baltikum); a másik a jugoszláv válság továbbterjedésének lehetőségeit vázolja. Ez utóbbi szerint Koszovó indítja el a láncreakciót, és az elterelődött figyelmet kihasználva Románia fellép a magyar kisebbség ellen, mire Magyarország - eszközök híján - nemzetközi beavatkozásért folyamodik. Ennek kapcsán a szerző - a boszniai válság példája alapján - rámutat a létező struktúrák (ENSZ, EBÉÉ) alacsony hatékonyságára és a korai szakaszban való intervenció szükségességére. Fontos megjegyezni, hogy önmagában a kisebbségek jelenlétét nem tekinti feszültségforrásnak, kivéve, ha ürügyet jelentenek hegemónisztikus törekvésekhez vagy ha nacionalista többségi politika célpontjaivá válnak.

A tanulmány további részében a holland szakértő konkrétan megfelelteti a vizsgált országokat az általa felállított kritériumoknak - a változó időket mutatja az a tény, hogy ebben az adott országok szakminisztériumai által szolgáltatott adatokra támaszkodik.

Megelégedésünkre kell szolgáljon, hogy hazánk részben teljesítette, illetve betátható időn belül teljesíteni képes eme feltételeket- ebben a szerző ítélete szerint némileg megelőzve „versenytárait”. Egy kivétellel: a vízlépcső és a magyar kisebbség problémái miatt a Szlovákiával való konfliktus még megoldásra vár.

A szerző szerint a teljes jogú tagság elnyerése körülbelül 2000-re tehető, amennyiben 1998-ig a jelentkezők minden kritériumnak megfelelnek.

Íjgyártó István

The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. Edited by John Packer and Kristian Myntti. Turku/Åbo Akademi University Institute for Human Rights, 1993.

A finnországi svéd nyelvű Åbo/Turku-i Egyetem Emberjogi Intézete kisebbségvédelmi tanulmányokat tartalmazó kötetet jelentetett meg. A könyv gondolata 1990 őszén merült fel a kisebbségi kérdéstről európai kutatók részvételével rendezett szemináriumon, és 1993-ra készült el. Kristian Myntti a kiadvány célját a következőkben jelöli meg: a kisebbségek helyzetének számbavétele, a kisebbségi jogok értelmezése a különböző államokban, a kisebbségi jogok tanulmányozása a nemzetközi és összehasonlító jog szemszögéből.

Ennek eredményeként három tanulmány a kisebbségi jogok általános kérdéseivel és a nemzetközi jogban elfoglalt helyével foglalkozik, hat esettanulmány pedig a nemzeti kisebbségek helyzetét tárja fel a különböző európai országokban.

Alan Rosas, az Åbo/Turku-i Egyetem Emberjogi Intézetének igazgatója a kisebbségek védelmének a nemzetközi jogban eddig megtett útját mutatja be. Meglátása szerint a nemzetközi jogban elért eredményekkel kapcsolatban két vélemény alakult ki: egyesek elégedetlenek a nemzetközi jogeszközökkel, mert azok túl sok kibúvót tartalmaznak, mások meglepődésüket fejezik ki azon, hogy a kodifikáció folyamata ily messzire előrehaladt. A szerző, bevallása szerint, az utóbbiak csoportjába tartozik. Jan Helgesen a kisebbségek védelmével foglalkozik az EBÉÉ keretein belül, és főként az EBÉÉ kisebbségi főbiztosának szerepkörét elemzi. John Packer kimerítő tanulmányában a kisebbség jogfilozófiai fogalmának meghatározásáról értekezik. Megállapítja, hogy a kisebbségi jogok fogalmát a jogfilozófiai gondolkodás azon folyamatába kell beilleszteni, amely a görög-keresztény jogfelfogásból kiindulva a „jog kormányzása”, a „törvényes kormány”, az „emberi jogok” fogalmain át az „igazságos társadalom” felé mutat. Véleménye szerint az emberi jogok filozófiájában az egyenlőség eszméje nem veti fel a kisebbség fogalmát. Az a demokrácia kontextusában, a többségi kormányzás viszonylatában merül fel. A képviselői demokráciában fennáll a többség zsarnokságának a lehetősége. Hosszasan taglalja a különbözőség jogának, az esélyegyenlőségeknek és a toleranciának a kérdéskörét. További lényeges megállapításai: bármely állam alkotmányos rendje, miképpen a nemzetközi közösség is, szabadon adhat jogokat a kisebbségeknek, ha azok nem ellenkeznek az alapvető emberi jogokkal; az ENSZ a Kisebbségi Jogok Nyilatkozatában nem lép túl az eddigi kísérleteken, mert a kisebbségek ügyét a továbbiakban is összekapcsolja a területi integritással; az EBÉÉ-folyamat pragmatikus megközelítése átmeneti jellegű; az önrendelkezés jogának szélesebb értelmezésére van szükség.

Slavi Pashovski összefoglaló tanulmányt szentel a bulgáriai kisebbségeknek, részletesen elemzi a török kisebbség helyzetét és a macedón kérdést. Véleménye szerint 1989 után fordulat történt, és a bulgáriai kisebbségek helyzete sokat haladt a normalizálás irányába. A bolgár alkotmánynak azonban több problematikus cikkelye van: tiltja etnikai pártok létesítését, vallási intézmények politikai célokra való felhasználását, autonóm területi egységek létrehozását.

Külön figyelmet érdemel Kristian Myntti tanulmánya a finnországi kisebbségekről. Egy olyan ország gyakorlatát mutatja be, amely Európa kisebbségei számára állandó hivatkozási alapul szolgál. Recenzensként nem a de facto kisebbségi, de jure teljes

egyenlőséget élvező svéd nyelvű lakosság helyzetének ábrázolására hívnám fel a figyelmet, amely a szakemberek, sőt a laikusok előtt is közismert, hanem a száraik (lappok) helyzetét rendező jogszabályokra. A számik száma Finnországban 5700. 1992-ben lépett életbe a számi nyelvtörvény, amely speciális hivatalos státust biztosít a számi nyelv számára a számik által lakott területen. A finn állam gondoskodik a számi nyelvű oktatásról, két egyetemen pedig külön helyeket biztosít számi anyanyelvű hallgatók részére. A számik képviselői szerve a négyévenként választott húsztagú számi parlament, amelyet a finn parlament minden, a száraikat érintő kérdésben köteles meghallgatni. Törvény írja elő, hogy a finn kormánynak a száraikkal szemben különleges felelőssége van.

Agnieszka Rochowitz az eddig etnikailag csaknem homogénnek tekintett Lengyelország kisebbségeinek 1989 óta kialakult helyzetét elemzi. Megállapítása szerint az erőszakos asszimiláció megszűnt. A lengyel parlamentnek német és belorusz képviselői is vannak, megalakult a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Parlamenti Bizottsága, a Minisztertanács mellett működő Nemzeti Kisebbségek Tanácsa, a német-lengyel alapszerződésbe a német kisebbség jogait biztosító cikkelyeket foglaltak, nemzetiségi törvény elfogadása azonban a közeljövőben nem valószínű.

Tamara K. Hervej *A kisebbségvédelem identifikációja a brit jogrendszerben* című tanulmánya részben feleletet adhat arra a kérdésre, hogy miért ütközik oly nagy nehézségekbe a kisebbségi jogok kodifikációjának elfogadtatása a nyugati jogfelfogást képviselő jogászok soraiban. Megállapítása szerint a brit politikai és jogi gondolkodás nem ismeri a kisebbségek védelmének fogalmát. A Wales és Skócia számára biztosított jogok, a különálló egyházi szervelei, a saját jogrend és oktatás, amelyek a walesi és skót identitás megjeleníteti, elsősorban a történelmi hagyományokban gyökereznek. Az 1967. évi walesi nyelvtörvény azonban már hivatalossá tette az angol mellett a welsh nyelvet is. E nyelv státusára az európai kisebbségek képviselői gyakran hivatkoznak. Mindezek ellenére a walesi népcsoport és a Skóciában 80000 főre tehető gael nyelvet beszélők védelmét szabályozó törvények és rendelkezések pragmatikus és ad hoc jellegűek, és nem a kisebbségvédelmi elv alapján jöttek létre.

Milan Paunovićnak a szerbiai kisebbségekkel foglalkozó tanulmánya a kötet egyetlen olyan írása, amelynek tudományos jellege megkérdőjelezhető. Ama megfogalmazásai, hogy a kisebbségek jogait Szerbiában tiszteletben tartják, és a magyar, valamint más kisebbségek jogait a nemzetközi szint felett biztosítják, a szerb kormányzat propagandisztikus kijelentéseire emlékeztetnek.

Michael M. Jansen a németországi cigányokról szóló tanulmánya egyik alfejezetében bemutatja a Németországban élő kisebbségekre vonatkozó jogszabályokat is, és a cigányokra vonatkozó sokoldalú európai egyezmény megkötését javasolja.

Sajnálatos, hogy a kötet egyetlen olyan tanulmányt sem tartalmaz, amely a közép-európai magyar kisebbségek helyzetét (Románia, Szlovákia) mutatná be.

A kiadvány függelékben tartalmazza a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának, az 1992. évi EBEÉ helsinki Dokumentumának (The Challenges of Change) és az ENSz Nemzeti, Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól szóló Nyilatkozatának szövegét.

Váradai Vilmos: Érdek- és jogérvényesítés a kisebbségi törvény alapján. Budapest 1994.

Felette hasznos kézikönyvvel gyarapodott a kisebbségi kérdéssel foglalkozó magyar szakirodalom Váradai Vilmos jogász munkája által. Bár a magyar, jogásznemzetként tartja számon saját magát, e kiadvány mégis azt bizonyítja, lehet újat mondani még a triviálisan egyszerűnek tűnő kérdésekben is. Helyesebben szólva, a látszólag triviálisan egyszerűnek tűnő kérdésekben is. A Váradai Vilmostól megírt és az MSZP-nek az elmúlt parlamenti időszakban tevékenykedő képviselőcsoportja által kiadott kézikönyv tudatosan megcélzott közönsége szűkebb értelemben a magyarországi kisebbségi társadalom, tágabb értelemben a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésének ügyét fontosnak tartó szakértői és/vagy laikus réteg. E fontos munka a kisebbségi törvény megalkotásához kapcsolódik, amely kétségtelenül egyik kimagasló teljesítménye volt az elmúlt választási ciklus törvényhozói munkájának. Létrejöttét egyformán fontosnak tartotta a parlament valamennyi képviselője, bármelyik oldalhoz tartozónak vallotta is magát, s ennek köszönhetően mind megalkotásánál, mind pedig megszavazásánál ritkán látott egyetértésben „funkcionált” a Tisztelt Ház. A szavazás után az érintettek és a kívülállók közül is nyilván sokan nagyot sóhajtottak: „No végre, ezen is túl vagyunk!”, s megkockáztathatnánk azt a felvetést is, hogy kevesen mertek arra gondolni: a neheze csak most következik.

Kétségtelen tény, hogy az 1993 nyarán a nemzeti észetnikai kisebbségek jogairól megalkotott és elfogadott törvény „európai összehasonlításban is tanulmányozásra érdemes modellt gyűjt”. Ez a modell elsősorban a Magyarország területén diaszpórában élő és nemzeti öntudatában meggyöngült, részben vagy egészében asszimilálódott nemzeti és etnikai kisebbségek személyi elvű autonómiájának önazonosságot megőrizni segítő lehetőségeiről szól. Ugyanakkor számba veszi a települési kisebbségi önkormányzatok létrejöttének, az önszerveződésnek, a helyi és országos szintű érdekképviselet megalkotásának lehetőségeit is. E mindenképp nóvumnak számító lehetőségek azonban csupán papírjogok maradnak addig, míg az érintett kisebbségek maguk nem látnak hozzá a jogérvényesítés gyakorlatának kialakításához. A legfőbb probléma ugyanis az - miként erre a kötet bevezetőjében Tabajdi Csaba és Várfalvi Attila felhívják a figyelmet -, „hogy az individuális jogokra épülő törvénykezés nem tud olyan garanciákat megfogalmazni, amelyek képesek lennének feltartóztatni a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó egyének önazonosságának elvesztését, a spontán, illetve a kényszerasszimilációt.” A rendszerváltás óta eltelt rövid illőszak is elegendő tapasztalatot jelentett ahhoz, hogy le lehessen vonni belőle a korábban közel sem ilyen egyértelműnek látszó következtetést: „A demokrácia, az individuális emberi jogok általános szavatolása ugyanis nem jelent automatikus biztosítékot a kisebbségi népcsoportok, illetve tagjaik számára önazonosságuk megőrzése, sajátosságaik kiteljesítése és fejlesztése érdekében... Különleges jogosítványok biztosítása, aktív kisebbségvédelem, folyamatos törvényhozási, kormányzati, önkormányzati és civil társadalmi odafigyelés és intézkedés, megfelelő kezelési mechanizmus és garanciarendszer megteremtése szükséges.” Mindennek elvi alapjait a frissen megszületett törvény biztosítja.

E nyilvánvalóan több parlamenti ciklust is kitöltő feladatsor elvégzésében azonban talán az első lépést jelenti Váradai Vilmos munkája, amely a kisebbségi törvény jogi lehetőségeinek kihasználásában, a törvény alkalmazásában kíván eligazító segítséget

nyújtani. A jelenlegi kisebbségi törvény magyarországi megalkotói attól kívánták óvni a törvényhozókat, hogy ne túl magasra tegyék a mércét. Oly magasra, amelyet az ide tartozó állampolgárok „helyből”, azaz minden hasonló előzmény nélkül amúgy sem lesznek képesek átugorni, így a törvény megmarad afféle kirakattörvénynek. E veszély elkerülését segítik a kézikönyv azon fejezetei, amelyek az érdek- és jogérvényesítés törvényben meghatározott módjait és eszközeit tekintik át. A szerző összefoglalja a kisebbségi jogok érvényesülését biztosító magyarországi rendszer működését és a kisebbségi társadalmi szervezetek, egyesületek egyéb intézmények helyét és szerepét az érdek- és jogérvényesítés útvesztőiben. Váradi Vilmos a jogi gyakorlatiasság alapos ismervein alapján mutat rá az érdek- és jogérvényesítés gyakran összemosódó határainak elválasztására. A kötet mellékleteiben a szerző mintavázlatokkal ad kész modellt a bíróság előtti jogérvényesítésről, a kisebbségi jogsérelmek kezeléséről, kisebbségi célokat szolgáló intézmények (például alapítványok) létrehozásáról, és bemutat egyéb, napi ügyekkel kapcsolatos érdek- és jogérvényesítési ügymenet-modelleket is. Gyakorlat teszi a mestert, azaz, miként azt a kötet bevezetőjében is olvashatjuk: „A kisebbségi törvény annyit ér, amennyi megvalósul belőle.”

A szerzők - céljaik szerint - azonban nem kívánnak megállni ezen a ponton, a továbbiakban tervezik egy hasonló kiadvány megjelentetését a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó törvényhelyek értelmezéséről, alkalmazási lehetőségéről. Ehhez azonban, mint írják, az önkormányzati törvény módosítására is szükség lesz. Nos, mint látjuk, a megvalósulásig, azaz a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek teljes jogbiztonságának megteremtéséig hosszú még az út. A fáradság azonban remélhetőleg nem lesz hiábavaló.

Molnár Imre

Eva-Schmidt-Hartmann (Hrg.): Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991. (Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum 20.) Oldenbourg Verlag, München 1994. 336 p.

A müncheni központú bohemisztikai kutatóintézet, a Collegium Carolinum hagyományos évi tanácskozásait közreadó sorozatnak az utóbbi években megjelent legsikerültebb kötetének élén John Breuilly és Miroslav Hroch nacionalizmuselméleti szövegeit olvashatjuk. Breuilly a kelet-közép-európai nacionalizmusok szívós továbbélését és megújuló funkcióit elemezve egyebek közt azt hangsúlyozza, hogy a nacionalizmus legsikeresebb visszatérését a politikai modernizáció kihívásaira adott elutasítás jelenti. Ez a negatív válasz a szeparatizmus, a nemzeti megújulás és a nemzeti egységesülés stratégiáinak köntösében jelentkezik, s annál erőteljesebb, minél nagyobb a modernizációs kényszer. Miroslav Hroch az újkori nemzeti mozgalmak általa kidolgozott szakaszolását (A - a nemzeti gondolkör megfogalmazása; B - nemzeti mozgalom és agitáció; C - tömegmozgalom) a nem uralkodó kis nemzeti társadalmak (non dominant ethnic group) összehasonlítása alapján finomítja és adatozza.

Az elméleti írások közül meg kell említenünk Walter Schamschula tanulmányát a nacionalizmusok és a mítoszok, mitológiák összefüggéseiről, illetve Ferdinand Seibt írását a középkorkutatásban érvényesülő nacionalizmuselméletekről.

A nacionalizmuskutatás legjelentősebb 20. századi teljesítményeit, modelljeit elemzi a kötet második és harmadik blokkja: Otto Bauer, Karl W. Deutsch, József Chlebowczyk, Ernest Gellner, Hans Kohn elméleti modelljeit vizsgálják meg az itt található tanulmányok szerzői. Christianne Brenner Bauer és Deutsch elméleteinek sorsát és mai tanulságait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a soknemzetiségű kelet-közép-európai térségben, ahol az integrációs és dezintegrációs erők szinkronitása és párhuzamossága eleve kizárja a homogenizáló elképzelések erőszak és katasztrófa nélküli végrehajtását, az 1989 utáni fejlődést sem lehet a fölöttébb ambivalens nemzeti ambíciókra alapozni anélkül, hogy a militáns nacionalizmusok feléledésétől ne kellene tartani.

A csehszlovák, jugoszláv és szovjet „nemzet-építés” tapasztalatait összegzi Hans Lemberg a kötet egyik legeredetibb dolgozatában, arra a kérdésre keresve a választ, miért nem sikerült a 20. század folyamán előbbre lépni Kelet-Közép-Európában a nemzetek közötti közösségek létrehozásában, miért akadt el a több kis nemzeti társadalmat összefogó föderatív struktúrák kiépülésének (supra-nation-building) folyamata.

A kötet zárófejezetében ismert cseh és szlovák történészek, művészettörténészek elemzik a 19-20. századi cseh, szlovák, illetve csehszlovák nemzetfejlődés problémáit, egyebek közt a masaryki nemzetfilozófia, a csehszlovakizmus, a szlovák önállóság eszmekörének sokat vitatott kérdéseit.

A legújabb nyugat-európai és amerikai nacionalizmuskutatások eredményeit felhasználó tanulmányok szövegeiben precíz mutatók segítségével tájékozódhat az olvasó, ami a kötet szerkesztőjének gondos és alapos munkáját dicséri.

Szarka László

Theo van den Doel: Boulder - Westvien, Oxford-Paris 1994.

Az 1994 januárjában megtartott NATO-csúcsot megelőzően, majd azt követően is a politikusokat és a szakértőket egyaránt igen élénken foglalkoztatja a kétpólusú világrend felbomlását túlélő észak-atlanti biztonsági szervezet jövője. 1990 után nem kevesen jóslták az ellenszervezetéhez hasonló véget, míg mára a NATO-ra támaszkodva egy új euroatlanti biztonsági rendszer körvonalazódik. Sőt, a volt ellenséges országok egynémelyike rendes tagként kíván csatlakozni a szervezethez.

A „Clingendael” Holland Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének biztonságpolitikai szakértője, Theo van den Doel - korábban maga is aktív csapattiszt - frissiben megjelent tanulmánya a NATO-hoz való csatlakozás lehetőségét vizsgálja kimerítő részletességgel. Haszonnal forgatható az érdekeltek részéről, mivel tételesen szánba veszi azokat a kritériumokat, melyeknek a tagság elnyeréséhez a jelentkezőknek meg kell felelniük. Megvizsgálja jelenlegi alkalmasságukat, illetve a felvételt akadályozó vagy időben kitoló körülményeket. Fontos információkat tartalmaz a „visegrádiak” történelmi örökségéről, jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről, s nem utolsósorban a térséggel kapcsolatos biztonságpolitikai fejleményekről - mindezek korrekt ismertetésével árnyalva a nyugati közvéleménynek régiókról kialakult képét.

A szerző legelőbb azt igyekszik tisztázni, hogy a Közép-Európában 1989 után lejátszódó folyamatok (német egyesítés, a keleti blokk és a Szovjetunió szétesése), továbbá az EBEE mint páneurópai kollektív biztonsági struktúra egyre nyilvánvalóbb működésképtelensége folytán milyen támogató és ellenérvek fogalmazhatók meg a NATO-integrációval szemben. A három fő érv, melyet korábban a Nyugat megfogalmazott: a térség instabilitása; el kell kerülni a különbségtételt a potenciális partnerek között; nem szabad a Szovjetunió-ellenesség képzetét kelteni (mely harmadik érv immáron nem releváns). Ezzel szemben a szerző szerint több okból is szükség van más megközelítésre:

- a szóban kimondott biztonsági garanciák morálisan kötelezik a Nyugatot ezen országok megsegítésére;
- a NATO-tagság elnyerésének lehetősége növeli az adott ország bizalmát a jövőben, és segíti a megkezdett reformfolyamat véghezvitelét;
- a NATO-tagság a Szövetség hitele miatt konfliktusmegelőző hatással bírna a térségre nézve-amúgy is kérdéses, hogy Nyugat-Európa elszigetelhetné-e magát egy esetleges konfliktus hatásaitól;
- az együttműködés jelentősen csökkentené azokat a kiadásokat, melyeket ezeknek a nehéz helyzetben levő országoknak jelenleg önálló biztonsági rendszerükre kell fordítaniuk;
- végül további biztonsági garanciát jelentene az a függőségi viszony, melybe az adott országok hadseregei kerülnének, azaz a szövetségi közös parancsnokság lehetetlenné tenne önálló katonai mozgásokat.

A teljeskörű politikai és katonai integráció mint fő céh többféleképpen is elérhető, s voltaképpen a nyugat-európai országok is hosszú utat jártak be létrejöttéig. Az első lehetséges fokozat az úgynevezett szerződéses integráció - jól példázza ezt Spanyolország és Írország helyzete-, mely leginkább az EK-társult tagsági szerződésekhez hasonló formát ölthet. A következő az úgynevezett funkcionális integráció: realizálódhat olyan formában, mint az 1992. májusi La Rochelle-i csúcson elhatározott közös dandár

felállítása, mely jól jelzi a második világháború óta kialakult francia-német együttműködés szintjét. A harmadik lehetőség a szervezeti integráció, azaz a potenciális partnerek váljanak tagjává minél több nemzetközi szervezetnek (Európa Tanács, EBEÉ, NyEU), megfelelve azok követelményeinek. A fokozatosságot indokolja az is, hogy a teljes körű integráció két alapkövetelményét minden esetben szem előtt kell tartani: őrződjön meg a szervezet belsei kohéziója és kifelé való hitelessége.

A fentiek alapján a holland szakértő szerint a következő általános kritériumok állíthatók fel a kiválasztáshoz:

1. A tagfelvételi kérelem hitelessége.

Ha egy adott kormány egy biztonsági rendszerhez való csatlakozás mellett dönt, akkor megfelelő támogatást kell kapnia a politikai tényezőktől és a társadalomtól egyaránt. Szükséges, hogy népszavazás döntsön a csatlakozásról, melyet széles körű tájékoztatás előz meg az ezzel járó jogokról és kötelezettségekről. A társadalom tudatában egyértelművé kell tenni a biztonságpolitikai orientáció változását - jól példázza ezt Románia magatartása az 1991-es szovjet katonai szerződéssel, illetve a belorusz vezetés változó álláspontja a FÁK kollektív biztonsági struktúráival kapcsolatban.

2. Biztonság- és védelmi politika.

A csatlakozni szándékozó ország biztonság- és védelmi politikájának összhangban kell lenni a washingtoni (NATO) és brüsszeli (WEU) szerződés alapelveivel, s azokat át kell ültetni a gyakorlatba.

3. Demokratikus politikai ellenőrzés a fegyveres erők fölött.

A volt szocialista országokban létezett korábbi pártellenőrzés felszámolásával civil miniszteriális vezetés és parlamenti ellenőrzés alá kell vonni a fegyveres erőket. Hasonlóképpen meg kell szűnnie a hadsereget körülvevő titkolózás légkörének.

4. Defenzív védelmi doktrína.

A fegyveres erők méretét, eszközeit és akcióképességét alapvetően meghatározza az adott stratégia és a stratégiában megmutatkozó doktrína. Míg a Varsói Szerződés alapvetően támadó, a NATO védelmi jellegű szövetség. A volt VSz-tagállamoknak tehát leendő szövetségeseikhez kell igazítaniuk doktrínájukat.

5. A defenzív védelmi doktrínával összhangban lévő szervezeti forma, kiképzés és oktatás a fegyveres erőkön belül.

A fent említett doktrínát nem elég az elvek szintjén megfogalmazni, le kell bontani a haderő-struktúrák szintjén. A nagy tömegű, támadó jellegű harckocsi- és gyalogoshadosztályok helyett a gyors reagálású, modern eszközökkel ellátott kisebb egységeké a jövő. A szerző pozitív példaként említi Magyarországot, ahol egyedül a volt VSz-tagállamok közül megkezdődött az új dandár-struktúra harcrendbe állítása.

6. A „megfelelő védelem” elvével összhangban lévő élőerő és technika (elegendősszabály).

Egy adott ország védelmi képességeinek megítéléséhez a legegyszerűbb összehasonlítani, hány százalékát teszi ki a fegyveres erők állománya az összlakosságnak, illetve a GNP mekkora hányadát fordítja egy ország védelmi célokra. Korábban a keleti blokkon ezek az arányok jóval meghaladták a nyugatiakat: míg a NATO-a belül a személyi állomány az összlakosság 0,5-0,8 százalékát érte el, addig ez az arány Csehszlovákiában 1,3, a Szovjetunióban 1,5 volt.

7. A leendő tagok ne legyenek résztvevői konfliktusoknak.

A szerző szerint két okból is fontos szem előtt tartani eme feltételt. Egyrészt valamely fél keményebben léphet fel, ha részese egy szövetségnek; kevésbé kompromisszumkész, és igyekszik támogatást szerezni szövetségeseitől. Másrészt a konfliktus kiterjedését eredményezheti, ha az egyik fél felvételét a másik a szövetség támogatásaként értékeli. A gyakorlatban ez azt jeleníti, hogy például Magyarország és Szlovákia addig nem felel meg az elvárásoknak, míg nem rendezzi a dunai vízlépcső ügyét.

Az elméleti előkészítés után megfogalmazódik az a fő kérdés, hogy a jelenlegi nem NATO-tagországok közül melyeket érdemes alaposabban megfeleltetni a fentebb vázolt kritériumoknak. Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország nyíltan kifejezte csatlakozási szándékát. Bulgária sajátos geopolitikai helyzete és a NATO-tag Törökországgal való hűvös kapcsolata miatt többirányú biztonsági garanciák kialakításában érdekelt. Románia „következtesen nem felel meg az általános politikai-katonai feltételeknek”. Albánia egy lapon említhető a volt jugoszláv köztársaságokkal. A volt szovjet köztársaságok közül egyesek már részei a FÁK keretei között formálódó kollektív biztonsági rendszernek; mások irányában mindmáig erőteljes orosz befolyás érvényesül. A balti államok területén idegen hadsereg állomásozik. A szerző konklúziója szerint végeredményben csak a „visegrádiak” felelnek meg az előzetes követelményeknek, ezért a továbbiakban részletesebb elemzésének tárgya e négy ország.

Az elemzés a jelenlegi problémák és lehetséges konfliktusok megértését szolgáló történelmi áttekintéssel folytatódik az első világháborútól napjainkig, immáron a négy országra lebontva. Térképekkel és statisztikai adatokkal kellőképpen illusztrálva, a szerző kitér a határváltozásokra, a kisebbségi problémákra, illetve a rendszerváltozások nyomán kialakult új helyzet értékelésére. Ez utóbbi alapján vázolja fel a „visegrádiak” külső és belső kockázati tényezőit:

- kisebbségek jelenléte;
- a posztsovjét és ex-jugoszláv válságövezet közelsége;
- fenyegető menekülthullám Kelet felől;
- bizonytalan ellenőrzés alatt lévő nukleáris és vegyi fegyverrendszerek a szomszédságban;
- regionális nagyhatalmi törekvések a térségben;
- az átalakulási folyamat esetleges elakadása.

Kirajzolódik a lehetséges és létező konfliktusok térképe (például orosz-ukrán, lengyel-litván, orosz-baltikumi, magyar-román). Ezek alapján a szerző kétfajta konfliktus-scenariót is megrajzol: az egyikben egy nagyhatalom kerül összeütközésbe jóval gyengébb ellenfeleivel (Oroszország-Baltikum); a másik a jugoszláv válság továbbterjedésének lehetőségeit vázolja. Ez utóbbi szerint Koszovó indítja el a láncreakciót, és az elterelődött figyelmet kihasználva Románia fellép a magyar kisebbség ellen, mire Magyarország - eszközök híján - nemzetközi beavatkozásért folyamodik. Ennek kapcsán a szerző - a boszniai válság példája alapján - rámutat a létező struktúrák (ENSZ, EBÉÉ) alacsony hatékonyságára és a korai szakaszban való intervenció szükségességére. Fontos megjegyezni, hogy önmagában a kisebbségek jelenlétét nem tekinti feszültségforrásnak, kivéve, ha ürügyet jelentenek hegemónisztikus törekvésekhez vagy ha nacionalista többségi politika célpontjaivá válnak.

A tanulmány további részében a holland szakértő konkrétan megfelelteti a vizsgált országokat az általa felállított kritériumoknak - a változó időket mutatja az a tény, hogy ebben az adott országok szakminisztériumai által szolgáltatott adatokra támaszkodik.

Megelégedésünkre kell szolgáljon, hogy hazánk részben teljesítette, illetve betátható időn belül teljesíteni képes eme feltételeket- ebben a szerző ítélete szerint némileg megelőzve „verseny tárait”. Egy kivétellel: a vízlépcső és a magyar kisebbség problémái miatt a Szlovákiával való konfliktus még megoldásra vár.

A szerző szerint a teljes jogú tagság elnyerése körülbelül 2000-re tehető, amennyiben 1998-ig a jelentkezők minden kritériumnak megfelelnek.

Íjgyártó István

The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. Edited by John Packer and Kristian Myntti. Turku/Åbo Akademi University Institute for Human Rights, 1993.

A finnországi svéd nyelvű Åbo/Turku-i Egyetem Emberjogi Intézete kisebbségvédelmi tanulmányokat tartalmazó kötetet jelentetett meg. A könyv gondolata 1990 őszén merült fel a kisebbségi kérdéstről európai kutatók részvételével rendezett szemináriumon, és 1993-ra készült el. Kristian Myntti a kiadvány célját a következőkben jelöli meg: a kisebbségek helyzetének számbavétele, a kisebbségi jogok értelmezése a különböző államokban, a kisebbségi jogok tanulmányozása a nemzetközi és összehasonlító jog szemszögéből.

Ennek eredményeként három tanulmány a kisebbségi jogok általános kérdéseivel és a nemzetközi jogban elfoglalt helyével foglalkozik, hat esettanulmány pedig a nemzeti kisebbségek helyzetét tárja fel a különböző európai országokban.

Alan Rosas, az Åbo/Turku-i Egyetem Emberjogi Intézetének igazgatója a kisebbségek védelmének a nemzetközi jogban eddig megtett útját mutatja be. Meglátása szerint a nemzetközi jogban elért eredményekkel kapcsolatban két vélemény alakult ki: egyesek elégedetlenek a nemzetközi jogeszközökkel, mert azok túl sok kibúvót tartalmaznak, mások meglepődésüket fejezik ki azon, hogy a kodifikáció folyamata ily messzire előrehaladt. A szerző, bevallása szerint, az utóbbiak csoportjába tartozik. Jan Helgesen a kisebbségek védelmével foglalkozik az EBÉÉ keretein belül, és főként az EBÉÉ kisebbségi főbiztosának szerepkörét elemzi. John Packer kimerítő tanulmányában a kisebbség jogfilozófiai fogalmának meghatározásáról értekezik. Megállapítja, hogy a kisebbségi jogok fogalmát a jogfilozófiai gondolkodás azon folyamatába kell beilleszteni, amely a görög-keresztény jogfelfogásból kiindulva a „jog kormányzása”, a „törvényes kormány”, az „emberi jogok” fogalmain át az „igazságos társadalom” felé mutat. Véleménye szerint az emberi jogok filozófiájában az egyenlőség eszméje nem veti fel a kisebbség fogalmát. Az a demokrácia kontextusában, a többségi kormányzás viszonylatában merül fel. A képviselői demokráciában fennáll a többség zsarnokságának a lehetősége. Hosszasan taglalja a különbözőség jogának, az esélyegyenlőségeknek és a toleranciának a kérdéskörét. További lényeges megállapításai: bármely állam alkotmányos rendje, miképpen a nemzetközi közösség is, szabadon adhat jogokat a kisebbségeknek, ha azok nem ellenkeznek az alapvető emberi jogokkal; az ENSZ a Kisebbségi Jogok Nyilatkozatában nem lép túl az eddigi kísérleteken, mert a kisebbségek ügyét a továbbiakban is összekapcsolja a területi integritással; az EBEÉ-folyamat pragmatikus megközelítése átmeneti jellegű; az önrendelkezés jogának szélesebb értelmezésére van szükség.

Slavi Pashovski összefoglaló tanulmányt szentel a bulgáriai kisebbségeknek, részletesen elemzi a török kisebbség helyzetét és a macedón kérdést. Véleménye szerint 1989 után fordulat történt, és a bulgáriai kisebbségek helyzete sokat haladt a normalizálás irányába. A bolgár alkotmánynak azonban több problematikus cikkelye van: tiltja etnikai pártok létesítését, vallási intézmények politikai célokra való felhasználását, autonóm területi egységek létrehozását.

Külön figyelmet érdemel Kristian Myntti tanulmánya a finnországi kisebbségekről. Egy olyan ország gyakorlatát mutatja be, amely Európa kisebbségei számára állandó hivatkozási alapul szolgál. Recenzensként nem a de facto kisebbségi, de jure teljes egyenlőséget élvező svéd nyelvű lakosság helyzetének ábrázolására hívnám fel a figyelmet, amely a szakemberek, sőt a laikusok előtt is közismert, hanem a száraik (lappok) helyzetét rendező jogszabályokra. A számik száma Finnországban 5700. 1992-ben lépett életbe a számi nyelvtörvény, amely speciális hivatalos státust biztosít a számi nyelv számára a számik által lakott területen. A finn állam gondoskodik a számi nyelvű oktatásról, két egyetemen pedig külön helyeket biztosít számi anyanyelvű hallgatók részére. A számik képviselői szerve a négyévenként választott húsztagú számi parlament, amelyet a finn parlament minden, a száraikat érintő kérdésben köteles meghallgatni. Törvény írja elő, hogy a finn kormánynak a száraikkal szemben különleges felelőssége van.

Agnieszka Rochowitz az eddig etnikailag csaknem homogénnek tekintett Lengyelország kisebbségeinek 1989 óta kialakult helyzetét elemzi. Megállapítása szerint az erőszakos asszimiláció megszűnt. A lengyel parlamentnek német és belorusz képviselői is vannak, megalakult a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Parlamenti Bizottsága, a Minisztertanács mellett működő Nemzeti Kisebbségek Tanácsa, a német-lengyel alapszerződésbe a német kisebbség jogait biztosító cikkelyeket foglaltak, nemzetiségi törvény elfogadása azonban a közeljövőben nem valószínű.

Tamara K. Hervej *A kisebbségvédelem identifikációja a brit jogrendszerben* című tanulmánya részben feleletet adhat arra a kérdésre, hogy miért ütközik oly nagy nehézségekbe a kisebbségi jogok kodifikációjának elfogadtatása a nyugati jogfelfogást képviselő jogászok soraiban. Megállapítása szerint a brit politikai és jogi gondolkodás nem ismeri a kisebbségek védelmének fogalmát. A Wales és Skócia számára biztosított jogok, a különálló egyházi szervelei, a saját jogrend és oktatás, amelyek a walesi és skót identitás megjeleníteti, elsősorban a történelmi hagyományokban gyökereznek. Az 1967. évi walesi nyelvtörvény azonban már hivatalossá tette az angol mellett a welsh nyelvet is. E nyelv státusára az európai kisebbségek képviselői gyakran hivatkoznak. Mindezek ellenére a walesi népcsoport és a Skóciában 80000 főre tehető gael nyelvet beszélők védelmét szabályozó törvények és rendelkezések pragmatikus és ad hoc jellegűek, és nem a kisebbségvédelmi elv alapján jöttek létre.

Milan Paunovićnak a szerbiai kisebbségekkel foglalkozó tanulmánya a kötet egyetlen olyan írása, amelynek tudományos jellege megkérdőjelezhető. Ama megfogalmazásai, hogy a kisebbségek jogait Szerbiában tiszteletben tartják, és a magyar, valamint más kisebbségek jogait a nemzetközi szint felett biztosítják, a szerb kormányzat propagandisztikus kijelentéseire emlékeztetnek.

Michael M. Jansen a németországi cigányokról szóló tanulmánya egyik alfejezetében bemutatja a Németországban élő kisebbségekre vonatkozó jogszabályokat is, és a cigányokra vonatkozó sokoldalú európai egyezmény megkötését javasolja.

Sajnálatos, hogy a kötet egyetlen olyan tanulmányt sem tartalmaz, amely a közép-európai magyar kisebbségek helyzetét (Románia, Szlovákia) mutatná be.

A kiadvány függelékben tartalmazza a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának, az 1992. évi EBEÉ helsinki Dokumentumának (The Challenges of Change) és az ENSz Nemzeti, Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól szóló Nyilatkozatának szövegét.

Vogel Sándor

Várad Vilmos: Érdek- és jogérvényesítés a kisebbségi törvény alapján. Budapest 1994.

Felette hasznos kézikönyvvel gyarapodott a kisebbségi kérdéssel foglalkozó magyar szakirodalom Várad Vilmos jogász munkája által. Bár a magyar, jogásznemzetként tartja számon saját magát, e kiadvány mégis azt bizonyítja, lehet újat mondani még a triviálisan egyszerűnek tűnő kérdésekben is. Helyesebben szólva, a látszólag triviálisan egyszerűnek tűnő kérdésekben is. A Várad Vilmostól megírt és az MSZP-nek az elmúlt parlamenti időszakban tevékenykedő képviselőcsoportja által kiadott kézikönyv tudatosan megcélzott közönsége szűkebb értelemben a magyarországi kisebbségi társadalom, tágabb értelemben a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésének ügyét fontosnak tartó szakértői és/vagy laikus réteg. E fontos munka a kisebbségi törvény megalkotásához kapcsolódik, amely kétségkívül egyik kimagasló teljesítménye volt az elmúlt választási ciklus törvényhozói munkájának. Létrejöttét egyformán fontosnak tartotta a parlament valamennyi képviselője, bármelyik oldalhoz tartozónak vallotta is magát, s ennek köszönhetően mind megalkotásánál, mind pedig megszavazásánál ritkán látott egyetértésben „funkcionált” a Tisztelt Ház. A szavazás után az érintettek és a kívülállók közül is nyilván sokan nagyot sóhajtottak: „No végre, ezen is túl vagyunk!”, s megkockáztathatnánk azt a felvetést is, hogy kevesen mertek arra gondolni: a neheze csak most következik.

Kétségtelen tény, hogy az 1993 nyarán a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól megalkotott és elfogadott törvény „európai összehasonlításban is tanulmányozásra érdemes modellt gyűjt”. Ez a modell elsősorban a Magyarország területén diaszpórában élő és nemzeti öntudatában meggyöngült, részben vagy egészében asszimilálódott nemzeti és etnikai kisebbségek személyi elvű autonómiájának önazonosságot megőrizni segítő lehetőségeiről szól. Ugyanakkor számba veszi a települési kisebbségi önkormányzatok létrejöttének, az önszerveződésnek, a helyi és országos szintű érdekképviselő megalkotásának lehetőségeit is. E mindenképp nívószámító lehetőségek azonban csupán papírjogok maradnak addig, míg az érintett kisebbségek maguk nem látnak hozzá a jogérvényesítés gyakorlatának kialakításához. A legfőbb probléma ugyanis az - miként erre a kötet bevezetőjében Tabajdi Csaba és Várfalvi Attila felhívják a figyelmet -, „hogy az individuális jogokra épülő törvénykezés nem tud olyan garanciákat megfogalmazni, amelyek képesek lennének feltartóztatni a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó egyének önazonosságának elvesztését, a spontán, illetve a kényszerasszimilációt.” A rendszerváltás óta eltelt rövid illőszak is elegendő tapasztalatot jelentett ahhoz, hogy le lehessen vonni belőle a korábban közel sem ilyen egyértelműnek látszó következtetést: „A demokrácia, az individuális emberi jogok általános szavatolása ugyanis nem jelent automatikus biztosítékot a kisebbségi népcsoportok, illetve tagjaik

számára önazonosságuk megőrzése, sajátosságaik kiteljesítése és fejlesztése érdekében... Különleges jogosítványok biztosítása, aktív kisebbségvédelem, folyamatos törvényhozási, kormányzati, önkormányzati és civil társadalmi odafigyelés és intézkedés, megfelelő kezelési mechanizmus és garanciarendszer megteremtése szükséges.” Mindennek elvi alapjait a frissen megszületett törvény biztosítja.

E nyilvánvalóan több parlamenti ciklust is kitöltő feladatsor elvégzésében azonban talán az első lépést jelenti Váradi Vilmos munkája, amely a kisebbségi törvény jogi lehetőségeinek kihasználásában, a törvény alkalmazásában kíván eligazító segítséget nyújtani. A jelenlegi kisebbségi törvény magyarországi megalkotói attól kívánták óvni a törvényhozókat, hogy ne túl magasra tegyék a mércét. Oly magasra, amelyet az ide tartozó állampolgárok „helyből”, azaz minden hasonló előzmény nélkül amúgy sem lesznek képesek átugorni, így a törvény megmarad afféle kirakattörvénynek. E veszély elkerülését segítik a kézikönyv azon fejezetei, amelyek az érdek- és jogérvényesítés törvényben meghatározott módjait és eszközeit tekintik át. A szerző összefoglalja a kisebbségi jogok érvényesülését biztosító magyarországi rendszer működését és a kisebbségi társadalmi szervezetek, egyesületek egyéb intézmények helyét és szerepét az érdek- és jogérvényesítés útvesztőiben. Váradi Vilmos a jogi gyakorlatiasság alapos ismérvei alapján mutat rá az érdek- és jogérvényesítés gyakran összemosódó határainak elválasztására. A kötet mellékleteiben a szerző mintavázlatokkal ad kész modellt a bíróság előtti jogérvényesítésről, a kisebbségi jogsérelmek kezeléséről, kisebbségi célokat szolgáló intézmények (például alapítványok) létrehozásáról, és bemutat egyéb, napi ügyekkel kapcsolatos érdek- és jogérvényesítési ügymenet-modelleket is. Gyakorlat teszi a mestert, azaz, miként azt a kötet bevezetőjében is olvashatjuk: „A kisebbségi törvény annyit ér, amennyi megvalósul belőle.”

A szerzők - céljaik szerint - azonban nem kívánnak megállni ezen a ponton, a továbbiakban tervezik egy hasonló kiadvány megjelentetését a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó törvényhelyek értelmezéséről, alkalmazási lehetőségéről. Ehhez azonban, mint írják, az önkormányzati törvény módosítására is szükség lesz. Nos, mint látjuk, a megvalósulásig, azaz a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek teljes jogbiztonságának megteremtéséig hosszú még az út. A fáradtság azonban remélhetőleg nem lesz hiábavaló.

Molnár Imre

Eva-Schmidt-Hartmann (Hrg.): Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991. (Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum 20.) Oldenbourg Verlag, München 1994. 336 p.

A müncheni központú bohemisztikai kutatóintézet, a Collegium Carolinum hagyományos évi tanácskozásait közreadó sorozatnak az utóbbi években megjelent legsikerültebb kötetének élén John Breuilly és Miroslav Hroch nacionalizmuselméleti szövegeit olvashatjuk. Breuilly a kelet-közép-európai nacionalizmusok szívós továbbélését és megújuló funkcióit elemezve egyebek közt azt hangsúlyozza, hogy a nacionalizmus legsikeresebb visszatérését a politikai modernizáció kihívásaira adott elutasítás jelenti. Ez a negatív válasz a szeparatizmus, a nemzeti megújulás és a nemzeti egységesség stratégiainak köntösében jelentkezik, s annál erőteljesebb, minél nagyobb a

modernizációs kényszer. Miroslav Hroch az újkori nemzeti mozgalmak általa kidolgozott szakaszolását (A - a nemzeti gondolkör megfogalmazása; B - nemzeti mozgalom és agitáció; C - tömegmozgalom) a nem uralkodó kis nemzeti társadalmak (non dominant ethnic group) összehasonlítása alapján finomítja és adatolja.

Az elméleti írások közül meg kell említenünk Walter Schamschula tanulmányát a nacionalizmusok és a mítoszok, mitológiák összefüggéseiről, illetve Ferdinand Seibt írását a középkorkutatásban érvényesülő nacionalizmuselméletekről.

A nacionalizmuskutatás legjelentősebb 20. századi teljesítményeit, modelljeit elemzi a kötet második és harmadik blokkja: Otto Bauer, Karl W. Deutsch, Józef Chlebowczyk, Ernest Gellner, Hans Kohn elméleti modelljeit vizsgálják meg az itt található tanulmányok szerzői. Christianne Brenner Bauer és Deutsch elméleteinek sorsát és mai tanulságait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a soknemzetiségű kelet-közép-európai térségben, ahol az integrációs és dezintegrációs erők szinkronitása és párhuzamossága eleve kizárja a homogenizáló elképzelések erőszak és katasztrófa nélküli végrehajtását, az 1989 utáni fejlődést sem lehet a fölöttébb ambivalens nemzeti ambíciókra alapozni anélkül, hogy a militáns nacionalizmusok feléledésétől ne kellene tartani.

A csehszlovák, jugoszláv és szovjet „nemzet-építés” tapasztalatait összegzi Hans Lemberg a kötet egyik legeredetibb dolgozatában, arra a kérdésre keresve a választ, miért nem sikerült a 20. század folyamán előbbre lépni Kelet-Közép-Európában a nemzetek közötti közösségek létrehozásában, miért akadt el a több kis nemzeti társadalmat összefogó föderatív struktúrák kiépülésének (supra-nation-building) folyamata.

A kötet zárófejezetében ismert cseh és szlovák történészek, művészettörténészek elemzik a 19-20. századi cseh, szlovák, illetve csehszlovák nemzetfejlődés problémáit, egyebek közt a masaryki nemzetfilozófia, a csehszlovakizmus, a szlovák önállóság eszmekörének sokat vitatott kérdéseit.

A legújabb nyugat-európai és amerikai nacionalizmuskutatások eredményeit felhasználó tanulmányok szövegeiben precíz mutatók segítségével tájékozódhat az olvasó, ami a kötet szerkesztőjének gondos és alapos munkáját dicséri.

Szarka László

Arbeitsmigration und Flucht. Vertreibung und Arbeitskraftregulierung im Zwischenkriegseuropa. (Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik 11.) Schwarze Risse-Rote Strasse, Berlin-Göttingen 1993. 230 p.

A tárgyalt kiadvány egyfajta rendszertelenül megjelenő folyóirat, évente legalább egyszer napvilágot lát egy-egy száma. Nem pusztán a nemzeti szocializmus történetével foglalkozik, hanem a jelenkori szociálpolitikára kiható összefüggéseket vizsgálja, gyakran az aktuális politikai rendszerek kritikájával együtt.

Az 1993-ban megjelent tizenegyedik kötetben a húszas, harmincas évek Európájának migrációs folyamatait vizsgálják a tanulmányok szerzői. Eberhard Jungfer munkája például a rasszizmus és a menekültmozgás közötti összefüggéseket kutatja. Tárgyát Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, München 1986. (magyarul: *A totalitarizmus gyökerei*, Budapest 1992.) című munkájára alapozva dolgozza föl. Arendt először 1951-ben megjelent könyvének időszerűségét bizonyítandó Jungfer

dolgozatának minden fejezetét Arendt-idézettel indítja, s ezeket saját kutatási eredményeivel, észrevételeivel támasztja alá.

Először az antiszemitizmus fogalmát tisztázza, majd történeti és gazdasági hátterét vázolja: például a tipikus zsidó foglalkozásokon vagy a gazdaság egyes szektoraiban betöltött szerepen keresztül. Közép- és kelet-európai viszonylatban igyekszik föltárni a rasszizmus és a migráció állami irányítása közötti kapcsolatot. Fordulópontnak az első világháborút tekinti, amikortól az addig nyitna munkaerőpiac államilag ellenőrzöttebbé és szabályozottabbá kezd válni. A problémák vizsgálata során a jelenlegi közép-európai migrációs jelenségeket kísérli meg összefoglalni: például a harmadik világból Európa felé irányuló migrációt, a volt szocialista országok átalakulása nyomán megélnkülő munkaerő-vándorlást stb.

Susanne Heim a két világháború közötti zsidó kényszermigráció 1933 és 1938 közötti szakaszát vizsgálja. A berlini történész nő szakterülete a népességtervezés és a megsemmisítési politika közötti összefüggések kutatása. Ebben a tanulmányában jórészt még a „szakma” előtt is ismeretlen dokumentumokat dolgoz fel. A vizsgált iratanyag egyrészt moszkvai levéltárakból, másrészt a RSHA (Reichssicherheitshauptamt) és a Gestapo archívumából került elő. Elsősorban ezek alapján vizsgálja a zsidókérdés kidolgozásában a RSHA, SD, Gestapo szerepét. Az erről alkotott általános véleményt ezek a dokumentumok Heim szerint meg fogják változtatni. (A kötet végén található néhány részlet az említett anyagból a nemzetiszocialista „egészségügyi politikát” mutatja be. Így például adatokat közöl az „eutanáziaprogram” keretében elkövetett bűncselekményekről.) A továbbiakban a Palesztinába irányuló zsidó emigráció nehézségeivel, az eviani konferencia következményeivel foglalkozik. A németországi zsidók sorsát az 1938-as év pogromjaiig kíséri figyelemmel. Ahlrich Meyer, a kötet harmadik szerzője, a két világháború közötti Franciaország migrációs politikáját vizsgálja - különös tekintettel az oda irányuló kelet-európai zsidó (főként lengyel) bevándorlásra. Rövid történeti bevezető után a francia gazdaságot, a zsidó munkaerő arányát elemzi. Folytatásként a vichy-i kormánynak a zsidókérdés „megoldására” tett intézkedéseit ismerteti: „első lépésként” a külföldi és hontalan zsidó menekülteket adták ki a németeknek, „második lépésként” az 1919 és 1927 között honosított bevándorlókat deportálták internálótáborokba. Hangsúlyosan foglalkozik a zsidó emigráció kommunista orientációjával és a megszállók elleni zsidó ellenállási mozgalommal. Az egész munkára jellemző a hőséges forrásfelhasználás, de ebből a szempontból mégis az utolsó fejezet a legérdekesebb, amely a német dokumentumok alapján a franciaországi zsidó ellenállási akciókat ismerteti. A két világháború közötti lengyel migrációval Horst Kahrs foglalkozik. Tanulmányában a Németországba áramló lengyel munkaerő kezelésére hozott gazdasági, politikai intézkedéseket vizsgálja. A Weimari Köztársaság a tömeges kitoloncolástól az államilag pártolt embercsempészetig elég széles skálán próbált megoldást találni. A német gazdaság által felszívott külföldi munkaerőt - például mezőgazdasági idénymunkások - rengeteg számadat, grafikon és táblázat teszi szemléletessé. A négy tanulmány jól példázza, hogy a húszas évek Németországában kiemelten foglalkozott az állami adminisztráció az „idegen elemekkel”: vendégmunkásokkal, menekültekkel. A rendszeres állami felügyelet mellett is gyakoriak voltak a bürokratikus-jogi visszaélések. A menekültek, bevándoroltak kitoloncolása vagy tartózkodási engedélyük megadása a gazdasági felhasználhatóság, illetve az éppen aktuális külpolitikai magatartás függvénye volt. Mindez még csak halvány előjele a

nemzetiszocialista „munkaerőszabályozásnak”: a munkaszolgálatnak, deportálásnak, koncentrációs táboroknak. A tanulmányok bemutatják, milyen veszélyes lehet egy olyan tendencia, mely egy kisebbséget etnikai alapon „nem-termelő”-nek vagy „nem-integrálható”-nak tekint.

Kocsis Gabriella

Demeter Zayzon Mária: Öntudatosodás és önfeladás között - Nemzetiségsszociológiai vizsgálatok a Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében. Tatabánya 1993. 134 p.

Népszámlálási adatok szerint a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek száma és aránya 70 év (1921-1990) alatt a töredékére csökkent. A miéltre a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb válasz az erőszakos asszimiláció, és sokra, különösen a szomszéd országokban, tudatos állami politika megvalósulását látják ebben, de a bírálatokból kijut a magyarosító egyházaknak is.

Az okok azonban sokkal mélyebben fekvőek és szerteágazóbbak, és közös kelet-közép-európai vonásokat mutatnak. A történelmi Magyarország nem magyar népcsoportjai őshonosakként (szlovákok, szlovének) éltek itt, vagy bevándorlás, telepítés folytán (románok, szerbek, németek) kerültek az (osztrák - magyar - horvát) állam területére, de mindenképpen nemzettudatuk, nemzetállamuk kialakulása előtt. Tanúi, sokuk esetében részesei voltak a magyar nemzetté válás folyamatának, szabadságküzdemeinknek, és a középkorra visszamenően „hungarus” tudattal rendelkeztek. A polgárosodás-városiasodás velejárójaként a 20. század első felére jelentős mértékben kétnyelvűekké váltak.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával kialakult államok egyike sem volt „etnikailag tiszta” nemzetállam: a kisebbségek - jórészt az egykor „uralkodó nemzetekhez” tartozók - aránya a csehszlovákiai 34,5 százaléktól a magyarországi 10,4 százalékgig terjedt, s az új határok elvágták őket anyanemzeteiktől. A 2. világháború utáni kitelepítések, lakosságcsere alapvető és visszafordíthatatlan változásokat hoztak a hazai németek és szlovákok életében. A jelentős számbeli veszteségnél (173 ezer német és 70 ezer szlovák hagyta el szülőföldjét) még nagyobb mértékben rontotta a megmaradás esélyeit az, hogy az addig túlnyomórészt homogén nemzetiségi települések fellazultak, vegyes népességűekké váltak, s hogy a potsdami határozattal ránk kényszerített népesség mozgás „lefejezte” a kisebbségeket, megfosztva őket a legöntudatosabbaktól és az értelmiségiektől.

A politikai, gazdasági és társadalmi élet szovjet mintára és nyomásra történő átalakítása egyaránt sújtotta a többségi néphez és a kisebbséghez tartozókat, de az utóbbiakat sokkal erősebben. Az államosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása létalapjuktól fosztotta meg őket, és a centralizált párt- és állami szervezetekben, gazdasági egységekben, munkahelyeken a többségi nyelv használata vált általánossá, sőt kötelezővé. Az erőltetett iparosítás és városfejlesztés százezreket terelt be a

nagyüzemekbe és lakótelepekre; a gyökértelessé váláshoz, atomizálódáshoz hozzájárult a régi közösségi formák felbomlása, az egyházak társadalmi tevékenységének csaknem teljes betiltatása. A rohamosan terjedő vegyes házasság, az anyanyelvi iskolák nyelvoktatóvá alakítása (1960 után) a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorulásához és a tudatmeggyengüléséhez vezetett.

A felgyülemelő problémákat az automatizmus és internacionalizmus szellemében két évtizeden át szőnyeg alá söpörték vagy megoldottnak nyilvánították. Az 1960-as évek végétől azonban a nemzeti és a kisebbségi kérdések a nemzet- és államközi kapcsolatokban is megjelentek, és újra indulhattak a tudományos vizsgálatok a kutatóintézetekben, egyetemi és főiskolai tanszékeken és könyvtárakban.

Ez utóbbiak egyikében, az Állami Gorkij (ma Országos Idegennyelvű) Könyvtárban 1978-ban kezdődtek meg az ilyen jellegű kutatások, a hazai nemzetiségek kulturális és könyvellátásához kapcsolódóan.

Demeter Mária magyarországi tevékenysége a Baranya megyei vizsgálatokkal indult; azok folytatásának tekinthetők a kérdőíves szociológiai felmérések Komárom-Esztergom megyében a megyei önkormányzat támogatásával.

1989-ben és 1992-ben Piliscséven és Tarjánban, 1991-92-ben pedig Vértessomlón és Tardosbányán végeztek azonos kérdőívekkel adatgyűjtést a kisebbségi lakosság 10 százalékára kiterjedően a helyi pedagógusok, és készültek mélyinterjúk. (A települések kiválasztásában szerepet játszott a hasonló nagyságrend, 1500-2000 lakossal, kiknek 3/4 része nemzeti kisebbség [helyi többség], a gazdaságföldrajzi jellemzők [városközelség, ingázás], valamint az, hogy a települések élén aktív nemzetiségi vezetők állnak.) A módszerek és az adatfeldolgozás azonossága lehetővé teszi nemcsak a német és a szlovák anyag összehasonlítását, de azok összevetését is a korábbi évek szlovén (1984) és baranyai német (1987) kutatásának egyes eredményeivel.

A vizsgálatokat és az ismertetett kiadványt az teszi különösen érdekessé és értékesé, hogy az adatokban, megnyilatkozásokban már tükröződik a rendszerváltás felszabadító hatása. Különösen szembeűnő ez a német nemzetiség vállalásánál: az anyanyelv és beszélt nyelv bevallásának 4-7 százalékos emelkedése (Vértessomlón csökkenése) mellett 1980 és 1990 között többszörösére nőtt a népszámlálásnál magukat német nemzetiségűnek vallók száma és aránya, bár ez még mindig messze elmarad az 1980-as utólagos felmérés (az úgynevezett tanácsi minősítés) adataitól.

	1980		1990		tanácsi minősítés	
	fő	%	fő	%		
Tarján	103	3,8	578	21,8	1855	68,1%
Vértessomló	4	0,3	146	11,5	11759	87,7%

Az *identitástudatra* és *-választásra* vonatkozó kérdésekre meglepő válaszokat kaptak. A térségünkben általános jelenség, hogy az anyanyelvet többen, a nemzetiséget kevesebben vállalják, Vértessomlón és Tardosbányán a megkérdezettek 3 százalékánál volt kimutatható, míg 64, illetve 48 százalékuk magyar anyanyelvűnek és/de német, illetve szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, bizonyítva azt, hogy az 1990-es évek Magyarországon nincs asszimilációs nyomás vagy elvárás, a gyakorlatban érvényesül a szabad nemzetiség-választás és -vállalás. Lényegesen kisebb volt a nemzetiségi szülőktől származó, de magukat magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek tartók száma. Egy

jellemző önmeghatározás: „...Itt a faluban német, de a munkahelyemen magyar vagyok”. A hungarus-tudat továbbélésének bizonyítéka, hogy többen és többször hangsúlyozták, hogy ők *magyarországi* németek, illetve szlovákok (1720.). A kép teljességéhez tartozik, hogy a megkérdezettek többsége - mint a hazai nemzeti kisebbségek általában - háromnyelvű: a helyi nyelvjárást, nemzetisége irodalmi nyelvét és a magyart egyaránt beszéli. Náluk, a szerző szerint „... a modern kettős identitástudat kialakulása várható az elkövetkezendőkben” (22.).

A *közérzetet, az együttélést* még mindig befolyásolják a múlt tragikus vagy kellemetlen emlékei: a kényszersorozások a Wehrmachtba és az SS-be, a többszáz fiatalon elpusztult ember, földjük, házaik elvétele, a német beszédjükre tett sértő vagy gúnyos megjegyzések, a német nyelvű misék megszüntetése, a munkaszolgálatra való behívás, az '56 utáni alaptalan üldözések. Az is kiderült, hogy tisztában vannak a kitelepítés, a vagyonelkobzás kényszerűségével: a Csehszlovákiából kitelepített magyaroknak „...kellett a föld, ... az élettér, kellettek a házak, lakások ... tulajdonképpen mindenkitől elvehették azt, amit akartak” (117-118, 120.). Jellemző a németek szorgalmára, szülőföldjükhöz, közösségükhöz való ragaszkodására, hogy a Tatabányán és más ipari központokban dolgozók többsége hazatért, és visszavásárolta régi házat, vagy újat épített. Nagyobb és egyre súlyosbodó gond a közelmúltban betelepedettek (Tardosbányán az összlakosság 25 százaléka) - részben cigányok - összeférhetlensége, ellenségessége a szlovák nyelvoktatással szemben. „...Lopnak, dolgozni nem akarnak, örökké segélyekért járnak a polgármesteri hivatalba... ők az urak a faluban, nagyon sokan vannak.” Nem csoda, hogy felvetődött a más nemzetiségűek és cigányok beköltözésének korlátozására tett javaslat a német Tarjánban éppúgy, mint a szlovák Tardosbányán (63-64.).

A válaszokból egyértelműen kiderül: a *megmaradás* esélyei 1989 óta jobbak a németeknél, mint a szlovákoknál. Felértékelődött a német nyelvtudás, a vízumkényszer eltörlésével ugrásszerűen megnőtt a német nyelvterületre utazók és az onnan érkezők száma, egyértelművé vált és megerősödött Ausztria mint anyanemzet szerepe - ebben jelentős része volt a népszerű osztrák tv-műsoroknak. Fontos tényező az anyagi, gazdasági és kulturális-oktatási támogatás: csomagolóanyag-gyártó üzem Vértessomlón, munkavállalási lehetőség, tűzoltóautók, műszaki cikkek adományozása, műemlék-templomok felújítása, óvodák, iskolák, könyvtárak, énekkarok támogatása, kulturális és sportkapcsolatok, cserelátogatások általánossá válása.

Szlovák vonatkozásban ennek a fordítottja következett be: „...a rendszerváltás előtt több volt a támogatás, mostanra elfogyott a pénz... gazdasági nehézségek miatt a Matica Slovenska sem segít a megszokott módon... még azok a kulturális vagy munkakapcsolatok is megszűntek, amelyek eddig voltak... a kint élők irigyelnek minket, mert a mi helyzetünket jobbnak ítélik meg... örülnek, ha Magyarországra jöhetnek” (29-40.). Helyesen látják, hogy a nyelv és kultúra átadásának két legfontosabb helye, közege a család és az iskola. Ezért kívánnak magasabb szintű anyanyelvi oktatást, anyaországbeli szaktanárokkal a kulturális és sportkapcsolatok bővítését, és elvárják az anyaországok - főként Szlovákia - fokozottabb támogatását, de a magyar kormánytól is a magyar-szlovák viszony és az államközi kapcsolatok javítását. A megmaradáshoz szükséges feltételek között szerepelt az anyanyelv családi körben való használata (főleg a szlovákoknál), valamint több és jobb nemzetiségi nyelvű rádió- és tv-műsor.

Végül a könyv vitájának egyik figyelemre méltó megállapítása: a kisebbségek megmaradásának kulcskérdése a nyelv társadalmi rangjának emelése, hasznosságának a mindennapi életben való bizonyítása, valamint értelmiség nevelése és megtartása a kisebbségek-lakta településeken.

Arday Lajos

Zsiga Tibor: Burgenland vagy Nyugat-Magyarország? Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart/Felsőőr 1991. 352 p.

Adatbőség, tényyszerűség, módszertani következetesség. Egyszóval: tudományos objektivitás. Első pillantásra így jellemezhetnők az előttünk fekvő, kétségtelenül szép és modern kiállítású könyvet, Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország* című kétnyelvű művét, mely a Veszprémi Akadémiai Bizottság 1986. évi pályázatán méltán nyerte el az első helyet.

A rendszerváltás óta örvendetesen szaporodó és Trianonnal kapcsolatos munkák sorába tartozik e könyv. A szerzőnek jól sikerült a korabeli politikai légkör megragadása, a személyes összefonódások bemutatása. A választási rendszer, a különböző politikai sakkhúzások a mű időkeretein jóval túlmutatnak. Bár a „nyugati országrész” hovatarozandóságát illetően a szertó véleménye nem egyértelmű.

Zsiga Tibor hangsúlyozza, hogy az úgynevezett nyugat-magyarországi harcosok a kormány nemzetközi hírét, hitelképességét, tekintélyét rontották, s gátolták a Magyarország és Ausztria között különösen fontos megegyezést; azt is tudjuk, hogy a résztvevők személyes tetteikkel büntethetőségüket, testi épségüket kockáztatták. Mégis azt kell mondanunk, tettükkel nemzeti ügyet vélték szolgálhatni oly korban, midőn a csak nemrég szétesett Monarchia még sok ember szemében eleven varázserővel bírt. Burgenlandnak eredetileg más-más szerepet szántak a nagyosztrák, nagynémet, illetve bizonyos „szláv” tervekben. Ez utóbbiak egynémelyeke szerint e „földcsíknak” olyan szláv folyosóvá kellett változnia, mely-Romániát nem számítva - teljessé tette volna Magyarország körül a szláv gyűrűt, a kisantant nyomását, tehát az országok Nyugat-Európától való teljes elzárását. Így aztán új életre kelhetett volna az a nagyszláv álom, amelynek legismertebb képviselője, a csehek reprezentatív történetírója, František Palacký volt.

Nagy kár, hogy a könyv folyamatos olvasását gyakran hátráltatják a feltehetően nyomdai eredetű hibák, elírások.

Végezetül örömmel állapíthatjuk meg, hogy a szerzőnek „*Vélelmek és tények Burgenland történelemírásában*” című cikkében (In: *Világtörténet*, 1993. tavasz-nyár, 16-24.) az alábbiakat is olvashatjuk: „...úgy vélem, Burgenland történetírásában Moson, Sopron, Vas megyék részeinek Ausztriához való kerülését egy nemzetközi jogi aktusnak kell tekinteni, amelyet a korabeli kényszer szült. Ezt nem lehet történelmi előzményekkel igazolni és igazságosnak tekinti.” Csak így érezhetjük teljesnek Zsiga Tibor könyvét.

Vadnai Tibor

